

Валентина Архипова
Світлана Січкарь
Світлана Шило

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

підручник для **5** класу
закладів загальної середньої освіти

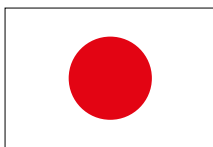
Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Чернівці
МПП «Букрек»
2024

УДК 821.161.2.09(075)

А 87

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02.2022 № 140)*

ВІД НАРОДУ ЯПОНІЇ

*Цей Підручник видано за підтримки Уряду Японії.
Тлумачення та висновки в цьому Підручнику є позицією авторів
і не обов'язково відображають політику чи погляди Уряду Японії.*

Підручник створено відповідно до Модельної навчальної програми
«Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти
(автори: Архипова В. П., Січкара С. І., Шило С. Б.)

Архипова В. П., Січкара С. І., Шило С. Б.

А 87 Українська література: підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти. Чернівці:
МПП «Букрек», 2024. 240 с.: іл.
ISBN 978-966-997-215-6

УДК 821.161.2.09(075)

Усі матеріали до підручника
розміщено за посиланням:
<http://bukrek.net/books/video/>

ISBN 978-966-997-215-6

© Архипова В. П., Січкара С. І.,
Шило С. Б., 2022
© МПП «Букрек», 2024

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Слова Павла Чубинського

Музика Михайла Вербицького

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Любий п'ятикласнику, люба п'ятикласнице!

Як минули твої літні канікули? Сподіваємося, відпочинок був чудовим і ти готовий / готова вирушити назустріч пригодам, які чекають у середній школі!

У 5 класі ти будеш шукати відповіді на запитання, що є добрим, а що — злим, де захована істинна краса і як вирости справжньою людиною. А також намагатимешся зрозуміти та оцінити світ, у якому живеш.

Надійною помічницею в цьому стане **українська література**. Якщо ти будеш уважно та старанно читати, вона навчить тебе найголовнішого — любити й поважати родину, Батьківщину, усе живе на землі.

Провідником в українській літературі для тебе стане підручник. За допомогою **міфів** та **легенд** він розповість про первісне уявлення людей про світ, познайомить із чарівними істотами українських міфів, зі звичаями та традиціями запорозьких козаків. Правда ж, цікаво?

Наступна зупинка у мандрівці — **казки**. Завдяки казкам ти знову відчуєш себе малюком, але зможеш по-дорослому їх оцінювати.

А ще побачиш, як уміє малювати світ **поезія**, відчуєш музику поетичного слова. Думаємо, тобі теж захочеться спробувати засобами художнього слова виразити свої почуття й емоції, бо ж вони таки виникнуть.

Ти прочитаєш історичні тексти, яким уже сотні років, познайомишся із сучасними письменниками та письменницями.

Ми подбали, щоб навчання було цікавим, пізнавальним, захопливим — майже таким, як у початковій школі. Тому на тебе чекає багато ігор, загадок, ребусів, фото- та відеозавдань. Не загубитися в них допоможуть умовні позначки.

Умовні позначки:

Пригадую вивчене

Я знаю, що ...

Працюю над текстом

Виконую складне завдання

Виконую домашнє завдання

Працюю над проектом

Працюємо разом

Мистецька скринька

На початку кожного уроку ти побачиш слово дня. Воно пов'язане з темою заняття чи твором, який будеш читати. У кінці уроку спробуй пояснити, як слово перегукується з темою. Швидше зорієнтуватися в матеріалі підручника тобі допоможуть інші рубрики:

→ **ЛАЙФГАК**

→ **ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ**

→ **НОВЕ Й ЦІКАВЕ**

Нехай подорож Країною Слова буде цікавою, духовно збагатить тебе, допоможе відкрити власні здібності й наповнить гордістю за наш талановитий народ!

Авторки

Художня література як мистецтво слова

Усюдисущий — той, хто є
всюди.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

Чи відомо тобі, що нас повсякчас оточує мистецтво? З ним пов'язане все наше життя.

- Ти вже знаєш, що у світі існує художня література, музика, живопис, театр, кіно. Поміркуй, як вони впливають на людину. Яким був би світ без цих видів мистецтва?

Завдяки мистецтву люди можуть і пізнавати світ, і змінювати його. Через мистецтво ми можемо проявити себе. Людей, які займаються творчістю, називають **МИТЦЯМИ**.

Мистецтво — це вид людської діяльності, що змальовує життя в художніх образах.

ВИДИ
МИСТЕЦТВ

Література

Архітектура

Скульптура

Світ мистецтва так само розвивається, як і реальний світ. Тому мистецтво завжди сучасне й актуальне. Воно прикрашає наше життя.

Мистецтво має надзвичайно багато різноманітних проявів. Проте зазвичай їх можна об'єднати в певні групи — види. Немає видів мистецтва, які важливі більше чи менше. Хоч який із них ти обереш, він буде однаково значущий для людства.

- Про які види мистецтва ти дізнався / дізналася? А які з них заховані на картинках? У якому ти хотів би / хотіла б себе спробувати?

К. Білокур. Квіти

Софійський собор

Пам'ятник Тарасу Шевченку. Скульптори Сидорук О. Ю., Крилов Б. Ю.

Кіно й театр

Живопис

ВИДИ
МИСТЕЦТВ

Музика

Одним із найпоширеніших та найбагатших видів мистецтва є **художня література**. Оскільки основним матеріалом літератури є слово, то її називають **мистецтвом слова** або **словесним мистецтвом**.

Мистецтво слова — це художня література.

Кожне слово має емоційне забарвлення. Тому дуже багато залежить від того, які слова ми добираємо. Слово — це універсальний інструмент. З його допомогою можна передати все: настрій, почуття, звуки, події. Ми можемо розповісти одне одному про різні життєві пригоди, про свої мрії, поділитися враженнями, передати емоції чи знайти одностудців.

А ще з допомогою слів можна описати будь-який шедевр! Жодному іншому виду мистецтва таке не під силу!

За допомогою слова можна не тільки змалювати навколишній світ, а й вигадати світ уявний із захопливими подіями та образами. Таким чином виникає **художня література**. Вона є джерелом пізнання світу, самого себе.

Художня література вдосконалює нас, виховує, вчить бачити красу довкола себе. А також вона допоможе підготуватися до дорослого життя. Через події, описані у творах, ти зможеш прожити різні життєві ситуації, здобути новий досвід, навчитися правильно реагувати на різні події в реальному житті.

■ Чи були у твоєму житті пригоди, про які можна написати книжку?

Особливу роль у літературі відіграє **художнє слово**, яке допомагає змалювати світ по-новому та значно краще його пізнати. Таке слово називають **образним**. Воно влучно й стисло дає змогу описати чи схарактеризувати якусь важливу рису людини, явище, предмет, подію, продемонструвати своє ставлення до них. Для художньої літератури образні слова є незамінними!

Образне слово — це особливе поетичне слово, що наповнене красою, загадковістю, незвичністю. Воно приховує багато значень, які кожен розуміє по-своєму.

Щоб краще зрозуміти, що таке образні слова та як їх зазвичай використовують, прочитай вірш.

Осінній сад ще яблучка глядить,
листочок-два гойдає на гілляках.
І цілу ніч щось тихо шарудить,
і чорні вікна стигнуть в переляках.
Між стовбурами пробігає тінь...
А у світанків очі променисті.
То білий кінь,
то білий-білий кінь
шукає літо у сухому листі.

Ліна Костенко

Уже з першого рядка ми точно можемо визначити, яке зі слів є образним, адже *глядіти*, тобто доглядати яблучка, сад не може. Так само як і *гойдати листочки* на гіллі, як мати дитину. А чи *мають світанки очі*, та ще й *променисті*? Тобто образні слова можуть мати переносне значення.

А що там із *чорними вікнами*, які ніби чогось злякалися? Так, вікна лякатися не можуть. Також ми розуміємо, що чорні вони не за кольором, а тому що вночі крізь них нічого не видно. Таким чином, навіть звичайні слова можуть ставати образними. Так трапилося і зі словами *яблучка*, *променисті*, *стигнуть* — вони передають настрій поезії. Якщо будеш уважним / уважною, знайдеш у вірші ще кілька образів.

Наш народ здавна усвідомив значення слова в житті людини й передав своїм нащадкам мудрість через усну народну творчість. Міфи та легенди, казки й перекази, прислів'я, приказки, загадки — усе це перші спроби використовувати художні образи.

1. Мистецтво також можна назвати:
 - роботою;
 - творчістю;
 - натхненням.
2. Вірш, у якому є опис природи, належить до такого виду мистецтва, як:
 - література;
 - скульптура;
 - живопис.
3. Не є образним словосполучення:
 - впали роси;
 - стало холодно;
 - стоять згорблені дерева.

4. Чому художню літературу називають мистецтвом слова?
5. Які види мистецтва ти знаєш?
6. Що таке образні слова та коли їх використовують?
7. Упізнай митця, скориставшись підказкою. Із яким видом мистецтва пов'язана їхня творчість?

Підказка: Ліна Костенко, Василь Сухомлинський, Ірина Кудашова, Марійка Підгірянка, Тарас Шевченко, Леся Українка.

Ні, не хочу осені. Я все ще думаю про весну — веселу, щедрю, милу.

Намалював автопортрет і поставив на аватарку. Оцініть!

А ви вже бачили новий фільм, де я зіграла головну роль?

Осінь! Осінь. Осінь... Ось вона! А ось і вірш!

8. Пригадайте всесвітньо відомі мистецькі шедеври (картини, фільми, споруди, книги). Авторами якого з них вам хотілося б бути?
9. Сьогодні дуже багато зображень створюють на комп'ютері. Це й ілюстрації до книг, і малюнки для інтернет-сторінок, і банери, вивіски, етикетки. Як гадаєш, чи можна такі зображення назвати мистецтвом? Прокоментуй свою думку.
10. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?
11. За допомогою пам'ятки складіть сенкан до **слова**.

Сенкан — це віршик, що складається з п'яти рядків.

Школа.
Гамірна й весела.
Навчає, надихає, допомагає.
Тут я маю справжніх друзів.
Дім.

1. Перший рядок — тема (іменник).
2. Другий — опис теми (два прикметники).
3. Третій — називає дію, пов'язану з темою, складається з трьох дієслів.
4. Четвертий рядок — фраза, переважно з чотирьох слів, висловлює ставлення до теми, почуття.
5. Останній рядок — одне слово, синонім до теми (висновок).

РОЗДІЛ 1.

МИСТЕЦЬКИЙ СПАДОК НАЩАДКАМ

Тема 1.

НЕВИЧЕРПНІ ДЖЕРЕЛА МУДРОСТІ

Ти дізнаєшся про:

- ➔ міфи та легенди
- ➔ народні перекази
- ➔ прислів'я та приказки
- ➔ загадки

Міфи та легенди

Променистий — той, що
випромінює світло.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

У давнину наші предки шукали відповіді на запитання про те, чому сонце щоранку сходить і щовечора ховається за пагорбами, звідки береться вода в річці і куди вона тече. Вони спробували пояснити та зафіксувати, чому і як виникають різні явища, передати майбутнім поколінням знання про історичне минуле. Так виникли **міфи** й **легенди**.

Міф — це вигадана розповідь, яка передає первісні уявлення наших предків про Всесвіт, надприродні сили, богів, духів, героїв.

Легенда — це розповідь про визначну історичну подію або незвичайну пригоду казкового чи фантастичного характеру.

✓ **ЛАЙФГАК**
ЯК НЕ ЗАПЛУТАТИСЯ В ЖАНРАХ?

МІФ

ЛЕГЕНДА

Герої: вигадані персонажі, наприклад, боги чи демони

Події: вигадані

Якщо йдеться про Дажбога, Сварога, Перуна, Мару чи інших божеств — це точно міф.

Герої: реальні люди

Події: могли колись трапитися

Якщо чарівними силами наділені герої, предмети або ж казковими є ситуації, у які вони потрапляють, — то це легенда.

- Розгляньте зображення слов'янських богів. Що можна сказати про їхню вдачу з цих світлин?

Дажбог

Род

Білобог

Берегиня

Велес

Перун

Стрибог

Чорнобог

Мара

Дажбог — бог сонця

Род — зачинатель усього живого

Білобог — бог добра, щастя і блага

Берегиня — богиня добра й захисту

Велес — бог мудрості, багатства і тваринного світу

Перун — бог грому й блискавки

Стрибог — бог вітру

Чорнобог — бог темряви, ночі, холоду, сну

Мара — богиня зла, темряви, привидів, страшних сновидінь

- Пригадай, які міфи й легенди ти знаєш. Хто їх складав? Навіщо людині потрібні знання з міфології?
- Прочитай міф «Берегиня».

БЕРЕГИНЯ

Міф

До Сварога та Берегині зранку й до вечора приходили люди, щоб подивитися на хатину, на піч і жорна, скуштувати того дива, що хлібом зветься й схоже на Сонце.

І нічого не таїв од людей Сварог, все показував і пригощав хлібом. Їли вони той хліб і казали: «Хочемо й ми піч мати та хліб пекти».

О. Шупляк. Берегиня

І казав їм Сварог: «Спочатку **кутини** будуйте, виходьте з печер та **бурдеїв**. Годі **скніти** в темряві та холоді. Час жити у світлій хаті...»

Тоді просили його люди: «Навчи ставити ті кутини».

І сказав їм Сварог: «Ось піду я від **коша** до коша показувати, як ставити хатину, як піч мурувати, як **жорна** тесати».

«Коли ж се буде?» — нетерпляче доскіпувалися люди.

«Ось тільки закінчу ткацький верстат будувати».

«А що воно таке?»

«Се таке, що на ньому ткатимете полотно так, як навчить вас Берегиня».

Тоді промовляла до людей Берегиня: «Годі вам, люди, ходити в диких шкурах. Треба ткати біле м'яке полотно та ходити в білій одяганці, як личить дітям Білобога. Я навчу вас, люди, як з конопель **куделю** робити, як нитку сукати, полотно ткати, як його вибілювати та вишивати».

■ Якими ти уявляєш Сварога й Берегиню? Чому їх називають світлими богами?

Люди слухали й раділи. Та надходила ніч і страх виповзав на Землю з усіх шпарин, бо починала Земля трястися і гойдатися. То лютував Чорнобог. Він шаленів, метався у своєму похмурому Підземному Царстві, несамовито гупав усім тулубом своїм у Землю, намагаючись її розвалити чи перевернути. Та — дарма.

Тоді примів його трубний голос: «Ось Сварог уже навчає людей кутини білі ставити, печі мурувати... А Берегиня хоче вдягати людей в біле полотно, аби відлякувати моє чорне військо, що боїться усього світлого. Тож мушу якнайскоріше знищити і Сварога, і Берегиню, і творіння їхнє...»

І зійшлися Чорнобог і Мара, і стали вони нутроці свої спорожняти. І з тої **твані** смердючої вродилося ціле стадо ящерів — чорних панцирних потвор.

І повелів їм Чорнобог іти на Землю й розтоптати хатину Сварога й Берегині, і їхню піч, і жорна, і їх самих разом зі сварожичами.

Тоді здригнулася й загупотіла Земля, коли по ній важко полізли чорні ящери. Вони нестримно — тупою панцирною лавою — сунули на білу хату Сварога й Берегині.

І вихопилися назустріч потворах хоробрі сварожичі, але їхні двогострі мечі відскакували від зроговілого панцира ящерів, і сини Сварога мусили відступити геть. Не зміг зупинити Чорнобогове військо і бог Сварог — він кидав у плазунів запалені смолоскипи, проте їхній панцир не горів і не пікся.

І коли загрозливо наблизились ящери й мали ось-ось розчавити першу на Землі хатину, з неї вийшла Берегиня. Вся в яскраво-білому вбранні, з червоними, вишитими на білому полотні «стрілами Перуна» та «соколами». Богиня здійняла догори руки — і... чорне військо враз зупинилося, ніби заморожене білою красою.

Тоді Берегиня сміливо рушила з піднятими догори руками на ящерів, і вони почали понуро відповзати.

І йшла вперед богиня в білому сяйві своєму, і відкочувався назад чорний морок потвор. І тоді загнала Берегиня чорних ящерів у річку Рось. І закипіла вода від них, і почорніла, і загнила вмиль. І сморід дійшов до Вирію, і в гніві великому Білобог — творець Росі — змахнув чарівною рукою своєю — і тієї ж миті панцирні потвори перетворились у скелі, що обрамили береги цієї річки.

■ Чому, на твою думку, саме Берегині вдалося побороти ящерів?

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Бурдей — житло, викопане в землі; землянка.

Жорна — плескуватий круглий камінь, яким розмелювали зерно; ручний млин.

Кіш — табір.

Куделя — прядиво або вовна, намотана на кужівку (спеціальний пристрій для намотування пряжі).

Кутини — хати.

Скніти — жити в тяжких умовах.

Твань — болото, трясовина.

І Краса засяяла довкруг, і Березиня була богинею Краси і захисницею її. І пішла по Землі слава про Березиню як захисницю Білої Хати. І стали люди її віншувати й молитись їй, захисниці дому людського від чорних сил.

І, навчившись робити полотно, стали роси, і гукри, і кияни вишивати не тільки «стріли Перуна» та «соколів», а й Березиню з піднятими в захисному пориві руками, і почали вони вирізьблювати образ Великої Охоронниці на дверях, на вікнах, вишивати її постать на рушниках, на сорочках, аби Березиня захищала їх від усього злого завжди й повсюдно.

1. Які знання отримали люди від Сварога й Березині? Прочитай про це в тексті. Чи змінилося їхнє життя після цього?
2. Перекажи частину тексту, у якій розповідається про наміри Чорнобога. Чи вдалося йому здійснити свій задум? Чому?

- Розглянь різновиди української вишивки. Поміркуй, що можуть означати ці символи.

- Підготуй повідомлення в довільному форматі про символи вишивки у твоєму регіоні.

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Берегиня — богиня добра й захисту людини. Вона оберігала оселю, малих дітей, родину, а заразом і весь родовід. Відлуння її імені знаходимо в словах «берегти», «оберіг», «оберігати». Цю богиню люди вважали володаркою не тільки неба, а й усієї природи. Її зображення малювали на стінах житла, а в оселі розкладали пахучі трави як символ усього живого. Її образ вишивали на білих рушниках. Їх вивішували над вікнами й дверима. Згідно з віруваннями, рушники з таким візерунком мали захищати домівку від чорних сил.

Схематичне зображення Березині (постать жінки із застережливо піднятими руками) можна побачити й на тризубі. (Із «Словника символів культури України», видавництво «Міленіум»)

- Переглянь назву легенди «[Про зоряний Віз](#)». Як думаєш, про що буде цей твір? Прочитай легенду.

..... ПРО ЗОРЯНИЙ ВІЗ

Легенда

Колись дуже давно, а де саме — невідомо, та трапилась велика посуха; така посуха, що не тільки в річках та озерах, а навіть і в колодязях повисихала геть-чисто вся вода, і люди без води почали хворіти. У тім краю, де трапилась така посуха, жила одна вдова, а в тієї вдови була всього-на-всього одна дочка. Захворіла вдова без води, і дочка, щоб не вмерла її мати, узяла глечик та й пішла шукати води. Де вона її шукала, хто знає, а тільки десь-то знайшла. Набрала в глечик і понесла додому. По дорозі натрапила на одного чоловіка, що вмирав без води, дала йому напитись і тим **одводала** його од смерті. Далі натрапила вона на другого, такого ж, потім на третього,

О. Шупляк. Вісь земна
й небесна

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Одвола́ти — урятувати.

четвертого й, нарешті, на сьомого. Усім давала пити й усіх урятувала від смерті. Води залишилось у неї тільки на самому донці.

■ Про які риси характеру дівчини свідчать такі її вчинки?

Ішла вона, ішла по дорозі та й сіла відпочити, а глечик поставила коло себе на землі. Коли в той час де не взявся собака. Хотів, мабуть, теж напиться та й перекинув глечик. Коли той глечик перекинувся, то з нього вилетіло сім зірок великих і восьма маленька, та й поставали на небі.

Ото ті зірки і є Віз, або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьма, маленька, — то душа собаки, що перекинув глечик. Так ото Бог на те їх і поставив на небі, щоб усі люди бачили, яка щира була та дівчина. А за її щирість Бог послав дощ на ту країну.

■ Розглянь картину «*Вісь земна й небесна*». Що на ній зображено? Чи є щось спільне між картиною та легендою «*Про зоряний Віз*»? Знайди в інтернеті інші назви цього сузір'я. Запиши їх у зошит. А як би ти назвав / назвала сузір'я?

1. Чи вдалося тобі відгадати, про що буде текст?
2. Що ти довідався / довідалася про дівчину?
3. Що є правдивим, а що незвичним у легенді? Прочитай ці уривки.
4. Яке речення тексту може бути головною думкою твору? Прокоментуй його.
5. Перекажи легенду так, ніби був учасником / була учасницею подій.

■ Прочитай легенду «*Неопалима купина*».

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Легенда

Було це дуже давно. Два королі — польський та угорський — об'єднали свої війська і підступили до стін славного міста Дорогобужа. Захисникам **града зайди** передали листа. Пропонували без битви відчинити міські брами, вийти в поле без зброї і здатися в полон. За це королі обіцяли усім зберегти життя. В іншому випадку, погрожували: місто буде спалене й на ласку переможців сподіватися нічого.

Коли минув відведений на роздуми час, із Дорогобужа вийшов посланець. Зайди-воїни зустріли його й провели на узвишшя, де на золочених стільчиках возсідали королі.

— Я приніс відповідь на ваш лист, — сказав посланець і передав угорському та польському володарям бадилину зі схожим на ясеневе листям та з блідо-рожевим суцвіттям на верхівці.

— Як?! — здивувалися володарі. — Оце й усе?

Посланець вклонився:

— Мені старійшини доручили передати тільки це. А ще веліли сказати: якщо вам цього зілля замало, то ось довкола вас на пагорбі його цвіте чимало.

Зібрали королі своїх радників та наймудріших мужів. Думали, думали — ніяк не втопають, що саме захисники міста відповіли їм цим **зелом**. Коли знайшовся один:

— Я знаю це зілля. Воно горить і не згорає.

Він узяв із багаття розпечену гілку й підніс її до квітучого куща. Тієї ж миті увесь кущ спалахнув синьо-зеленим полум'ям. Та за мить полум'я згасло. І всі

побачили, що кущ стоїть неушкоджений — такий самий рожевоквітний.

І всі зрозуміли, що саме відповіли захисники Дорогобужа на ультиматум. І мовив угорський король польському:

— Ми ніколи не завоюємо цієї країни. Тому я повертаю своїх воїнів додому. І тобі раджу зробити те саме.

■ Чи було для тебе таке рішення короля несподіваним?

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Град — місто.

Зелю — зелені рослини: дерева, кущі, трави.

Зайда — чужоземний загарбник.

Отримати облизня — не отримати нічого, зазнати невдачі; синонім — *спіймати облизня*.

Давно це було.

Відтоді сотні разів вороги зазіхали на наш край. Але щоразу **отримували облизня**. А край зеленіє під синім небом та ясним сонцем. І щоліта тут рожево квітують кущі неопалимого зела, стверджуючи незнищенність української землі і її народу.

Неопалима купина. Так називається це зело. Здавна так називається.

1. Розкажи, як захисникам Дорогобужа вдалося перемогти чужинців. Як у цьому допомогла квітка?
2. Чи є в тексті елементи казковості? Назви їх.
3. Знайди в інтернеті інформацію про місто Дорогобуж. Чи існує воно сьогодні?
4. Попрацюй над проектом «Назва мого міста (села) має цікаву історію». Досліди, як виникло місто (село), в якому ти живеш. Чому воно має таку назву?

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Неопалима купина — це народна назва рослини. Науковці ж її називають ясенець білий. Чи чув / чула ти раніше про нього?

Усі частини ясенця — і листочки, і квіти, і стебло — виділяють ефірні олії. І коли стоїть спекотна безвітряна погода, навколо рослини накопичується багато випарів. Якщо піднести до неї запалений

сірник, то рослина спалахне, але залишиться неушкодженою. Тому вона й неопалима.

Речовини, які виділяє рослина, є отруйними. Тому торкатися до неї не варто, адже можна отримати опіки. Побачити ясенєць білий у природі не так просто. Він — рідкісна рослина, тому його занесли до Червоної книги України.

■ Прочитай легенду «Як виникли Карпати».

ЯК ВИНИКЛИ КАРПАТИ

Легенда

Колись на нашій землі була величезна рівнина, кінця-краю якій не було видно. Рівнина зеленіла шовковими травами, вічнозеленими смереками та ялинами, могутніми яворами, берестами й тополями. Нею текли потічки та річки, багаті на дрібну й велику рибу.

Володарем долини був велетень на ймення Силун. Коли він йшов, від кроків земля здригалась. Розповідають, що велетень добре розумівся на господарстві. Мав безліч усякої худоби. Череди корів та волів, отари овець, табуни коней, стада буйволів та свиней паслися на толоках, бродили лісами. А птиці! Тисячі качок та гусей плавали в ставках, багато курей квоктали на фермах.

Цей ґазда жив у прекрасному палаці: з білого мармуру, з високими шпилями, які сягали аж до самих хмар. Палац був вибудований на **груночку**, насипаному людськими руками, і мав стільки кімнат, що легко можна було заблукати. А в помешканні — добра всякого!

Вночі Силун спав у золотій колісці, вистеленій дорогими килимами. А вдень звик відпочивати в срібному кріслі.

На широкій долині слуги землю обробляли, хліб вирощували, за худобою доглядали, птицю годували. Люди трудилися від зорі до зорі, примножували багатство Силуна. Слуги й служниці жили не в палаці, а далеко від нього, у дерев'яних зрубках та землянках. Не хотів господар, щоб у світлицях смерділо

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Груно́чок — горбочок.

гноєм чи людським потом. Ні чоловіки, ні жінки, ні літні, ані молодь не сміли покидати маєток Силуна і йти собі шукати іншої роботи. Мусили жити і вмирати кріпаками.

Поміж цієї челяді служив у Силуна один хлопець на ймення Карпо Дніпровський, що прийшов сюди від берегів Дніпра. Він подався в мандри шукати щастя ще десятирічним хлопчиком, бо батько помер, а мати жила бідно, і мусив їй чимось допомогти.

Служив Карпо рік, другий, п'ятий. Як і всі, косив траву, орав і сіяв пшеницю та жито, ячмінь і овес, збирав хліб. Не тільки за себе працював, а й іншим допомагав, бо жалів слабших.

Полюбили його всі слуги й служниці за честь, працьовитість, справедливість. Карпо ненавидів тих, хто панові низько вклонявся, до самих ніг нахилявся. Тяжко йому було дивитися, як Силун усе забирає, а народ голодує.

Коли Карпові виповнилось від роду двадцять літ, вирішив додому повертатись. Був певний, що за добру роботу пан йому заплатить і він повернеться до матері не з порожніми руками.

Якось уночі він вийшов надвір освіжитися, проходив коло наймитських хатинок і раптом побачив якусь тінь. Скоро впізнав Силуна. Карпо подумав, що саме час поговорити з паном про розрахунок.

— Чому ти тут, Карпе? — озвався Силун, упізнавши хлопця. — Чи не дівча виглядаєш?

— Не дівча, — відповідає Карпо, — а вас, світлий пане. Маю з вами поговорити. Служив вам я довго й чесно, та маю додому повертатися, аби матінку живою застати. Платню за службу хочу попросити.

Силун подумав, що слуга жартує, бо досі ніхто не наважувався на те, щоб попроситися геть від нього. Та й платні ніхто не вимагав. Але Карпо й не думав відступати.

— Я чесно служив, світлий пане. І моя робота, гадаю, щось коштує.

- Чи справедливо Карпо вимагав у Силуна платню? Як би ти вчинив / вчинила на місці Карпа? А на місці Силуна?

— Нікуди не підеш! — розгнівався пан. — То вже я знаю, коли й куди мої слуги повинні ходити.

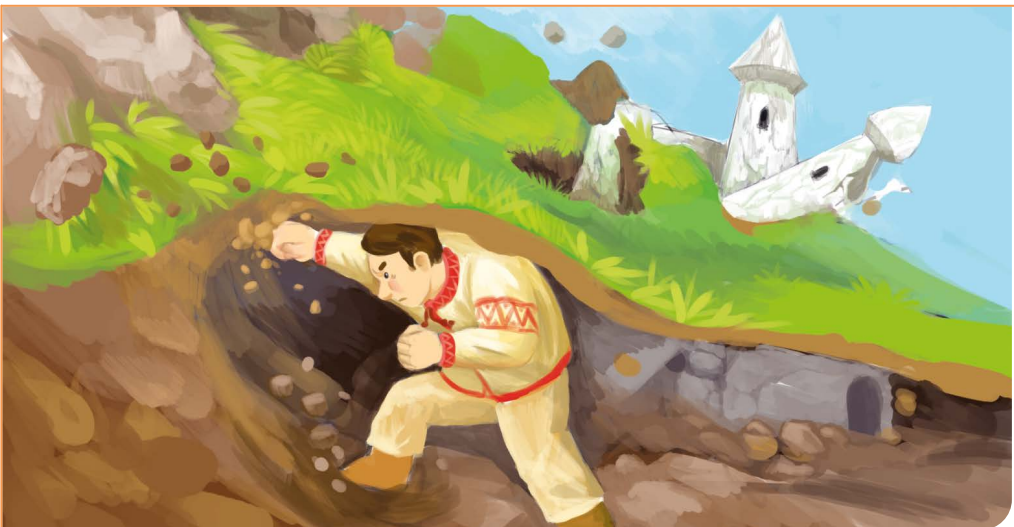
— Я піду, пане! — наполягав Карпо. — Лише ще раз вам мушу сказати, що моя робота має ціну.

— Туди, під землю, тебе відпущу! — розлютився пан, показуючи пальцем униз і приступаючи до парубка. — Там буде твоя платня.

Та хлопець не відступив ані на крок.

— За мою роботу, пане, доведеться платити, — ще раз нагадав, ніби й не чув панської погрози.

Ця відповідь ще більше розізлила Силуна: скипів так, що очі налилися, а з рота вогонь вдарив. Схопив він Карпа своїми дужими руками, підняв і вдарив об землю. Та так, що аж яма утворилася. Але слугі нічого не сталося, звівся на ноги й відчув у собі непереможну силу, то, мабуть, земля подарувала йому за те, що робив на ній. Схопив Карпо Силуна, ударив ним об землю, далі ще раз. Не витримала матінка-земля тих ударів, розкололася. І опинився Силун у підземній печері, в яку гадав загнати Карпа. Даремно він хотів вибратися на поверхню — земля зімкнулася, і не можна було знайти жодної щілинки. Тоді вдався Силун до своєї сили. Ударив ногою в земну кору — вона вигнулася, та не розімкнулася, вдарив другою — вигнулася ще більше, а відкритися не хоче. Спробував головою пробити — марно,

кулаками гатив — теж не допомогло. Але від його ударів на рівній землі з'являлись гора за горою. І що дужче бив Силун-велетен, то вищі гори здіймалися навколо, а найдужче бив там, де Гуцульщина, і там гори вигналися найвищі.

Уранці, коли прокинулися наймити й побачили, що сталося, дуже здивувалися. Навколо — гори, а там, де був палац, нічого не залишилось, усе провалилося у прірву. Раптом з-під землі вдарила вода й заповнила ту прірву. Чудувалися люди, а скоро зібрались на велику раду: як далі бути, як жити. Вирішили в цьому краї залишитися. Озеро назвали Синевиром, бо було синє-синє, як небо. А горам на честь Карпа дали ймення Карпати.

Люди зажили по-новому. Одні залишились на рівнині, інші подалися в гори. Орали, сіяли, худобу доглядали. Навчилися хати будувати.

Кажуть, що Силун і досі не стих під землею, пробує вибратися, але вже не викидає гори, бо постарів і сили такої не має. Та вже не вирватись йому на поверхню ніколи.

1. Доведи, що твір «Як виникли Карпати» — легенда.
2. Які риси характеру властиві Карпові та Силуну? Знайди в тексті уривки, що вказують на емоційний стан героїв.
3. Випиши у зошит незрозумілі слова та поясни їхнє значення за словником.
4. Обміркуйте та складіть запитання до тексту за схемою:

- Прочитай легенду «Чому пес живе коло людини?».

..... ЧОМУ ПЕС ЖИВЕ КОЛО ЛЮДИНИ?

Легенда

Давно, дуже давно жив собі самотній пес. Нарешті надокучило йому самому блукати в лісі, й вирішив знайти собі друга-товариша, з яким би жив. Але хотів, аби його товариш був найсильніший з усіх тварин.

Лісові звірята радили йому піти до вовка. Пішов пес до нього й каже:

— Вовче, брате, жиймо разом!

Вовк відповів:

— Чому би й ні!

Почали жити разом. Раз, як почували в лісі, почув пес якийсь шелест і почав трястися-боятися. Розбудив вовка, а той йому каже:

— Будь тихо, бо прийде ведмідь і з'їсть нас!

Тоді здогадався пес, що ведмідь сильніший за вовка. Пішов до ведмедя й каже:

— Ведмедю, братику, жиймо разом!

— Коли разом, то разом, — відповів ведмідь.

Минула коротка доба. Якось уранці почув пес якийсь шелест і почав боятися. Пробудився ведмідь та й сказав:

— Затягнімося в корч, бо ще надійде лев і роздере нас обох!

Подумав пес, що лев має бути сильнішим. Лишив ведмедя й пішов до двору короля лева.

— Леве, Леве, королю звірів, жиймо разом!

— За слугу прийму тебе, — відповів лев.

Пес залишився з ним. Якось понад вечір почав пес боятися, став вити й гавкати. Вибіг лев з палати й каже йому:

— Мовчи, бо ще надійде людина й застрілить нас обох!

Пес замовк, але зараз здогадався, що та людина має бути сильнішою, коли її лев боїться. Пішов пес до людини й пристав на службу до неї. Відтоді й живе пес з людиною (за С. Плачиндою).

1. Якого товариша хотів знайти пес?
2. Чому пес обрав саме людину? Чим людина сильніша за звірів?
3. Чи доводилося тобі вибирати друзів? Які риси характеру людини ти цінуєш найбільше?

1. Головними героями міфів зазвичай є:
 - ➔ люди;
 - ➔ боги й демони;
 - ➔ фантастичні істоти.
2. «Про зоряний Віз» — це:
 - ➔ казка;
 - ➔ легенда;
 - ➔ міф.
3. Установи відповідність:

Дажбог	бог добра, щастя і блага
Род	бог грому і блискавки
Білобог	бог вітру
Берегиня	зачинатель усього живого
Велес	богиня добра й захисту
Стрибог	богиня зла, темряви, привидів, страшних сновидінь
Чорнобог	бог сонця
Мара	бог мудрості, багатства і тваринного світу
Перун	бог темряви, ночі, холоду, сну

4. Як жили люди до того, як Сварог передав їм свої знання?
5. Як гадаєш, яким був би світ, якби Сварог не допоміг їм?
6. Що означають у легенді «Про зоряний Віз» сім великих зірок і восьма маленька?
7. Що символізує неопалима купина в однойменній легенді?
8. Чи були у твоєму житті приклади того, як добро перемагає зло? Розкажи про це однокласникам.

9. Ти знаєш, що Карпати — це гори на заході нашої країни. Проте вони простягаються далеко за її межі. У яких ще країнах височіють Карпатські гори? Пошукай в бібліотеці чи в інтернеті інформацію про це.

10. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

11. Склади за поданим прикладом асоціативний куш до слова **свобода**. Прокоментуй свою роботу.

Народні перекази

Лицар — самовідданий, благородний захисник чого-небудь чи кого-небудь.

▼ Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

Уявити, як жили наші предки, тобі також допоможуть народні перекази. У них особливо яскраво зображено те, у що українці вірили, чого боялися, ким захоплювалися і як сприймали світ і себе в ньому. Усе це разом називається духовною культурою.

У народних переказах з'являються українські супергерої — козаки. Сьогодні запорожець є взірцем відваги, мужності, сили волі й патріотизму. А перекази про них зберігають історичну пам'ять українців та нагадують, що всі ми — нащадки козаків!

Народний переказ — це усна розповідь про відомі історичні події та народних героїв.

✓ ЛАЙФГЛАК

Як зрозуміти, що ти читаєш саме народний переказ?

За змістом перекази близькі до легенд, проте в них частіше йдеться про реальні історичні події, аніж про вигадані. Те, що траплялося з нашими далекими предками, вони запам'ятовували і *переказували* один одному. Звідси й назва — переказ. Так тривало багато років: люди усно передавали історії, імена народних героїв та їхні подвиги.

- Що тобі відомо про запорожців? Про яких козаків ти чув / чула раніше?
- Прочитай народні перекази.

..... ПРИЙОМ У ЗАПОРОЖЦІ

Переказ

Запорожці як підмовлять було до себе на Січ якого хлопця з **Гетьманщини**, то перше пробують, чи годиться бути запорожцем. Ото звелять йому варити кашу:

— Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, щоб і не перекипіла, а ми підемо косити. То ти, як уже буде готова, вийди на такий-то **курган** та й клич нас, а ми почуємо і прийдемо.

От поберуть коси та й підуть нібито косити, а де там їм хочеться косити! Заберуться в комиш та й лежать. То оце хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу й зачне гукати. А вони й чують, але не озиваються. То він гукав, гукав та й давай плакати:

— От занесла мене нечиста сила між сії запорожці! Лучче було б удома сидіти при батькові та при матері. А то ще перекипить каша, то прийдуть та битимуть, вражі сини! Ой бідна ж моя головонька! Чого мене понесло між сії запорожці!

То вони, лежачи в траві, вислухають усе та й кажуть:

— Ні, се не наш!

А далі вернуться до куреня, дадуть тому хлопцеві коня й грошей на дорогу та й скажуть:

— Їдь собі к нечистому! Нам таких не треба!

- Чому перший хлопець не пройшов випробування?

А як же которий удасться розторопний і догадливий, то, вийшовши на могилу, кликне разів зо два:

— Гей, панове-молодці! Ідіть кашу їсти!

А як не озиваються, то він:

— Чорт же вас бери, коли мовчите! Буду я й сам їсти, — та ще перед відходом ударить на могилі гопака: «Ой тут мені погуляти на просторі!» І затагнувши на весь степ козацьку пісню, піде собі до куреня і давай уплітати тую кашу.

То запорожці, лежачи в траві, і кажуть:

— Оце наш!

Та, побравши коси, ідуть до куреня.

■ Які риси характеру цінували в козацькому товаристві?

А він:

— Де вас у біса носило, панове? Гукав, гукав, аж горло розболілось; та щоб каша не перекипала, я почав сам їсти.

То запорожці споглянуть один на одного та й скажуть йому:

— Ну, **чуро**, уставай! Годі тобі бути хлопцем. Тепер ти рівний козак.

І приймають у товариство.

1. Як гадаєш, хто може бути автором цього переказу? Чому?
2. Як думаєш, тебе прийняли б у запорожці?
3. Прочитайте переказ за особами. Під час читання намагайтеся передати емоції героїв.

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

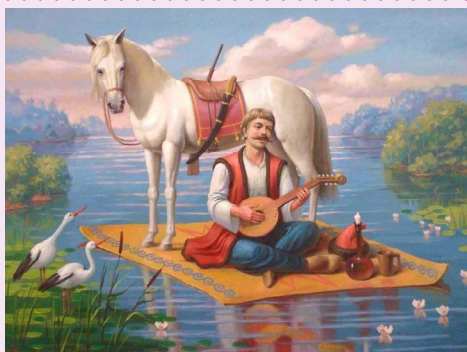
Гетьма́нщина — українська держава, яку створили козаки.
Курга́н — земляний насип над місцем, де поховали козака.

Чу́ра — зброєносець козацької старшини, козак.

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Козаки завжди були для українців героями. Вони розумні й вправні, хоробрі й хитрі, мужні та справедливі. Козаки вміли таке, що звичайним людям було не під силу! Наприклад, могли дихати під водою, пересуватися тихо, мов тінь, справлялися голіруч з найміцнішими кайданами, а дехто, кажуть, навіть володів надзвичайними здібностями. Через такі риси козаків також називали *характерниками*.

Якби козаки жили сьогодні, вони були б крутішими від усіх супергероїв нашого часу!

С. Глузук. Козак-характерник

..... ЯК СІРКО ПЕРЕМІГ ТАТАР

Переказ

Давно-давно це було, ще за запорожців та за кошового Сірка. Минуло років чимало, як жив Сірко і як його не стало, а слава про нього й не пройшла, і не пропала. Він був для ворогів страшний і сердитий, а для українців — дуже добрий і милостивий.

Н. Павлусенко. Іван Сірко

Якось запорожці пішли з Сірком у похід, а татари прочули про те та одразу побігли на Січ і почали там хазяйнувати: усіх українців забрали та й повели в полон. А вони, бідні, не хочуть іти, плачуть і ридають так, що аж земля стогне. А татари на плач не зважають та нагайками їх підганяють.

Дізнався про те кошовий Сірко. Зараз зібрав своїх козаків — та в погоню за татарами: визволити людей. Та летить, як птиця.

Дістався близько до татар; бачить, що їх дуже багато, а козаків дуже мало — і давай хитрувати. Спинив свого коня й крикнув на козаків:

— А стійте, братця! Підождіть, не ворухіться!

Тоді зіскочив з коня, дав його другому козакові, а сам перекинувся хортом і побіг до татар.

■ Про що свідчить фантастичне перетворення Сірка?

Татари бачать: хорт, красивий такий! Сподобався він їм. Узяли вони його, нагодували. Як полягали татари відпочивати, то хорт поробив їм так, що вони всі послули. Тоді він повернувся до козаків і знову зробився чоловіком! Кинувся з козаками до татар, усіх їх знищив, а українців повернув додому.

Люди дуже дякували Сіркові й пішли собі щасливо до-
дому. А Сірко зі своїми козаками став гуляти по-старому.

1. Хто головний герой твору? За якими ознаками це зрозуміло?
2. Знайди в тексті слова, що вказують на риси вдачі Сірка.

- Переглянь відео з ютуб-каналу Олени Паливоди. Які факти про козаків тобі вдалося запам'ятати?

ПРО ЗАПОРОЖЦІВ

Переказ

От які багатирі були — земля не держала!.. У нього, у того запорожця, сім пудів голова!.. А вуса такі, що як візьме, було, їх у руки та як розправить одного туди, а другого сюди, то й у двері не влізе, хоч би ті двері були такі, що через них і трійка коней з повозкою проскочила. Вони дванадцятьма мовами вміли балакати; вони із води могли сухими виходить; вони вміли, коли треба, і сон на людей насилать, і туман на кого треба пускати, і в річки перели-
ваться...

- Чи вся інформація звучить правдиво? Що, на твою думку, є вигадкою?

Вони мали в себе такі **верцадла**, що, дивлячись у них, за тисячу **верст** бачили, що воно у світі робиться. Оце як іти куди у похід, то той, хто був за старшого, — чи ватажок який, чи сам кошовий, — візьме в руки верцадло, подивиться в нього та й каже: «Туди не ідім, бо там поляки йдуть, і туди не йдім, бо там турки або татари заходять, а сюди ідім, бо тут аж нікогісінько нема...»

А як вони воювали?

С. Глуцук. Вартовий

Стануть було отут, на Орловій балці, а проти них двадцять полків вийдуть. Так полки самі себе поріжуть, кров тектиме коням по череву, а запорожцям і байдуже: стоять та сміються...

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Верца́дло — дзеркало.
Верста́ — міра довжини, що становить приблизно 1 км.

А це все від того, що вони знаючий народ були. На своїй землі їх ніхто не міг узяти. Так вони, як куди їхати, то зараз землі під устілку накладуть та в шапки понасіпають. Хто чоботи скине, тому смерть; а хто шапку зніме, тому голову знімуть. Так і їдуть собі.

1. Якими люди уявляли козаків? Перекажи, підтверджуючи свої думки рядками з тексту.
2. Чому запорожці шанували землю? Про що це свідчить?

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Серія мультфільмів «Козаки» залишається популярною вже багато років. Колись її створили режисер Володимир Дахно та художник-постановник Едуард Кирич.

Сьогодні цей мультфільм отримав продовження. Улюблені герої — Тур, Грай та Око — готові до нових пригод. Вони подорожують різними куточками світу. Зокрема в нових серіях козаки відвідують Австралію, Індію та Америку.

Знайди в інтернеті та переглянь нові серії за бажанням.

1. Легенди та народні перекази — це одне й те саме.
→ Так;
→ ні.
2. Народні перекази люди один одному передавали усно.
→ Так;
→ ні.
3. Запорожцем могла стати будь-яка людина.
→ Так;
→ ні.

4. Розкажи своїми словами, що таке переказ.
5. Яким чином Іванові Сіркові вдалося здолати ворогів?
6. Чи доводилося тобі в житті проходити через випробування? Що ти відчував / відчувала?

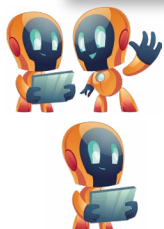

7. Які твори про людей з надприродними здібностями ти вже знаєш? Чи хотів / хотіла б ти мати надприродні здібності? Чому?
8. Сьогодні немає потреби усно переказувати інформацію про певні події. Можна написати повідомлення або пост у мережі, який побачать одразу багато людей. Як ти вважаєш, чи можна повідомлення у соц-мережах вважати сучасною формою переказу?

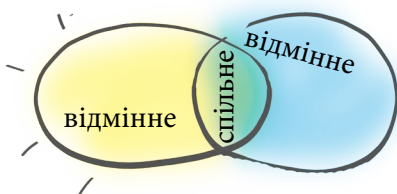

Друзі, а ви знаєте, що Максим Крипак, паралімпійський чемпіон з плавання, отримав звання Героя України? Це класна новина!

У свої 26 — хлопець уже багаторазовий паралімпійський чемпіон світу та Європи з плавання. У 2021 році він привіз з Паралімпіади аж 5 золотих медалей, а ще срібло та бронзу!

9. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?
10. Порівняй народні легенди та перекази: чим вони близькі, а чим відрізняються. Намалюй у зошиті діаграму за зразком та заповни її.

Прислів'я та приказки

Грати першу скрипку — бути
головним у якій-небудь справі.

Вислови припущення, як
словосполучення пов'язані
з темою уроку.

Багатющий життєвий досвід наших предків збережений у фольклорі, тобто в усній народній творчості. Вона передає звичаї, мораль, життя і побут нашого народу, його історію.

Фольклор, або **усна народна творчість** — це твори, які виникли в давнину й передавалися в усній формі з покоління в покоління.

*Запам'ятай, що словосполучення **народний фольклор** містить помилку: тому кажи або **фольклор**, або **усна народна творчість**.*

Прислів'я та приказки, а також загадки — це жанри фольклору. Або їх ще називають малими фольклорними формами. Їх використовують, щоб щось порадити, від чогось застерегти, коротко та влучно сказати про те, що наш народ знає вже багато років.

Прислів'я — це короткий вислів про вчинки та поведінку людей, який має повчальний зміст.

Приказка — це образний вислів, що коротко і влучно характеризує людину, предмет, явище.

Прислів'я та приказки люди вживають у багатьох країнах світу. Вони мають глибокий зміст і зазвичай переносне значення. Їхній справжній сенс прихований. Знати прислів'я і приказки означає бути дотепним, цікавим співрозмовником!

✓ ЛАЙФГАК

Де різниця між прислів'ям і приказкою?

ПРИСЛІВ'Я

ПРИКАЗКА

Це самостійне закінчене речення зі зрозумілим змістом.

Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.

Прислів'я можна виокремити у групи: *про природу, про пори року, про родину, про дозвілля та чесноти людини, про працю та ін.*

Під лежачий камінь вода не тече.

Мають глибокий зміст і переносне значення.

Чого не доглянеш очима, за те відповіси плечима.

Короткий вислів, словосполучення, які ти одразу розумієш і можеш використовувати у своєму мовленні.

Спить, хоч з гармати стріляй (міцно).

Приказки можуть бути частиною прислів'їв.

Без роботи день — як рік (день — як рік — приказка).

Приказки вживають теж у переносному значенні, проте їхній зміст простіший і зрозумілий у реченні.

І сам не дам, і другому не дам.

- Ти вже знаєш багато прислів'їв та приказок. Запиши в зошит 5–6 прикладів та прокоментуй їхній зміст. У яких життєвих ситуаціях їх можна доречно використати?

- Прочитай прислів'я. Поділи їх на тематичні групи.

Про розум

Про землю

Про працю

Про життя

➔ Бджола мала, а й та працює.

Ранні пташки росу п'ють, а пізні — слізки ллють.

Маленька праця краща за велике безділля.
Не одежа красить людину, а добрі діла.

➤ Життя прожити — не поле перейти.
Вік звікувати — не в гостях побувати.
День довгий, а вік короткий.
У добрім житті кучері в'ються, а в поганім — січуться.

➤ Вік живи — вік учись.
Книга вчить, як на світі жить.
Дивиться рідко, та густо бачить.
Мудрим ніхто не вродився, а навчився.

➤ Земля-трудівниця аж парує, та людям хліб готує.
На чорній землі білий хліб родить.
На добрій землі що не посієш, те й вродить.
Не питає добрий жнець, чи широкий загонець.

■ Погодсья, що українські приказки часто є дотепними та кумедними. Сьогодні для створення таких влучних виразів компанії наймають професіоналів. Вони розробляють заголовки, рекламні гасла, лозунги. І нерідко у своїй роботі використовують приказки. Подумай, для реклами яких продуктів згодяться наступні вислови.

Не по кишені.

На городі бузина, а в Києві дядько.

Голодній кумі хліб на умі.
Косо, криво, аби живо.

Чує дзвін, та не знає, звідки він.

Рот не город — не загородиш.
На злодієві шапка горить.

1. Фольклор також можна назвати:
 - ➔ народними піснями;
 - ➔ усною народною творчістю;
 - ➔ народним фольклором.
2. Малі фольклорні форми — це:
 - ➔ прислів'я і приказки;
 - ➔ прислів'я, приказки, вірші;
 - ➔ прислів'я, приказки, загадки.
3. Прислів'я та приказки зазвичай мають:
 - ➔ пряме значення;
 - ➔ переносне значення;
 - ➔ важко визначити.

4. Розкажи своїми словами, що таке прислів'я.
5. Чого навчають ці народні вислови?
6. Чим прислів'я відрізняються від приказок?
7. Які прислів'я чи приказки ти вивчив/вивчила б напам'ять? Чому?
8. З'єднай частини прислів'їв. До якої тематичної групи їх можна зарахувати? У якій життєвій ситуації ти зміг / змогла б використати ці прислів'я?

1. Слово — не горобець,	там пироги пісні.
2. Слово — не стріла,	а діла як полин.
3. Наймогутніша зброя —	доброго слова.
4. Слова як мед,	вилетить — не спіймаєш.
5. Не вартий і	на слові.
6. Зловив	слово.
7. Де слова масні,	а глибоко ранить

9. Розкажіть одне одному, для чого людині треба знати прислів'я та приказки.
10. Напиши есе про те, у яких випадках люди вживають прислів'я та приказки. У творі використай 3–4 прислів'я.
11. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?
12. Знайди в інтернеті та переглянь мультсеріал «Диво-світ», створений за мотивами художніх образів Марії Примаченко. Уважно послухай діалоги героїв. Які народні вислови вони використали? Чи завжди головні герої правильно вживають звертання?

Загадки

Харізма — привабливість людини, риса характеру, яка змушує інших вірити в її сили, можливості.

▼ Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

Цікавою та незвичною в українській народній творчості є загадка. З давніх-давен за допомогою загадок визначали розумові здібності людини, випробовували на кмітливість, мудрість та винахідливість.

Загадка — це короткий вислів, у якому описано певний предмет чи явище, які треба розпізнати й відгадати.

Загадки створюються прозовою та віршованою мовою. Вони мають форму запитання чи описового речення. Слова в загадці найчастіше вживаються в переносному значенні. Прихований предмет чи явище описано за допомогою найхарактерніших ознак. Часто в загадках використовується порівняння.

Порівняння — це художній засіб, у якому предмет чи явище порівнюється чи зіставляється з іншим, чимось схожим на нього.

Білий, як сніг, у пошані у всіх,
До рота попав, там і пропав.

Здогадався / здогадалася, що це цукор? *Білий, як сніг* — це порівняння, адже цукор і сніг справді одного кольору.

Чорна корова всіх людей поборолала,
А білий віл всіх людей підвів.

Загадки можуть бути як для розваги, так і для розвитку уваги, допитливості, спостережливості, уважності й кмітливості. Тематика їхня дуже різноманітна: про природу, рослинний і тваринний світ, про людину, її побут, працю та багато іншого.

✓ ЛАЙФГАК

Як розгадати загадку?

ЗАГАДКА

Вийшла звідкись
гарна дівка,
на ній — стрічка-
семицвітка;
а де з річки
воду брала,
там коромисло
зламала.

↳ Щоб розгадати загадку, треба зауважити, що найперше спало тобі на думку під час прочитання.

↳ Потім визначити спільне між описаними предметами чи явищами і твоїми припущеннями.

↳ А потім спробувати замінити метафоричні образи реальними.

Зазвичай хитромудре запитання має просту відгадку. Наприклад, у нашій загадці йдеться про різнобарвну веселку. Про неї сказано не прямо, а в переносному значенні.

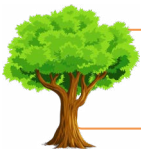

- Переглянь відеоурок за покликанням. Що нового ти дізнався / дізналася про загадки?

- Відгадай загадки.

Червона, солодка, пахуча, росте
низько, до землі близько.

Навесні веселить, влітку холодить,
восени годує, взимку гріє.

У неї довгий сірий хвіст, до курсору
має хист.

Стоять красуні на воді, вінки на
них білі й золоті.

■ Відгадай загадки. Визнач тему кожної групи загадок.

Про частини тіла

Про тварин

Про побут

➤ Маленьке, сіреньке, а хвостик, як шило.

Сидить у куточку і тче сорочку.

По дорозі стрибає, а в воді плаває.

Плавала, купалася, сухенька зосталася.

Ні малому, ні старому не дасть приступити до дому.

➤ Зуби мають, а їсти не просять.

Весь світ одягає, а сама одягу не має.

Сто один брат, всі в один ряд разом зв'язані стоять.

➤ Брат із братом живуть, а одне одного не бачать.

Дві матері мають по п'ять синів, і кожному ім'я є.

Все життя один одного наздоганяють, а обігнати не можуть.

■ Розглянь картини відомого американського художника Стівена Гарднера. Зазвичай він малює тварин і природу. У свої роботи автор вкладає загадковий зміст. На перший погляд, це звичайна картина, але насправді в ній криється загадка. На кожній його роботі образів більше, ніж здається. Скільки сов та панд ти бачиш на картинах?

Насправді тут сов 11, а панд 12!

1. Загадки бувають лише віршованої форми.
→ Так;
→ ні.
2. У загадці «Сто один брат, всі в один ряд разом зв'язані стоять» *сто один брат* — це метафора.
→ Так;
→ ні.
3. Загадки можуть мати дуже різну тематику.
→ Так;
→ ні.

4. Розкажи своїми словами, що таке порівняння.
5. Пригадай, як розгадувати загадки.
6. Які нові слова трапилися тобі в загадках? Чи зрозумілі вони тобі?
7. Чому в загадках деякі слова треба сприймати в переносному значенні?
8. Оберіть певне явище чи предмет. Розкажіть один одному, на що схожі ці предмети. Які асоціації вони у вас викликають?

9. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

10. Загадки популярні і в наш час. Наприклад, «Дивоптиця: хвіст горить, до зірок вона летить» — це ракета. Або ж «Кінь залізний, а резиною підкований». Тут йдеться про автомобіль. Спробуй і собі скласти сучасну загадку, наприклад про телефон, комп'ютерну гру чи електросамокат.

Віршовані загадки

Химерний — дивовижний,
незвичайний, чудернацький.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

✓ ЛАЙФГЛАК

Чим віршована загадка відрізняється від решти загадок?

1. Вона має риму.
2. Написана у формі вірша.

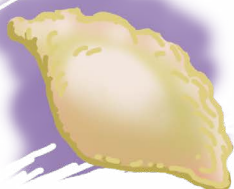
- Прочитай віршовані загадки українського поета і байкаря Леоніда Глібова. Пригадай, що тобі вже відомо про нього. Які твори Леоніда Глібова ти вже знаєш? Чим вони корисні для тебе?

..... ХИМЕРНИЙ, МАЛЕНЬКИЙ

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удався;
У тісто прибрався,
Чимсь смачним напхався,
В окропі купався.

На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скакав...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Круть-верть — та й пропав.

Хотів був догнати —
Шкода шкандибати:
Лови не лови!

А як його звати —
Лінуюсь сказати,
А нуте лиш ви!

«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!» —
Кричить дівтора.
Чому не вгадати!
Не бігать шукати
Такого добра.

- Поясни значення слова **шкандибати**, добери до нього синоніми.

- Які українські страви готують у вас вдома? Чи справді вареники такі смачні, як їх описав автор у творі?

..... ХТО СЕСТРА І БРАТ?

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибралась?
Рано до схід сонечка росою вмивалась,
Є у мене листячко, пахучії квіти,
Чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
Краще в полі нашому над мене немає,
Аж до моря славонька про мене літає,
Із моєї сипанки смачна страва буде,
Поливку і маслечко дадуть добрі люде!»
«Рівна, сестро милая, нам доля з тобою, —
Обізвався братичок десь за бороною. —
Скрізь по людях склалася і про мене слава,
Он і в полі, вітрику, кипить моя страва».

- Тобі вдалося відгадати загадку? Чи знайшов/знайшла ти в розгадці помилку? Як гадаєш, чому автор її припустився?

Зверни увагу на перші літери кожного рядка: саме в них криється відгадка. Вірші, у яких таким чином заховані слова, називаються **акровіршами**.

Акрівірш — це вірш, у якому перші літери кожного рядка утворюють слово.

ЩО ЗА ПТИЦЯ?

Між людьми, як пташка, в'ється,
У людей і їсть, і п'є;
Ходить старець, просить, гнеться,
А у неї всюди є.

ХТО РОЗМОВЛЯЄ?

«**О**й я бідна удовиця, —
Стала хникать жалібниця, —
Он калина, — їй не так!
Кажуть, пісні їй складають,
А про мене забувають,
І ніхто ніде ніяк!..»
«**С**тій лиш! Слава не брехуха, —
Обівалась джеркотуха,
Розбирає, що і як!
От я славі догодила, —
Кашку діточкам варила,
А тобі не вдасться так».

- Прочитайте виразно за ролями акровірш *Л. Глібова* «Хто розмовляє?». Які художні засоби в ньому використано? Запишіть їх у зошит.

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане, —
І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А діткам більше буде.

- Як ти гадаєш, ластівки — це перелітні птахи? Де вони зимують?

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Ластівка — символ весни й відродження, добра і щастя.

За поведінкою ластівок можна передбачити погоду: якщо весело щебечуть — буде ясно, літають високо — на суху погоду, а коли низько — чекай дощу.

- Прочитай про Леоніда Глібова. Яким ти його уявляв / уявляла під час прочитання віршів?

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Леонід Глібов (1827–1893)

Леонід Глібов у дитинстві дуже любив доглядати за квітами. А ще багато читав і часто ходив у бібліотеку. Це допомогло йому в майбутньому стати відомим українським поетом і байкарем.

Леонід Глібов написав багато текстів для дітей. Підписував їх псевдонімом, тобто вигаданим ім'ям, Дідусь Кенир. Дитячі твори письменник друкував у львівському журналі «Дзвінок». І сьогодні улюбленими у дітей залишаються його віршовані загадки та акровірші.

- Переглянь відеоурок про Леоніда Глібова.

1. У віршованій загадці немає:
 - рими;
 - заголовка;
 - моралі.
2. Псевдонім — це:
 - ім'я, яке митець собі вигадав;
 - справжнє ім'я автора;
 - ім'я головного героя твору.
3. В акровірші слово утворюють:
 - останні літери кожного рядка;
 - перші літери кожного рядка;
 - голосні літери кожного рядка.

4. Назви, з яких віршів подані уривки.

На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скавав...

«Стій лиш! Слава не брехуха, —
Обізвалась джеркотуха,
Розбирає, що і як!

Між людьми, як пташка, в'ється,
У людей і їсть, і п'є

Із моєї сипанки смачна страва буде,
Поливку і маслечко дадуть добрі люди!».

І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А діткам більше буде.

5. Випиши із віршованих загадок рідковживані та незрозумілі слова за зразком.

Зразок. «Химерний, маленький»: химерний, коханчик ...

6. Чи подобається тобі допомагати дорослим на кухні? Які традиційні страви ти умієш готувати?

7. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

8. На твою думку, якби ластівка була людиною, які риси вдачі вона мала б? Який вигляд був би у цієї людини? Намалюй!

Тема 2.

ВЕЛИКЕ ДИВО КАЗКИ

Ти дізнаєшся про:

- ➔ народні казки
- ➔ літературні казки
- ➔ віршовані казки
- ➔ казки-п'єси

Народні казки

Запізнатися — завести дружбу.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

- Ти вже знаєш, що казка — це один із різновидів усної народної творчості. Пригадай, хто складав казки, про що в них розповідається. Чи можуть події, зображені в казці, відбуватися в реальному житті?

Український фольклор багатий не лише на прислів'я, приказки, загадки чи легенди. Найдавнішими та найпоширенішими зразками усної народної творчості є казки.

Казка — це народний або літературний твір, у якому розповідається про вигадані події.

✓ ЛАЙФГАК

Як упізнати казку серед інших жанрів?

**ЗАЧИН
І КІНЦІВКА**

Зазвичай казки починаються словами:

«Був собі...»

«Жили-були собі дід та баба...»

«Не за горами високими, не за морями глибокими...»

Деякі казки й закінчуються своєрідно:

«От вам казка, а мені — бубликів в'язка»

«Стали гарно жити та долю хвалити»

«І я там був, мед-вино пив, по бороді текло,
та в рот не попало».

СЮЖЕТ

Часто описують фантастичні події, висміюють ледарів, дурнів, боягузів, засуджують жадібність, жорстокість, бездушність. А ще в казках добро обов'язково перемагає зло!

ГЕРОЇ

Герої казок — сміливі, чесні, працьовиті, мудрі, часто наділені надлюдськими можливостями.

ТЕМИ

За змістом казки поділяють на три групи:

ПРО ТВАРИН

Мають дуже давнє походження. Їх героями є тварини, які наділені людськими якостями і поведяться як люди.

У казках про тварин розповідається про життя звірів та птахів, а ще вони мають виразний повчальний зміст.

ПОБУТОВІ

Пов'язані із життям людини. Вони змальовують побут, розкривають моральні проблеми, допомагають зрозуміти, що таке справедливість, добро. Це казки про щастя, долю, бідність, багатство тощо.

ЧАРІВНІ

Мають фантастичний зміст. Персонажі таких казок наділені чудодійною силою, яка допомагає подолати всі перешкоди й здобути перемогу над злом. Часто героям допомагають чарівні предмети: чоботи-самоходи, сопілка, що промовляє людським голосом, жива й мертва вода, скатертина-самобранка, шапка-невидимка тощо.

- Розкажіть одне одному, що нового ви дізналися про українські народні казки.
- Назви свої улюблені казки. Розкажи однокласникам/однокласницям про казкового героя, який найбільше тобі сподобався.

- Склади схему «Що я знаю про казку», скориставшись вивченим матеріалом.
- Прочитай народні казки.

..... ЯК ЇЖАК І ЗАЄЦЬ БІГАЛИ НАВВИПЕРЕДКИ

Казка

Був собі їжак. Якось вийшов він раненько зі своєї домівки подивитися на білий світ. Вийшов та й каже сам до себе:

— А піду лишень у поле — подивлюся, як там моя морква та буряки.

Іде собі та пісеньку мугикає. Коли виходить із-за куща заєць. Він саме в полі оглядав свою капусту, чи велика виросла.

— О, — каже їжак, — хто прудкий, то вже й на **ниві**!

— А ти, — заєць йому, — усе кривуляєш, криволапку! І батько твій криволапко, і дід криволапко був. Такий увесь твій рід, і ти такий!

Їжак здивувався, що на своє добре слово дістав таку нечемну **одмову**, що й батька його, й діда лихим словом пом'янули.

- Що б ти сказав/сказала тим, хто глузує з інших? Чому така поведінка є неприйнятною?

От він зайцеві й каже:

— Ти мене береш на сміх? А хочеш зі мною наввипередки? Побачимо, хто кого пережене!

Заєць як зарегоче:

— Ти? Наввипередки? Зі мною?!

А їжак спокійно:

— А так, із тобою.

— Ну, добре, — засміявся заєць. — Нумо бігти.

— Ні, — каже їжак, — ще ні. Я піду додому, скажу жінці, нехай знає, куди я пішов.

А заєць тому радий, бо він був голодний, то подумав собі: «І це мені добре: попоїм капусту — краще бігтиму». Та й пішли кожен до своєї хати.

Приходить їжак додому та й каже до жінки:

— Знаєш, жінко, який мені клопіт?

— Який, чоловіче?

— Мушу із зайцем бігати наввипередки. — Та й розкажує все, як було.

— То це ти берешся перегнати зайця?! — аж зойкнула їжачиха.

— Помовчи, жінко, — мовить їжак, — якось буде. Збирайся лиш та ходи зі мною.

Ідуть вони, а їжак і вчить свою жінку:

— Як прийдемо на ниву, то ти станеш із цього краю в **борозні** та й стій собі. Як добіжить заєць до тебе, то ти скажеш: «Я вже тут!» А набіжить він на той край до мене, то там я йому гукну: «А я вже тут!»

— Добре! — мовила їжачиха.

Приходить їжак до зайця на той кінець ниви та й каже до нього:

— Ну, я вже готовий!

— То біжімо!

От став заєць в одну **борозну**, їжак у другу:

— Раз, два, три!

Побігли. Заєць помчав на той кінець ниви, а їжак пробіг два кроки та й спинився.

Прибігає заєць у кінець ниви, а там їжачиха:

— Я вже тут!

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Ніва — засіяне поле.

Одмова — відповідь.

Борозна́ — довга, рівна заглибина в землі, проведена плугом.

— Ей, — каже заєць. — Ану біжімо ще раз!

Побіг заєць. Прибігає в кінець ниви, а їжак підвівся на двох лапках та й гукає:

— Ого-го! А я вже давно тут чекаю!

— Ти дивися! Ану біжімо ще раз!

Прибігає на другий край, а їжак знову вже там (а то була, ви знаєте, їжачиха).

Побіг ще раз — а там їжак:

— А я вже тут!

Знов кинувся заєць бігти. Так бігав він дев'яносто дев'ять разів, а за сотим разом як упав посеред ниви — підвестись не може, так набігався-натомився, сердешний.

— Ніколи не треба сміятися зі слабшого, — сказав тоді їжак та й пішов із їжачихою додому.

- До якої групи належить ця казка?
- Яка її мораль? Яким реченням її можна описати?

- Які ще казки про тварин ти вже читав / читала? Чому в казках звірі можуть розмовляти?

ЦАР ЛЕВ

Казка

Якось зібралися звірі на нараду, щоб вибрати царя. Довго міркували, сперечалися, але так і не змогли дійти спільного рішення.

— Треба вибрати не лише сміливого й сильного, але й мудрого та чесного правителя, — виступила першою зебра. — Адже цар повинен не тільки в біді захищати, а й по справедливості судити.

- Якими ще рисами має володіти мудрий правитель?

— Тоді найкраще для цієї посади підходжу я, — задержобота слон. — Ніколи нікого не ображу й маю неабияку силу. Якщо оберете — не пошкодуєте.

Почув це лев і заперечив:

— Як можеш бути царем, коли не вмієш швидко бігати? Мабуть, треба обрати мене — найспритнішого та найвродливішого!

Почувши таке нахабство, найслабші здійняли галас.

— Нечувана зухвалість! Нехай слон буде ватажком, він чесний і скромний!

— Ні-ні-ні! — кричали вовки, ведмеді та лисиці. — Це справжній невдаха! Треба, щоб правитель був хоробрим і грізним.

— Друзі, — запропонував олень, — проголосуємо по-справедливому. Хто матиме більше прихильників, той стане царем. Он біля дуба вирита велика яма. Якщо хочете, щоб ватажком був слон, киньте по ліщині, якщо лев — по жолудю. Яких горіхів буде більше, той переможе.

— Чудова порада! — погодилися всі й миттю почали шукати хто жолуді, хто ліщину.

Проте коли горіхи порохували, їх виявилося порівно.

■ Кого або що сьогодні обирають голосуванням?

— Що ж тепер робити? — почував за вухом ведмідь.

— Влаштуймо змагання з бігу! — запропонувала хитра лисиця, яка була на стороні лева.

— Так не чесно, — заперечила мудра сова. — Слони не вміють бігати, але це не означає, що вони гірші за спритників.

— Авжеж, — погодився їжачок. — Нехай краще поміряються силою, думаю, так буде справедливо.

Відчуваючи поразку, руда засмутилася. А потім запропонувала хитре рішення:

— Що ж, — мовила солоденьким голосом, — нехай буде по-вашому. Завтра на світанку лев і слон позмагаються. Тільки не приходьмо дивитися на бій, аби не заважати суперникам. Навідаємося до цього місця після обіду й побачимо, хто переміг.

Усі погодилися. Як настала ніч, слон притулився до дуба й заснув. Велетні завжди сплять стоячи, бо як ляжуть, потім не зможуть швидко прокинутися й підвестися.

Побачила це лисичка й побігла до лева:

— Слон заснув, — повідомила руда. — Негайно перегризи дерево, на яке він оперся. Як велетень упаде, скажемо, що ти його поборов.

— Гаразд, — зрадів гривастий, — але я сам не впораюся з такою роботою, треба когось покликати на допомогу.

Лисичка метнулася до мишачої нірки. Пообіцявши сіреньким велику миску сиру, переконала допомогти в нелегкій справі.

Гризли-гризли миші дерево, але так і не довели діло до кінця, потопилися, й зуби в сіреньких поболіли.

— Що ж робити? — запанікувала руда, глянувши на рожевий горизонт. — Скоро сонечко прокинеться!

А потім хитрунка побігла до ведмежого барлогу.

— Агов, клишоногий, — загукала. — Допоможи мед із дупла дістати!

Почувши про ласощі, ведмідь слухняно потупцяв за лисичкою. Щойно бурий виліз на дерево, воно затріщало й похилилося на землю. А з ним — і сплячий слон.

Ополудні лісові мешканці прийшли на місце бою й побачили лежачого велетня, а поруч — щасливого лева, що переможно задер догори голову.

— Ось наш цар! — вигукнула лисичка. — Найсильніший і найсміливіший!

Наляканим звірям нічого не залишалось, як змиритися з новим ватажком.

- Чи справедливу перемогу отримав лев? Хто йому допоміг у цьому?
- Хто, на твою думку, більше заслуговує бути царем звірів — слон чи лев? Чому?

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Тварини в казці влаштували голосування, щоб обрати головного серед них. Дорослі так само часто голосують. Наприклад, коли обирають президента держави або голову села чи міста.

Ти також можеш використовувати голосування в повсякденному житті. Наприклад, коли береш участь в опитуванні у соцмережах. Або коли обираєш старосту класу, президента школи. Голосуванням можна вирішити, на який фільм підете з друзями в кіно, куди поїдете з однокласниками та однокласницями на екскурсію. Робити вибір — дуже важливо, адже так ти висловлюєш свою думку і не залишаєшся осторонь!

1. Найдавнішим та найпоширенішим зразком усної народної творчості є:
 - ➔ прислів'я;
 - ➔ казка;
 - ➔ легенда.
2. Події в казках є:
 - ➔ вигаданими;
 - ➔ справжніми;
 - ➔ заснованими на реальних подіях.
3. Якої групи казок не існує?
 - ➔ про людей;
 - ➔ про тварин;
 - ➔ чарівні казки.

4. Які ти знаєш групи казок? Чим вони відрізняються?
5. Чи траплялися у твоєму житті події, коли ти зумів / зуміла знайти вихід зі складної ситуації? Розкажи, хто допоміг тобі в цьому.
6. Що ти знаєш про булінг? Чи можна пов'язати булінг із казкою «Як їжак і заєць бігали наввипередки»?

7. Склади асоціативний куц до образів їжачка та зайця з казки «Як їжак і заєць бігали наввипередки».

8. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

9. Склади фанфік до казки «Цар Лев» — придумай власне закінчення. Обґрунтуй свою думку.

Фанфік — це літературний твір, складений на основі іншого оригінального твору із використанням сюжету, персонажів, ідей; може бути продовженням чи закінченням твору.

Ерудіт — начитана, обізнана,
розумна людина.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

- Як гадаєш, про кого розповідає казка «Мудра дівчина»? Прочитай її.

МУДРА ДІВЧИНА

Казка

Було собі два брати — один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той і ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову, промовляючи:

— Потроху відробиш мені за неї.

От бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив — як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

- Про яку рису характеру багатого брата свідчить його вчинок?

Бідному шкода стало своєї праці, не схотів віддавати. Пішли вони позиватися до пана.

Прийшли. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні, то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Слухайте: що у світі є ситніше, прудкіше, миліше над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

— От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніше над панські кабани, прудкіше над панські хорти, а миліше над гроші? Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно є.

— А яка ж загадка, тату? — Маруся питає.

— Та така: що у світі є ситніше, прудкіше, миліше над усе?

— Е, тату, ситніше над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіше над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Чи ба? — каже батько. — Адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане, — кажуть обидва. От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішить, та й каже:

— Ситніше, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіше над усе — ваші хорти, а миліше над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого: — Ану, ти!

— Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан. — Ну, а прудкіше що на світі?

— Прудкіше, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліше? — питає він.

— А миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан. — Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

— Та що ж, пане, — каже вбогий, — є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона поса-

дить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

■ Як думаєш, чи зможе Маруся виконати це завдання?

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, нехай він виоре, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скосив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитись із цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:

— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче **сто локіт** полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла й виткала **сто локіт** полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й **днище**, щоб було на чому прости цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити»... Потім думав, думав та й каже чоловікові:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

■ Що б ти зробив / зробила на місці Марусі?

І розказав їй усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату, все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу взула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла **гринджоли**, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила на санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде.

Приходить отак до пана у двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана у світлицю, поздоровкалась та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець. — Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх — та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на **рундук** та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

— Та от чого, пане: ночували ми обидва в полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша, — один каже.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня, — моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить — та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди йому бігти, — взяло та й побігло геть. Ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже:

— Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть — котра побіжить до лошаги, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошаги, а друга стоїть. Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробиш, і відпустив її.

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Сто локіт — приблизно 50 м.

Днище — дошка, на одному кінці якої закріплюється гребінь із кужелем (вичесаним льоном, коноплею чи вовною); на другому кінці днища сідає прядівниця й гребінкою розчісує кужіль.

Гринджоли — сани.

Рундук — тут: ганок.

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Сьогодні, щоб проявити кмітливість, не обов'язково розгадувати хитромудрі загадки. Вже з юного віку можна застосовувати знання в різних галузях. Наприклад, студентка київського університету Софія Павлова створила мінілабораторію та мобільний додаток, які допомагають визначити рівень забруднення повітря. Через простоту та доступність ним може скористатися будь-яка людина. Лишень уяви, якою обізнаною та начитаною є Софійка! Її винахід допоможе покращити екологічну ситуацію в Україні.

1. Слово *ізласкавився* у творі означає:
 - ➔ познувався;
 - ➔ зробив подарунок;
 - ➔ зробив послугу.
2. Заголовок тексту відображає:
 - ➔ тему;
 - ➔ основну думку;
 - ➔ проблему твору.
3. За словами Марусі, прудкішим над усе є:
 - ➔ слово;
 - ➔ вода;
 - ➔ думка.

4. Чому Марусю можна назвати мудрою дівчиною?
5. Чи справді пан був розумним та кмітливим? Хто з героїв виявився його гідним супротивником?
6. Розділи текст на частини і склади план.
7. Чи траплялися у твоєму житті події, коли треба було виручати з біди друзів чи рідних?

8. Прочитайте в особах епізод розмови батька з дочкою та уривок, коли брати прийшли з відгадками до пана. Передайте за допомогою рухів, інтонації, голосу ті емоції й почуття, які переживали персонажі.

9. Пофантазуй, якими новими епізодами можна доповнити казку.

10. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

11. Заповни таблицю. 3-поміж поданих означень вибери ті, які характеризують кожного з героїв казки.

Роботящий, несмілий, затурканий, відважний, безчесний, підлабузник, мудрий, люблячий батько, корисливий, правдивий, душевний, злий, добрий, спостережливий, розсудливий, гордовитий, хитрий, підступний, корисливий, слухняний, вигадливий, кмітливий, нерозсудливий.

БАТЬКО	БАТЬКІВ БРАТ	МАРУСЯ	ПАН

Лінійх — ледача людина.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

- Пригадай, які чарівні предмети та «магічні числа» можуть бути в казках. Яка їхня роль?
- Прочитай казку «Ох».

ОХ

Казка

Колись-то давно, не з моєї пам'яті, мабуть, ще й батьків і дідів наших не було на світі, жив собі убогий чоловік з жінкою, а в них був одним один син, та й той не такий як треба: таке ледащо той одинчик, що Господи! Нізащо й **за холодну воду не візьметься**, а все тільки на печі сидить та просом пересипається. Уже йому, може, років із двадцять, а він усе на печі сидить — ніколи й не злазить; як подадуть їсти, то й їсть, а не подадуть, то й так обходиться...

- Як ти розумієш приказку **ні за холодну воду не візьметься**?

Батько й мати журяться:

— Що нам з тобою, сину, робити? Чужі діти своїм батькам у поміч стають, а ти тільки дурно у нас **хліб переводиш!**

Журились-журились батько з матір'ю, а далі мати й каже:

— Що ти, старий, думаєш: він вже зросту дійшов, а така недотепа — нічого робить не вміє? Ти б його куди оддав, куди найняв, то, може б, його чужі люди чому вивчили.

Порадилися, батько й оддав його у кравці вчитись. От він там побув днів зо три та й утік; заліз на піч — знову просом пересипається. Батько його побив добре, вилаяв, оддав до шевця шевству вчитись. Так він і звідтіля втік. Батько знов його побив і оддав ковальству вчитись. Так і там не побув довго — втік. Батько бідкається:

— Що робити? Поведу, — каже, — ледащо в інше царство: де найму, то найму, може, він відтіля не втече. Взяв його й повів. Йдуть та йдуть, чи довго, чи недовго, аж увійшли у такий темний ліс, що тільки небо та земля. Увійходять у ліс, притомилися трохи; а там над стежкою стоїть обгорілий пеньок; батько й каже:

— Притомився я, сяду, одпочину трохи.

■ Чому батько вирішив віддати сина в науку в інше царство?

От сідає на пеньок та:

— Ох! Як же я втомився! — каже.

Тільки це сказав, аж з того пенька — де не взявся — вилазить такий маленький дідок, сам зморщений, а борода зелена аж по коліна.

— Що тобі, — питає, — чоловіче, треба од мене?

Чоловік здивувався: «Де воно таке диво взялося?». Та й каже йому:

— Хіба я тебе кликав? Одчепись!

— Як же не кликав, — каже дідок, — коли кликав!

— Хто ж ти такий? — пита чоловік.

— Я, — каже дідок, — лісовий цар Ох. Чого ти мене кликав?

— Та цур тобі, я тебе і не думав кликати! — каже чоловік.

— Ні, кликав, ти сказав: «Ох!».

— Та то я втомився, — каже чоловік, — та й сказав.

— Куди ж ти йдеш? — пита Ох.

— **Світ за очі!** — каже чоловік. — Веду оцю дитину

наймати, може, його чужі люди навчать розуму, бо в себе вдома — що найму, то й утече.

— Найми, — каже Ох, — у мене, я його навчу. Тільки з такою умовою: як вибуде рік та прийдеш за ним, то коли впізнаєш його — бери, а не впізнаєш — ще рік служитиме в мене!

— Добре, — каже чоловік.

От **ударили по руках** — чоловік і пішов собі додому, а сина повів Ох до себе.

От як повів його Ох, та повів аж на той світ, під землею, та й привів до зеленої хатки, очеретом обтиканої. А в тій хатці все зелене: і стіни зелені, і лавки зелені, і Охова жінка зелена, і діти, сказано — все, все зелене... А за наймичок в Оха мавки — такі зелені, як рута!..

— Ну, сідай же, — каже Ох, — наймитку, та поїси трохи!

Мавки подають йому страву — і страва зелена; він попоїв.

— Ну, — каже Ох, — піди ж, наймитку, дровець урубай та наноси.

Наймит пішов. Чи рубав, чи не рубав, та ліг на дрівця й заснув. Приходить Ох — аж він спить. Він звелів наносити дров, поклав на дрова зв'язаного наймита, підпалив дрова. Згорів наймит! Ох тоді взяв попільець, по вітру розвіяв, а одна вуглина й випала з того попелу. Ох тоді її сприснув живущою водою, — наймит знов став живий, тільки вже моторніший трохи.

Ох знову звелів дрова рубати, той знов заснув. Ох підпалив дрова, наймита спалив, попільець по вітру розвіяв, вуглину сприснув живущою водою — наймит знов ожив і став такий гарний, що нема кращого! От Ох спалив його і втретє, та знову живущою водою сприснув вуглину — і з того ледачого парубка та став такий моторний та гарний козак, що ні здумать, ні згадать, хіба в казці сказать.

От **вибув** той парубок рік. Як минув рік, батько йде за сином. Прийшов у той ліс до пенька обгорілого, сів та й каже:

— Ох!

Ох і виліз з того пенька та й каже:

— Здоров був, чоловіче!

— Здоров, Ох!

— А чого тобі треба, чоловіче? — питає Ох.

— Прийшов, — каже, — за сином.

— Ну, йди, як впізнаєш — бери його з собою, а не впізнаєш — ще рік служитиме.

Чоловік і пішов за Охом. Приходить до його хати. Ох виніс мірку проса, висипав — набігло півнів!

— Ну, пізнавай, — каже Ох, — де твій син.

■ Як гадаєш, чи вдасться чоловікові впізнати сина?

Чоловік дивився-дивився — усі півні однакові, один в один, — не впізнав.

— Ну, — каже Ох, — йди собі, коли не впізнав. Ще рік твій син служитиме в мене.

Чоловік і пішов додому.

От **виходить** і другий рік; чоловік знову йде до Оха. Прийшов до пенька:

— Ох! — каже.

Ох до його виліз.

— Йди, — каже, — впізнавай! — Увів його в кошару — аж там самі барани, один в один. Чоловік впізнавав-впізнавав — не впізнав.

— Йди собі, коли так, додому, твій син ще рік буде в мене.
Чоловік і пішов, журячись.

Виходить і третій рік. Чоловік йде до Оха. Іде та йде — аж йому назустріч дід, увесь, як молоко, білий, і одежа на йому біла.

— Здоров, чоловіче!

— Доброго здоров'я, діду!

— Куди це ти йдеш?

— Йду, — каже, — до Оха виручать сина.

— Як саме?

— Так і так, — каже чоловік. І розказав тому білому дідові, як він Охові оддав у найми свого сина і з якою умовою.

— Е! — каже дід. — Погано, чоловіче, довго він тебе водитиме!

— Та я вже, — каже чоловік, — і сам бачу, що погано, та не знаю, що його й робити тепер у світі. Чи ви, дідусю, не знаєте, як мені мого сина вгадати?

— Знаю! — каже дід.

— Скажіть же й мені, дідусю-голубчику! Бо все-таки який він не був, а мій син, своя кров!

— Слухай же, — каже дід. — Як прийдеш до Оха, він тобі випустить голубів, то ти не бери ніякого голуба, тільки бери того, що не їстиме, а сам собі під грушею сидітиме та обскубуватиметься. То твій син!

Подякував чоловік дідові й пішов. Приходить до пенька.

— Ох! — каже.

Ох і виліз до нього й повів його у своє лісове царство. От висипав Ох мірку пшениці, накликав голубів. Назліталось їх така сила, і всі один в один.

— Пізнавай, — каже Ох, — де твій син! Впізнаєш — твій, а не впізнаєш — мій.

От всі голуби їдять пшеницю, а один сидить під грушею, сам собі надувся та обскубується. Чоловік і каже:

— Ось мій син!

— Ну, вгадав! Коли так, то бери.

Взяв перекинув того голуба — і став з нього такий гарний парубок, що кращого й на світі немає. Батько зрадив дуже, обнімає його, цілує... Раді обидва!

— Ходім же, сину, додому.

От і пішли.

■ Чи самостійно батькові вдалося повернути сина зі служби в Оха? Чому?

Йдуть дорогою та й розмовляють: батько розпитує, як там в Оха було; син розкажує; то знову батько розкажує, як він бідує, а син слухає. А далі батько й каже:

— Що ж ми тепер, сину, робитимемо? Я бідний, і ти бідний... Служив ти три роки, та нічого не заробив!

— Не журіться, тату, все гаразд буде. Глядіть, — каже, — тут полюватимуть за лисицями паничі, то я перекинусь хортом та піймаю лисицю. Паничі мене купуватимуть у вас, то ви мене продайте за триста карбованців, тільки продавайте без **ретязя**. От у нас і гроші будуть, розживемось!

Йдуть та йдуть, аж там на узліссі собаки ганяють лисицю, так ганяють, так ганяють, лисиця не втече, хорт не дожене. Син зараз перекидається хортом, догнав ту лисицю, піймав. Паничі вискочили з лісу.

— Се твій хорт?

— Мій!

— Добрий хорт! Продай його нам.

— Купіть.

— Що тобі за його?

— Триста карбованців без ретязя.

— Нащо нам твій ретязь — ми йому позолочений зробимо. На — сто!

— Ні.

— Ну, бери всі гроші, давай хорта. — Одлічили гроші, взяли хорта — давай полювать. Випустили того хорта знову на лисицю. Він як погнав лисицю, то погнав аж у ліс, та перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

Йдуть та йдуть, батько й каже:

— Що нам, сину, цих грошей, — тільки що хазяйством завестись, хату полагодить.

— Не журіться, тату, буде ще. Тут, — каже, — паничі їхатимуть по перепелиці з соколом. То я перекинусь соколом, а вони мене купуватимуть. То ви мене продайте знов за триста карбованців без шапочки.

От йдуть полем, паничі випустили сокола на перепела; так сокіл женеться, а перепел тікає: сокіл не дожене, перепел не втече. Син перекинувся соколом, так одразу й насів на того перепела. Паничі побачили.

— Це твій сокіл?

— Мій.

— Продай його нам.

— Купіть.

— Що тобі за нього?

— Як дасте триста карбованців, то беріть собі сокола, тільки без шапочки.

— Ми йому парчеву зробимо...

Поторгувались, продав за триста карбованців. От паничі пустили того сокола за перепелицею, а він як полетів та й полетів у ліс, там перекинувся парубком і знову прийшов до батька.

■ Яких рис характеру позбувся парубок в Оха? А які здобув?

— Ну, тепер ми розжились трохи, — каже батько.

— Постійте, тату, ще буде. Як будемо, — каже, — іти через ярмарок, то я перекинусь конем, а ви мене продавайте: дадуть вам за мене тисячу карбованців; тільки продавайте без **недоуздка**.

От підходять до містечка — аж там ярмарок. Син перекинувся конем — і такий кінь, як змії, і приступити страшно! Батько веде того коня за недоуздок, а він так гарцює, копитом землю вибиває! Тут понасходилося купців — торгують.

— Тисячу, — каже, — без недоуздка, то й беріть!

— Та навіщо нам цей недоуздок, ми йому срібну позолочену уздечку зробимо! — Дають п'ятсот.

— Ні!

А це підходить циган сліпий на одне око:

— Що тобі, чоловіче, за коня?

— Тисячу без недоуздка.

— Ге! Дорого, батьку: візьми п'ятсот з недоузтком!

— Ні, не рука, — каже батько.

— Ну шістсот... бери!

Як узяв той циган торгуватися, як узяв — так чоловік не спускає.

— Ну, бери, батьку, тільки з недоузтком.

— Е, ні, цигане, недоуздок мій!

— Чоловіче добрий! Де ти видав, щоб коня продавали без уздечки? І передать ніяк...

— Як хочеш, а недоуздок мій! — каже чоловік.

— Ну, батьку, я тобі п'ять карбованців накину, — тільки з недоузтком.

Чоловік подумав: недоуздок яких там три гривні вартий, а циган дає п'ять карбованців. Взяв і оддав. Чоловік пішов, взявши гроші, додому, а циган — на коня та й поїхав. А то не циган, то Ох перекинувся циганом.

Той кінь несе та й несе Оха — вище дерева, нижче хмар... От спустились у ліс, приїхали до Оха; він того коня поставив у стайні, а сам пішов у хату.

— Не втік-таки від моїх рук! — каже жінці.

От в обідню пору бере Ох того коня за повід, веде до водопою, до річки. Тільки що привів до річки, а той кінь нахилився пити — та й перекинувся окунем, та й поплив. Ох, не довго думавши, перекинувся і собі щукою та давай ганятися за тим окунем. Тільки нажене, а окунь одстовбурчить **пірця** та хвостом повернеться, то щука й не візьме. От вона дожене та:

— Окунець, окунець, повернись до мене головою, побалакаємо з тобою!

— Коли ти, кумонько, хочеш балакати, — каже окунець щуці, — то я й так чую!

Довго ганялись щука за окунем — та ні, не дожене!

А це підпливає окунь до берега — аж там царівна шмаття пере. Окунь перекинувся гранатовим перснем у золотій оправі. Царівна побачила та й підняла той перстень з води. Приносить додому, хвалиться:

— Який я, таточку, гарний перстень знайшла! — Батько любується, а царівна не знає, на який його й палець надіти: такий гарний!

Коли це через якийсь час доповіли цареві, що прийшов купець. (А то Ох купцем перекинувся). Цар вийшов:

— Що тобі треба?

— Так і так: їхав я, — каже Ох, — кораблем по морю, віз у свою землю своєму цареві перстень гранатовий та й упустив той перстень у воду... Чи ніхто з ваших не знайшов?

— Так, — каже цар, — моя дочка знайшла.

Покликали її. Ох як узявся її просить, щоб оддала, бо йому, каже, і на світі не жити, як не привезе того персня!

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

І за холодну воду не братися — ледарювати.

Переводити хліб — не давати жодної користі.

Ударити по руках — домовитися.

Світ за очі — помандрувати дуже далеко.

Вибувати — тут: жити, перебувати, працювати де-небудь певний час.

Виходити — тут: минати.

Ретязь — ланцюг.

Недоуздок — вуздечка без вудил.

Пірце — плавець.

Так вона не оддає, та й годі!
Тут уже цар уступився:

— Оддай, — каже, — дочко, а то через нас буде нещастя чоловікові, оддай!

А Ох так просить:

— Що хочете, та й беріть у мене, — тільки оддайте мені перстень!

— Ну, коли так, — каже царівна, — то щоб ні тобі, ні мені! — та й кинула той перстень на землю... Той перстень і розсипався пшоном — так і порозкочувалось воно по всій

хаті. А Ох, недовго думавши, перекинувся півнем та давай клювати те пшоно. Клював-клював, все поклював... А одна пшонина закотилася під ноги царівні, — він тієї пшонини і не з'їв. Як поклював, — та у вікно й вилетів собі геть та й полетів собі...

А з тієї пшонини перекинувся парубок — і такий гарний, що царівна як побачила, так і закохалася одразу. Та так же щиро просить царя й царицю, щоб її оддали за нього:

— Ні за ким, — каже, — я щаслива не буду, а за ним моє щастя!

Цар довго морщився, що за простого парубка оддає свою дочку. А далі порадилися — та взяли та й подружили їх, та таке весілля справляли, що весь мир скликали. І я там був, мед-вино пив, хоч в роті не було, а по бороді текло — тим вона в мене й побіліла!

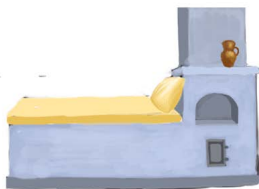
НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Ох — персонаж слов'янської міфології. Він правитель Лісового царства. Ось чому він має зелену бороду й зелену домівку, у якій все теж зелене.

Ох — улюблений персонаж багатьох дітей. Тому про нього можна не тільки прочитати в казці. Він є героєм мультфільмів, віршованих казок та пісеньок. Одну з таких створив Олександр Шевченко. Знайди пісню в інтернеті та послухай її за бажанням.

- Розглянь малюнки. Вислови припущення, про що йтиметься в казці «Летючий корабель», із якими героями ти зустрінешся та які пригоди на них чекатимуть.

- Відскануй та прочитай казку «Летючий корабель».

- Знайди в інтернеті та послухай казку «Яйце-райце». Як гадаєш, вона фантастична? Що саме в цій казці тобі сподобалось найбільше? Проілюструй цікаві епізоди за допомогою коміксів.

Комікс — це послідовність малюнків, зазвичай з короткими текстами, що створюють зв'язну розповідь.

1. «Ох» — це чарівна казка.
→ Правда;
→ неправда.
2. Батько віддав сина у найми до Оха на три роки.
→ Правда;
→ неправда.
3. Щоб виручити грошей, парубок перший раз перекинувся на сокола.
→ Правда;
→ неправда.

4. Які події в казці чарівні, а які могли відбутися у житті?
5. Назви події в тій послідовності, у якій вони відбуваються в казці.

1. Парубок обернувся на сокола і кинувся за перепелицею.
2. Парубок пішов вчитися на кравця.
3. Циган купив коня з недоуздком.
4. Батько зустрів у лісі діда, білого, як молоко.
5. Ох втретє спалив наймита і знову сприснув вуглину живущою водою.
6. Батько повів сина в найми в інше царство.
7. Чоловік дивився на півнів, але не зміг упізнати свого сина.

6. Як ви гадаєте, Ох — позитивний чи негативний персонаж?
7. Що ти знаєш про магічне число три, яке часто використовується в казках? Які події в казці відбуваються тричі?

8. Розглянь ілюстрації до казки «Ох». Наскільки вдало, на твою думку, попрацював художник? Створи власну ілюстрацію до епізоду казки, який найбільше сподобався.

9. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

10. Який висновок з казки ти зробиш для себе? Запиши в зошиті 2–3 речення.

Літературні казки

Чеснота — позитивна моральна риса в характері людини.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

Існують казки, які створив не народ. Їх написали автори, тобто письменники. Такі казки називають **літературними**. Авторська казка хоч і має фольклорне підґрунтя, але в ній широко, а головне — оригінально змальовано художній світ. Кожний автор намагається показати власне, індивідуальне розуміння життя і світосприйняття, висловити свою оцінку подій та героїв. Персонажі казки наділені індивідуальними рисами, мають багатий внутрішній світ.

У літературних казках велике значення мають засоби художньої виразності: описи природи, зовнішності персонажів, конкретніше йдеться про місце й час подій, детальніше та яскравіше змальовані предмети вжитку.

Літературна казка — це художній твір фантастичного змісту, у якому зображено неймовірні пригоди вигаданих казкових героїв; має автора; часто заснований на фольклорних джерелах.

✓ ЛАЙФГАК

Як відрізнити літературну казку від народної?

1. Літературна казка обов'язково має автора.
2. Створили її не усно, а написали.
3. За формою літературні казки можуть бути не лише прозовими, а й віршованими та у вигляді п'єси.
4. Авторські казки — це сучасний жанр, адже їх створюють і сьогодні.

Започаткувала жанр літературної казки в Україні письменниця Марко Вовчок. Відомими авторами українських казок є Панас Мирний, Степан Руданський, Іван Франко, Леся Українка, Василь Симоненко, Всеволод Нестайко. Сьогодні казки пишуть Юрій Винничук, Ірен Роздобудько, Сашко Дерманський, Леся Воронина, Галина Малик, Зірка Мензатюк, Сашко Лірник та багато інших авторів.

- Прочитай казку «*Фарбований Лис*», яку написав відомий письменник Іван Франко. Що ти знаєш про лисів чи лисиць? Чому їх називають хитрими?

..... ФАРБОВАНИЙ ЛИС

Казка

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Кілька разів гонили його стрільці, травили його псами, наставляли на нього **заліза** або підкидали йому затруєного м'яса, нічим не могли йому доїхати кінця. Лис Микита **кпив** собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибрався на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було сміливішого, вигадливішого та спритнішого злодія над нього. Дійшло до того, що він не раз у білий день вибирався на полювання й ніколи не вертав з порожніми руками.

Се незвичайне щастя й та його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — величався він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста й просто з торговиці курку вкраду.

— Ет, іди, не говори дурниць! — уговкували його товариші.

— Що, дурниць? Ось побачите! — **решетився** Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там пси купами по вулицях ходять, то вже хіба б ти перекинувся на блоху, щоб тебе не побачили й не роздерли.

— От же побачите: і на блоху не перекинуся, і не роздеруть мене! — товк своє Лис і поклав собі міцно зараз завтра, у сам торговий день, побігти до міста і з торговиці вхопити курку.

■ Яким ти уявляєш Лиса Микиту? Які риси його характеру ти можеш назвати?

Але сим разом бідний Микита таки **перечислився**. Поміж коноплі та кукурудзи він заліз безпечно аж до передмістя; огородами, перескакуючи плоти та ховаючися між **яриною**, дістався аж до середмістя. Але тут біда! Треба було хоч на коротку хвилю вискочити на вулицю, збігати на торговицю й вернути назад. А на вулиці й на торговиці крик, шум, гармидер, вози скриплять, колеса туркочуть, коні гримлять копитами, свині квичуть, селяни гойкають — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита й у сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що діяти! Наважився, то треба кінчити те, що зачав. Посидівши пару годин у бур'яні коло плоту, що притикав до вулиці, він освоївся трохи з тим гамором. Позбувшись першого страху, а надто роздивившись потроху, куди і як найліпше бігти, щоб досягнути своєї цілі, Лис Микита набрався відваги, розбігся й одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато, стояла курява. Лиса мало хто й запримітив, і нікому до нього не було діла. «От пес, так пес», — думали собі люди. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на торговицю, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах, у кошах і **кобелях** на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотно, сім'я, курей, качок та інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до торговиці, коли йому настрічу біжить пес, з іншого боку надбігає другий, там видить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз занюхали,

хто він, загарчали та й як не кинуться до нього! Господи, яке страхіття! Наш Микита скрутився, мов муха в окропі: що тут робити? Куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі отворені сіни, а із сіней — на подвір'я. Скулився тут і роздивляється, куди б то сховатися, а сам наслухує, чи не біжать пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в куті стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався.

Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли надбігли пси цілою купою, дзявкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні. Ціла юрба кинулася по тісненькім подвір'ї, по всіх закутках, порпають, нюхають, дряпають — Лиса ані сліду немає. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відганяв їх. Укінці, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований. Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої, густо на олії розведеної фарби. Бачите, у тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки.

Власне, завтра мав малювати якийсь великий шмат паркану й одразу розробив собі цілу діжу фарби та й поставив її

в куті на подвір'ї, щоб мав на завтра готову. Ускочивши в сей розчин, Лис Микита в першій хвилі занурився в нього з головою й мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене у фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала з неї. Отак він вичекав, поки минула страшна небезпека. Серце в бідолахи билось сильно, голод крутив кишки, запах олії майже душив його, але що було діяти! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде. Ану ж надійде господар бочки й застане його тут?

Але й на се не було ради. Майже вмираючи зо страху, бідний Лис Микита мусив сидіти у фарбі тихо аж до вечора, знаючи добре, що якби тепер, у таких **строї**, появився на вулиці, то вже не пси, а люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смерклося, Лис Микита прожогом вискочив зі своєї незвичайної купелі, перебіг вулицю й, не спостережений ніким, ускочив до садка, а звідси бур'янами, через плоти, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи або не висохла.

Уже добре стемніло, коли Микита добіг до лісу, і то не в тім боці, де була його хата, а геть у протилежнім. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі, але на се в нього не ставало вже сили. Тож, підкріпившись трохи кількома яйцями, що знайшов у гнізді перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в ньому з головою й заснув справді як по купелі.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, сього вже в книгах не записано, — досить, що, уставши з твердого сну, позіхнувши смачно й сплюнувши тричі в той бік, де вчора була йому така немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в тій хвилі зирнув на себе:

— Господи! — аж скрикнув неборачисько. — А се що таке?

З переляку він кинувся тікати, але сам від себе не втечеш! Зупинився й знову придивляється:

— Та невже се я сам? Невже се моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? — Ні, не пізнає, не пізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то якимись колючими **гудзами**, не то їжачковими колючками, а хвіст у нього не хвіст, а щось таке величезне й важке, мов довбня або здоровий **ступернак**, і та-кож колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхує, пробує обтріпатися — не йде. Пробує обкачатися в траві — не йде! Пробує дряпати із себе ту луску пазурами — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Надбіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмитися з фарби, — де тобі! Фарба олійна, через ніч у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, небоже Микито!

■ Що б ти порадив/порадила зробити Микиті, щоб позбутися фарби?

У тій хвилі де не взявся Вовчик-Братик. Він ще вчора був добрий знайомий нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, усього в колючках і гудзах, з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, як не пішов утікати — ледве хлипає! **Подибав** у лісі Вовчицю, далі Ведмедя, Кабана, Оленя — усі його питають, що з ним, чого так утікає, а він хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепоче:

— Он там! Он там! Ой, та й страшне ж! Ой! Та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують його свояки.

— Не знаю! Не знаю! Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напитися. Мавпа Фрузя вистригла йому три жменьки волосся з-між очей та пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся, але де тобі, усе дарма. Бачачи, що з Вовком **непорадна година**, звірі присудили йти їм усім у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшне. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі ж та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс

лісом. А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті та яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своєю новою подобою, а все-таки він добре бачив, яке враження зробила та його подоба зразу на Вовка, а отсе тепер і на інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис, — та се не кепсько, що вони мене так бояться! Так можна добре виграти. Стійте, лишень, я вам покажу себе!»

І, піднявши вгору хвіст, надувшись гордо, він пішов углиб лісу, де знав, що є місце сходин для всієї лісової людності. Тим часом гомін про нового нечуваного й страшного звіра розійшовся геть по лісі. Усі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека придивитися до нового гостя, але ніхто не смів приступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить сього, іде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши насеред звірячого майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив сидати Ведмідь.

Сів і жде. Не минуло й пів години, як довкола майдану нагромадилося звірів і птахів видимо-невидимо. Усі цікаві знати, що се за проява, всі бояться її, ніхто не сміє приступити до неї. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвили, щоб дати драпака.

Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я маю вам щось дуже важне сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно й солодко говорив Лис.

Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не наважилися.

— Слухайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і тіштеся! Сьогодні рано святий Миколай виліпив мене з небесної глини — придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Остромисле! У звірячім царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не

певний свого життя та свого добра. Іди на землю й будь звірячим царем, заводь лад, суди по правді й не допускай нікому кривдити моїх звірів!».

■ Як думаєш, що означає ім'я *Остромисл*?

Почувши се, звірі аж у долоні сплеснули.

— Ой Господи! Так се ти маєш бути наш добродій, наш цар?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала у звірячій царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та яструби наловили курей, вовки й ведмеді нарізали овець, телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Сей узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіх голодних.

Знову радість, знов оклики зачудування й подяки. От цар! От добродій! От премудрий Соломон! Та за таким царем ми проживемо віки вічні, мов у Бога за дверима!

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і м'якосердним, тим більше, що тепер не потребував сам ходити на лови, засідати, мордувати. Усе готове, зарізане, навіть обскубане й обпатране приносили йому услужні міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голодний. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той Богу дякував, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього й ласкавого царя, а надто такого неподібного до всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, як у Бога за дверима. Тільки одного боявся, щоб фарба не злізла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є по правді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався й спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не зрадити перед своїми міністрами, що він є Лис, а не звір Остромисл.

■ Які ще казки про звірів та їхнього царя ти вже знаєш?

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він став на царство. Звірі надумали святкувати врочисто той день і справити при тій нагоді великий концерт. Зібрався хор з лисів, вовків, ведмедів, уложено чудову кантату, і ввечері по великих процесіях, обідах і промовах на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, аж дуби тряслися. Вовки витягали соло, аж вухо в'януло. Але як молоді лисички в народних строях задзявкотили тоненькими тенорами, то цар не міг витримати. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, як задзявкає й собі по-лисячому!

Господи! Що стало? Усі співаки відразу затихли. Усім міністрам і слугам царським відразу мов полуда з очей спала. Та се — Лис! Простісінський фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знати хто такий! Ах ти, брехуне! Ах ти, ошуканче!

І, не тямлячи вже ані про його добродійства, ані про його величну мудрість, а люті тільки за те, що так довго давали йому дурити себе, усі кинулися на нещасного Лиса Микиту й розірвали його на шматочки.

І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві й дасть йому добре одуритися, коли який **драбуга** отуманить нас, обдере, оббреше й ми робимося хоть дрібку мудрішими по шкоді, то говоримо: «Е, я то давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім лисі».

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Залізо — тут: пастка.

Кпїти — глузувати, насміхатися.

Решетівся — тут: вихвалявся.

Перечіслився — прорахувався.

Ярина — тут: городина.

Кобеля — торба.

Непорадна година — лиха година.

Стрій — убрання.

Гудз — гуля.

Ступернак — товчак.

Подібав — зустрів.

Драбуга — пройди-світ.

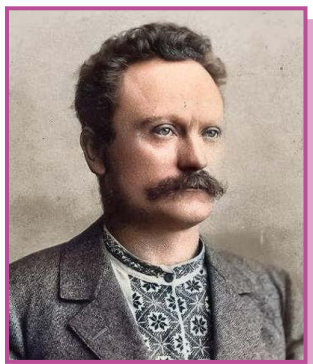

■ Пригадай!

Головні персонажі — це герої, із якими пов'язані основні події твору і характер яких розкрито найповніше.

Другорядні персонажі — це герої твору, які виконують допоміжну роль і сприяють глибшому висвітленню характеру та вчинків головного героя.

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Іван Франко (1856–1916)

Прозаїк та поет, науковець і політик, громадський діяч, український геній, «академія в одній особі».

Іван Якович Франко був надзвичайно розумною людиною, невдавано скромною, любив гумор і дотеп. У товаристві ніколи не намагався бути в центрі уваги, хоча мав високу ерудицію, феноменальну пам'ять та гострий розум.

Народився майбутній письменник на Львівщині. Змалку виявляв неабияку допитливість, тому батьки прагнули дати синові гідну освіту. Спочатку він ходив у початкову школу в сусідньому селі, де швидко навчився читати українською мовою, а через два роки міг читати й писати польською та німецькою мовами. Потім продовжив навчання в Дрогобичі. Попри труднощі, знуцання вчителів, глузування однолітків, наприкінці року Іван став найкращим учнем.

Закінчивши гімназію, він вступив до Львівського університету. Потім продовжив навчання у Чернівецькому університеті. А у Віденському університеті в Австрії захистив дисертацію, здобувши науковий ступінь доктора філософії.

Іван Франко був неймовірно працездатною та обізнаною людиною. Товариші називали його «академією в одній особі». Усіх вражало зокрема те, що він вільно володів чотирнадцятьма мовами.

За своє життя український геній Іван Франко написав понад п'ять тисяч творів. Серед них є і книги для дітей, зокрема дуже популярна збірка казок «Коли ще звірі говорили». У ній ідеться про тварин. Але, як казав сам Франко, «казка одною бровою підморгує на людей» — мовляв, ці казки про нас. Вони розповідають правду про людську вдачу, вчать розрізняти добро і зло, виховують найкращі моральні якості.

- Яким ти уявляєш Івана Франка?
- Розкажи, що ти дізнався / дізналася про Івана Франка. Скористайся схемою, щоб не забути найцікавіше.

1. Літературна казка може бути у формі вірша.
→ Так;
→ ні.
2. Іван Франко писав лише твори для дітей.
→ Так;
→ ні.
3. Лис Микита — головний герой казки «Фарбований Лис».
→ Так;
→ ні.

4. Назви усіх персонажів казки та поділи їх на головних і другорядних.
5. Що тобі подобається у вдачі Лиса Микити, а що ні? Чому?
6. Які вчинки Лиса Микити ти не схвалюєш? Що б ти порадив/порадила йому, аби стати кращим?
7. Поясни, як ти розумієш вислови *дати драпака*, *мов муха в окропі*, *мов у Бога за дверима*, *мов полудя з очей спала*. А як ти зрозумів / зрозуміла останнє речення казки?
8. Чи доводилося тобі мати справу з такими «фарбованими лисами»? Розкажи про це однокласникам.

9. Створи власну казку про Лиса Микиту. Який би сюжет ти запропонував / запропонувала, щоб Лис не зміг ошукати звірів. Склади план до власної казки.

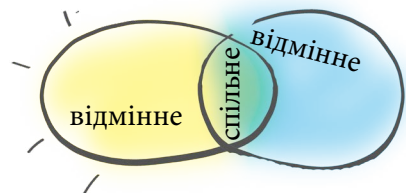

10. Знайди в інтернеті та переглянь мультсеріал «Лис Микита» за однойменною казкою у віршах Івана Франка.

11. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

12. Намалюй у зошиті діаграму за зразком та заповни її. Визнач спільні та відмінні риси Лиса — героя казки та мультфільму.

Гуманний — людяний.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

- Прочитай казку *Василя Королева-Старого «Мавка-Вербинка»*. Пригадай, хто така мавка. Що ти про неї знаєш?

..... МАВКА-ВЕРБИНКА

Казка

У лісі знявся переляк...

Першим вісником прибіг сам не свій — аж мордочка йому побіліла — бувалий в бувальцях чорновухий Заєць. Захекавшись, він перебіг цілим лісом і кого тільки спіткав по дорозі, перед кожним сідав на задні лапки, передніми витирив вуса, відкашлювався й пошепки говорив:

— Біда, братця! Біда-а!.. Бачив я, своїми очима бачив на узліссі мисливців, собак, загонщиків... Тисячі, ти-и-сячі йдуть сюди... А в кожного по кілька блискучих рушниць... Ріжки мідяні, а торбинки величе-е-зні, мов лантухи... А собак! А собак! — тисячі!.. Тікай, братця, куди хто!..

На цих словах він відсапував й прожогом летів далі до нової зустрічі. Навіть здибавши Лисицю, що саме вилізла з нори й, приплющивши око на сонце, потягувалася зі сну, навіть перед нею був спинився на мить й гукнув:

— Біда, братця!.. Мисливці на узліссі!.. Тисячі...

Але ж згадав, що й від самої Лисиці йому так само може бути біда, а через те чкурнув ще дужче.

Всі мешканці лісу заворушилися...

Хто тікав у поле, хто ховався у нору, хто шукав схови в дуплах або ж біг до очерету, що густо поріс понад болотом.

А це, й справді, залунав постріл, загавкали ловецькі пси, заграли ріжки...

Мавка-Вербинка, що на день ховалася у великому дуплі старої верби над болотом, прокинулася й напорошила вуха. Серце їй болісно стислося. Багато вже разів на своєму віку чула вона те собаче гавкання, ріжки, страшні постріли...

Чула й знала, що багатьом звірам та птицям вони віщують смерть. Знала й те, що ще більше буде таких нещасних, котрі довгий час конатимуть від ран, зарившись десь під кущами в листя. Будуть і такі, що вичуняють, але на все життя лишаться каліками.

З її чудових, такого кольору, як фіалки, очей полилися блискучі сльози. Вона миттю вискочила з верби й незримо побігла, наче полетіла понад землею, до сусіднього великого лісу, щоб кликати своїх подружок на поміч.

Ще не добігла вона й до кінця свого лісу, як зачулися вже нові постріли.

«Пізно! Буде пізно! — подумала Вербинка з відчаєм. — Може, вже там є прибиті, підстрелені, що потребують негайної допомоги? А поки я поверну з подругами, у тих бідолашних створінь відлетить життя!»

Тоді вона заспівала дзвінким, мов срібним голоском. Вона кликала Хух:

— Біжіть швидше, сестрички, до сусідніх лісів. Кличте Мавок: Ясининку, Дубовинку, Вільхівку, Кленівку та Шипшиночку. Сьогодні у нас буде багато нещасних. Боюся, що сама не вправлюся...

■ Як думаєш, що означають імена мавок?

І тільки вона проказала ті слова, маленькі зелені Хухи вже покотили з лісу, мов перекотиполе, у різних напрямках. А Вербинка узліссям полинула назад, щоб бути позад мисливців, бо там вона сподівалася найшвидше знайти поранених та конаючих.

Вона пролетіла повз молодих і старих панів, одягнених у мисливське вбрання та зелені брилі. Пролітаючи навпростець, черкнулася об одного пса, що мало її не вкусив, бо почув, як запахло біля нього її довге сине волосся. Далі пролинула над лісничовою хаткою, де вона так часто бувала. Там жив добрий лісник, що ніколи не уражав звірів, поважав Лісовика, жалів і малих Хух, а її, Мавку, дуже любив. Навіть часом ставив для неї на пеньку в мисочці молочну кашку...

Тепер лісницька хата була порожня. Самого ж лісника угледіла Вербинка попереду мисливців з рушницею наповітові та двома псами на ланцюгу.

Чула вона, як знову вибухнули постріли, як жалібно заскиглив підбитий Зайчик. «Князю! Князю!» — кричав він, немовби просив його пожаліти. Чула все нові й нові постріли й почала уважно шукати під кущами.

Під старим, спорохнявілим дубом її спіткав Лісовик. Він був сумний, роздратований. Його світлі блакитні очі палали, як сині вогники в печі, кулаки було затято так, що аж довгі кігті впивалися в руки.

— Доню! — тихо озвався він до неї. — Поклич собі допомоги. Буде багато лиха.

— Я вже покликала, тату. Послала Хух.

— То й добре. Не гай же часу... Ой, нароблять сьогодні ті безбожники великого нещастя... Багато їх, багато... Я тим часом піду попередити Водяника та Русалок. Може, хтось забіжить до води помирати...

Він сперся на свою сукувату **патерицю** й тихо посунув до болота.

А Мавка-Вербинка вже угледіла пораненого Зайчика. Він закопався у мох, й тільки по тому, як нервово здригалось його тільце, можна було впізнати, що там є хтось живий. Вербинка обережно підняла мох. Наполоханий Зайчик аж напнувся з останніх сил, щоб утікати, але, поглянувши каламутними очима, побачив Вербинку й тихо застогнав:

— Убили, убили мене, сестричко Вербинко!..

— Куди ж тебе поранено, Зайчику-Вуханчику? — спитала вона.

Зайчикові було перебито задню ніжку й прострелено боки. Вербинка швиденько знайшла чисту, суху порхавку, притрусила йому рани, на ніжку намотала листу подорожника й обв'язала пліскуватою травинкою. Потім спинила кількох подорожніх пухнастих джмеликів, щоб вони дали хворому свого солодкого білого меду, а з великого листу ведмежого вуха набрала водиці й напоїла пораненого. Йому стало легше.

— Велике спасибі тобі, сестрице! Прикрий же тепер мене добренько мохом та листом, а зверху поклади більшу суху гілляку, щоб не витяг мене відціль якийсь забіглий пес, — попрохав Зайчик-Вуханчик.

Вербинка зробила все, що було треба, і слабий задрімав. Тоді Мавка ще наказала ракшам та сойкам нікуди відсіль далеко не відлітати, аж поки не скінчаться лови. Коли б же заблудив сюди якийсь пес, загадала пташкам крутитися в нього перед носом й відманити його з того місця, де лежав немічний, поранений Зайчик-Вуханчик...

Багато було праці Мавкам того дня у лісі. Було підбито чимало тихих Зайчиків, підстрілили ловці й хитру Лисичку, заскочили пси й цілу родину Куріпок: одних самі впіймали, інших мисливці повбивали, деяких тільки поранили. Та й після того дня було багато праці вже самій Мавці-Вербинці, бо треба ж було й далі доглядати поранених, аж поки вони не видужають.

■ Чому, на твою думку, Мавка хотіла допомогти звірам?

Але ж ще того-таки дня, коли були лови в лісі, трапилася з нею значна пригода. Довелось їй зробити те, що рідко робить невидима сила: мусила вона вперше в житті об'явитися перед людиною.

Коли вже Мавка перев'язала та подала першу допомогу кільком пораненим, натрапила вона на молоду дику Кізочку. Та стояла на трьох ніжках майже на чистій **прогалині**, так що її здалеку міг побачити кожний.

— Тікай, дурненька! Ховайся мерщій в хащу!.. Ти ж чуєш, що в лісі мисливці та собаки, — гукала їй ще здалеку Вербинка.

— Чую й знаю, але ж я не можу! — заплакала бідна Кізонька. — Я вскочила в терновий кущ, і він пороздирав мені ніжки. Я не можу рушити далі — так мені болить і пече! — нарікала вона.

Мавка знала, що кози й справді не можуть стрибати на трьох ногах. Вона підбігла до козеняти, швиденько пе-

рев'язала ніжку їй, підтримуючи збоку, повела до кущів. У той момент на поляну виткнувся лісник. Він побачив, як шкандибає Кізочка, й кинувся до неї. Звісно, Мавки він не бачив.

Вербинка знала, що він — добрий. Але ж тепер, коли довкола була стрілянина, коли вже люди повбивали стільки звірів, вона страшенно злякалася. Бо ж знала вона й те, що на полюванні й добрі люди стають жорстокими, а пролита кров викликає в них лихий запал, що підштовхує їх до вбивства безневинних створінь. І не могла вона стерпіти: заступила собою Кізоньку, а сама об'явилася перед лісником.

Лісник остовпів, побачивши перед собою незвичайно **красну** дівчину, що з'явилася не знати звідки. Здивовано дивився він в її темні очі, що були, як фіалки або фіалкова тінь; дивився на довге темно-синє волосся, що відблискувало, як гайвороняче крило, любувався її довгими світло-зеленими шатами. А тим часом вона простягла до нього ніжні, білі, як лілеї, руки, й він почув голос, неначе задзвонили навколо сині дзвіночки:

— Дядечку! Прошу вас, змилюйтесь над нею! Вона ж така молоденька, живе всього тільки чотири місяці, така гарна й тендітна! Вона ж нікому не робить шкоди!..

■ Чому міфічні істоти не хочуть показуватися людям?

Лісник все ще стояв нерухомо.

— Ти — Мавка? — спитав він, нарешті отямившись.

— Так, я — Мавка з цього лісу. Зовуть мене Вербинка. Ви ж добрий, я це знаю. Це ж мені виносите ви молочної кашки на пеньок. А я оберігаю та пильную всіх звірят у вашому лісі. Пожалійте мені цю Кізочку; дуже вас прошу, дядечку!..

— Добре! — промовив схвилюваний лісник, у якого розм'якло серце. У людей завше м'якшає серце, коли в них щось ласкаво просить гожа дівчина. — Добре! Я візьму її до себе й сховаю до свого хліва. Там вона перебуде, поки одужають її ніжки, а потім я знову випущу її в ліс. Не бійся, у мене ніхто її не займе.

Він ласкаво погладив перелякану Кізочку, взяв її на руки й поніс до своєї хатинки.

Коли лісник оглянувся ще раз, Мавки вже не було видно. Тільки він вчув, як продзвенів її ніжний голосок.

— Спасибі вам, дядечку. Як я рада, що ви такий добрий!..

Лісник відніс козеня додому й сховав його в хліві. Але ж коли скінчилися лови й до нього у двір посходились пани мисливці, то один багатий панич угледів Кізочку. Дуже вона йому сподобалася, й закортіло йому відвезти її до міста. От і напоївся він на лісника, щоб той конче йому продав те звірятко. Давав за нього великі гроші, навіть загрожував лісникові різними прикростями. Та лісник не хотів її продати.

— Це Мавчина Кізочка, доньки нашого Лісовика. Сама Вербинка просила мене її захистити. А я дав їй своє слово, що **вигою** Кізоньку й випущу в ліс.

— Мало що! То ж Мавка, не людина. Для неї ваше слово нічого не важить, все одно, що сказати на вітер.

— Нехай для неї й не важить, так зате моє слово важить для мене. Коли даєш якусь обітницю, то мусиш її додержати, — відповів лісник твердо.

З того часу всі лісові мешканці ще дужче полюбили свого доброго лісника. Зайчики ніколи не гризли дерев у його садочку, Лисичка не крапа його курей, а пташки чисто-начисто оббирали з його дерев всю гусінь та нищили шкідливих комах...

■ На твою думку, лише співчуття змусило лісника заховати Кізоньку?

По тій пригоді минуло багато часу. Аж ось одного дня забігло до того лісу кілька здорових сірих Вовків, що їх

розлякали мисливці. Осіли вони тут і почали хазяйнувати, як удома. То Зайчиків ловлять, то Кізочку роздеруть. Одне слово, не стало життя тихим, мирним звіряткам від тих розбійників. Лісовик на них сварився, Мавка та інші невидимі лісові сили вмовляли їх, щоб вони пішли, відкіль прийшли. А Вовки тільки облизуються та глузують.

— Нам, — кажуть, — тут краще, як удома! Бо ваші Зайці та Кози ще не вчені. От ми їх і повчимо, щоб краще бігали...

Та недовго вони панували. Як тільки помітив добрий лісник, що в його лісі хижаки-зайди завелися, то й почав їх висліджувати. Вже аж трьох підстрелив. Однак останні не тікають. Тільки стали хитріші й ховаються від лісника. Тоді лісник і каже собі:

— Ну, ви хитрі, та й я ж не дурний. Побачимо, хто кого перемудрить!

Узяв він лопату, пішов у саму хащу та й викопав там велику глибоченну яму, таку, що була вона зверху вужча, а зісподу ширша.

Потім понакладав зверху тонкого хмизу й рясно при-трусив жовтим листом, бо вже тоді був **підзимок** й багато листя з дерев пообпадало. Одне слово, так він хитро все те зробив, що ніхто б не впізнав, де та «вовча яма». Тільки ж, щоб туди Вовків тягнуло, поклав у середину прина-ду — великий шматок старого сала.

Минув день чи два, аж чує лісник зі свого двору, що виють Вовки. Прислухався — саме там, де він викопав на них яму.

«Ну, це вже певне якийсь туди вскочив!» — міркує він.

Та й закортіло йому подивитися, дарма, що вже був вечір і в лісі стало зовсім поночі. Вхопив він рушницю та й подався. Прийшов до того місця й почав обережно підходити до ями. Та

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Па́териця — довга палиця, опора при ходьбі.

Прога́лина — тут: просторо, вільне місце від дерев.

Кра́сна — гарна.

Виго́йти — вилікувати.

Підзимок — період пізньої осені, коли починаються приморозки.

й помилився, не догледів! Як шугне зненацька однією ногою! Не втримався й полетів сам у ту вовчу пастку.

Що його робити? Яма глибока, вилізти неможливо, бо нема за що зачепитися. А в ямі темно-претемно. І бачить він у тій пітьмі десь у кутку немов дві маленькі жаринки жевріють... Аж серце йому захолонуло, бо вгадав він одразу, що там вкупі з ним і Вовк сидить. Мерщій вхопився він за рушницю, а потім й помислив:

«Ну, що ж як я в пітьмі промахнуся, не заб'ю того ірода одразу, а тільки пораню?! Тоді ж він, підстрелений, живцем мене заїсть!..»

Так-от, і не стрелив він у Вовка, а вистрілив угору, в повітря. Думав, що тим і вовка настрашить та й, може, хтось почує той постріл та й допоможе йому з ями видряпатись.

Але ж сидить він та й сидить, а ніхто йому на поміч не йде. Вистрелив він іще раз, а далі й боїться, бо лишився в нього тільки один набій. Отож коли б Вовк захотів на нього плигнути, то не було б йому чим і відбитися.

Засумував той лісник. А далі як загукає:

— Рятуйте хоч ви мене, лісові духи!

Почули те сусідні Хухи та мерщій по Мавку-Вербинку. Аж її нема вдома: пішла в сусідні ліси прощатися з подружками, бо вже надходила зима, а Мавки швидко мусили лягати спати аж до весни.

Але ж хоч як далеко була Вербинка, почула вона ще перший постріл у своєму лісі й мерщій полетіла додому. Думала, що, може, знову почалися гони й знову їй доведеться піклуватися пораненими звірами.

Коли ж вона підлітала до лісу, то вчула й другий постріл. А тут назустріч їй викотились Хухи й розповіли, що сталося.

Вербинка подалася просто до ями. Хутчій поскидала хмиз та листя. Й коли там стало видніше, бо саме сховався місяць, побачила свого доброго лісника з Вовком. Кинулася вона тоді мерщій до свого батька.

— Тату, — каже, — швидше рятуйте лісника!

■ Якби Мавка була людиною, яку професію вона могла б обрати?

Лісовик одразу туди, та як налетів на дерево, що стояло біля самої ями, так і повалив його. Деревина упала на вовчу яму, а його віти попадали аж у глибінь. Тоді лісник вхопився за галузки й по них видерся нагору...

Не було чого йому й розпитувати. Він добре знав, що навколо ями всі дерева були міцні, їх і вітер би не звалив, не те, щоб самі собою могли падати. Та ж того вечора й вітру жодного не було. Отож він ураз зрозумів, що врятувала його не хто інша, як Мавка-Вербинка, за те що колись він захистив її Кізеньку.

Так вони й поквиталися. Тільки ж лісник хотів, щоб його було зверху. Взяв він ціле відро молока та корець пшона. Наварив величезний чавун каші, притрусив цукром та корицею й поставив увечері на пеньок...

Ото був веселий бенкет у лісі тієї ночі... Аж шкода, що мене туди не покликали! Бо хто ж таки не любить молочної каші з корицею?!

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Чи знаєш ти, що в Україні є закон, який захищає тварин? У ньому записано, що і з домашніми, і з дикими тваринами не можна жорстоко поводитися. Заборонено, наприклад, утримувати тварин у неволі, щоб фотографувати з ними людей заради прибутку. Не можна залишати тварину в автомобілі, якщо там дуже холодно або, навпаки, спекотно. А ще заборонено використовувати тварин у пересувних зоопарках та цир-

Зображення — агентство Partners Lisboa

ках. Відмовся від походу в такі місця. Тварини мають жити в природному для них середовищі.

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

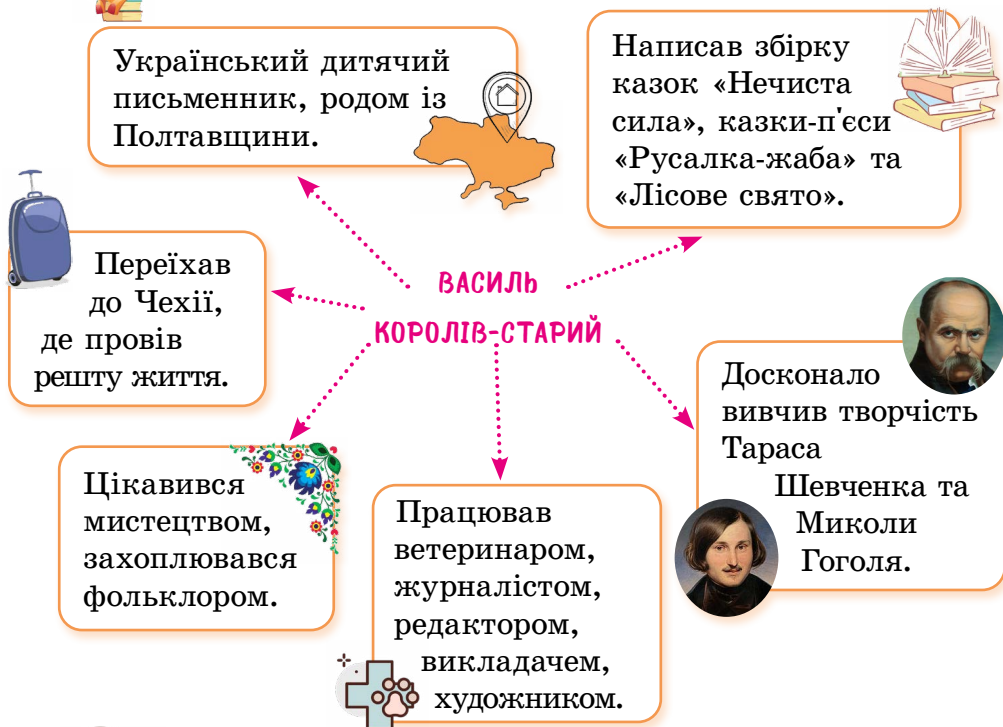
Василь Королів-Старий (1879–1941)

- Подивись відеоурок про Василя Королева-Старого. Що нового ти дізнався / дізналася про письменника? Яке благородне завдання ставив перед собою автор, пишучи про «нечисту силу»?

- Розглянь матеріал, розміщений на схемі.

- Як ти вважаєш, чому Василь Королів-Старий став письменником? Що для цього потрібно?
- Знайди в інтернеті інформацію про професії ветеринара, журналіста, редактора, викладача, художника. Яку б з цих професій обрав / обрала ти?

1. Усі тварини лісу боялися:
 - ➔ негоди;
 - ➔ полювання;
 - ➔ гніву Лісовика.
2. Словами «ніколи не уражав звірів, поважав Лісовика, жалів і малих Хух, а її, Мавку, дуже любив» описано:
 - ➔ мисливця;
 - ➔ лісового духа;
 - ➔ лісника.
3. На крики лісника про поміч першими відгукнулися:
 - ➔ Мавка-Дубовинка;
 - ➔ Хухи
 - ➔ Лісовик.

4. Якою ти уявив / уявила Мавку-Вербинку? Знайди її опис у тексті.
5. Розкажи про добрі вчинки Мавки-Вербинки. Як до неї ставиться автор казки? Знайди підтвердження в тексті.
6. Кому ти співчував / співчувала, читаючи казку? Чому? У який момент це почуття було найсильнішим?
7. Хто з персонажів казки є втіленням добра, а хто — зла?
8. Як ти оцінюєш вчинки мисливців?

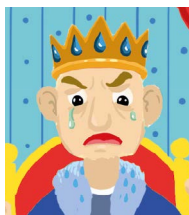
9. Складіть сенкан до слова *мавка*.
10. Випишіть з казки назви рослин. З'ясуйте, які з них мають лікарські властивості.

11. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

12. Створи ілюстрацію до казки, відтворивши епізод, який найбільше запам'ятався.

Віршовані казки

Кумедник — жартівник.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

Усі літературні твори за формою можна поділити на три великі групи: прозові, тобто *епічні*, віршовані, їх називають *ліричними*, і у формі п'єси — *драматичні*. Ти вже знаєш, що літературні казки теж можуть мати всі три форми. Із прозовими ти вже ознайомився / ознайомилася. Прозова мова подібна до тієї, якою ми спілкуємося щодня, вона не має ритмічної будови.

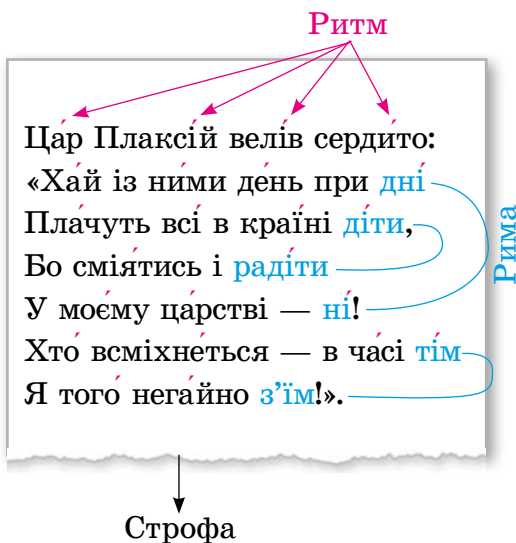
✓ **ЛАЙФГАК**

Що таке віршована мова?

Віршованій мові властивий певний порядок у самій будові, рядки мають співзвучні закінчення — **рими**. Вони емоційно увиразнюють текст.

Віршована мова
ритмічно організована.
Ритм — рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів.

Рядки у віршованій мові спільною думкою, інтонацією та способом римування можуть об'єднуватися у **строфу**.

■ Прочитай віршовану казку Василя Симоненка «Цар Плаксі́й і Лоскотон».

..... ЦАР ПЛАКСІЙ І ЛОСКОТОН

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,
Де гуляє вітровій, —
Там цвіте краса-країна
З дивним ім'ям Сльозолий.
І колись в країні тій
Був на троні цар Плаксій,
Голова його мов бочка,
Очі — ніби кавуни.
В Плаксія було три дочки
І плаксивих три сини.
Старша звалася Нудота,
Середульшенька — Вай-Вай,
Третя донечка — Плакота,
Всі сльозливі через край.
А цареві три сини
Так і звались — Плаксуни.
Отака була сім'я
У царя у Плаксія.
Цілі дні вони сиділи,
Голосили, та сопіли,
Та стогнали, та ревли,
Сльози відрами лили.
Цар Плаксій велів сердито:
«Хай із ними день при дні
Плачуть всі в країні діти,
Бо сміятись і радіти
У моєму царстві — ні!
Хто всміхнеться — в часі тім
Я того негайно з'їм!»
Ще була у Плаксія
Грізна гвардія своя:
В ній служили молодці

Забіяки-сльозівці.

Хто сміявся — вони хапали
І нагайками шмагали,
Так що в царстві тому скрізь
Вистачало плачу й сліз.
Цар любив, як плачуть діти,
Бо любив їх сльози пити.
Отакий був цар Плаксій
У країні Сльозолий.

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
Зневажаючи закон,
Жив у мандрах і **митарстві**
Добрий дядько Лоскотон.
Він приходив кожний вечір —
Хай чи дощ іде, чи сніг —
До голодної малечі
І усім приносив сміх.
Мав він вдачу теплу й щиру,
Ще й **лукавинку** в очах.
І була накидка сіра
В Лоскотона на плечах.
Лоскотливі мав він вуса
І м'якенькі, наче пух.
І м'яке волосся русе
Розсипалося до вух.
Він як прийде, залоскоче,
То сміється, хто й не хоче.
Тільки де він появлявся,
Зразу плач там припинявся,
І приходив до усіх
Голосний та щирий сміх.

Не любили Лоскотона
 Цар Плаксій і Плаксуні,
 Видавали заборони
 Проти лоскоту вони.
 І за дядьком Лоскотон
 Із нагайками в руках
 Охоронці злих законів
 Полювали по хатах.
 Але дядько Лоскотон
 Не боявся цих заслон:
 Він ходив по всій країні
 І носив з собою сміх
 В розмальованій торбині,
 В пальцях лагідних своїх.

Арешт Лоскотона

Розізлився тоді Плаксій —
 Цар країни Сльозолий.
 Гнівню він гукнув із трону:
 «Гей, ледачі сльозівці!
 Хто впіймає Лоскотона,
 Буде муж моєї дочці!
 Хто його посадить в льох —
 Вибирай одну із трьох!
 Бо уже цей Лоскотон
 Скоро нам розвалить трон:
 Що тоді ми будемо пити,
 Як не будуть плакати діти!»
 І завзяті сльозівці
 Понеслися у всі кінці,
 Щоб скарати по закону
Баламута Лоскотона.
 Довго скрізь його шукали,
 У всі шпари заглядали,
 Перерили всі двори,
 Обходили всі бори,
 Час потратили дарма:
 Лоскотона скрізь нема,
 Бо його завжди і всюди
 Од ловців ховали люди.
 Опівночі Лоскотон,
 Коли всіх колише сон,
 Йшов собі в бідняцькі хати
 Їхніх діток розважати.
 Був тоді у Плаксія
 Лютий **посіпака**,
 Віроломний, як змія,
 Капітан Макака.
 Так хотілося йому
 Царським зятем стати,

Що ні разу в ту зиму
Не лягав і спати.
Все ходив, усе він слухав
І нарешті все рознюхав.
На світанку Лоскотон,
Насмішивши діток,
У міцний поринув сон
Між кленових віток.
А лукавий капітан
Підікрався змієм
Й Лоскотонові **аркан**
Зашморгнув на шиї.
Руки вивернув назад,
Міцно спутав ноги
І мерщій у Плаксоград
Рушив у дорогу...

Весілля в палаці

Лоскотона посадили
За вузькі ґрати,
А в палаці порішили:
— Час весілля грати...
Гей, зійшлися царенята
І придворна **свита**
Наречених шанувати,
Сльози діток пити.
До вінця веде жених
Висохлу Нудоту,
Та дивитися на них
Зовсім неохота.
Хоч Макака був брудний,
А вона ще гірша,
Їм поет один гладкий
Присвятив ще й вірша.

Стільки там було хвальби,
Так скрасив їх вроду —
Навіть жаби від ганьби
Булькнули у воду!
Але цар ходив, пишався,
Він із зятем цілувався,
Похвалявся: «Ну, тепер
Лоскотон, вважай, умер!
Недоступним став для всіх
Голосний та щирий сміх.
Тож від радості стрибайте!
Тож від радості ридайте!
Ми тепер встановим скрізь
Віковічне царство сліз!»
Так розхвастався Плаксій —
Цар країни Сльозолій.

Звільнення Лоскотона

Та поки гуло весілля,
То п'яниці вартові
Напились якогось зілля
Та й поснули у траві.
А вночі йшли до в'язниці
Батраки й робітники,
Щоб звільнити із темниці
Лоскотона на віки.
Рознесли всі перепони,
Гнули ґрати, мов пруті:
— Гей, веселий Лоскотоне,
Це прийшли твої брати!
Йди до нас, веселий брате,
В нашу здружену сім'ю!
Підем разом догравати
Ми весілля Плаксію...

Продовження весілля

У палаці кожен скаче
 Та від щастя гірко плаче,
 Ллються сльози, як ріка, —
 Бачте, радість в них така!
 Раптом цар упав на трон:
 — Ой, рятуйте — Лоскотон! —
 Всі відразу «ох!» та «ах!»,
 Жах у кожного в очах.
 А веселий Лоскотон
 До царя стрибнув на трон
 І сказав йому якраз:
 — Насмієшся ти хоч раз!.. —
 Став царя він лоскотати,
 І Плаксій став реготати.
 Так сміявся — аж заливався,
 Аж від реготу качався,
 Кулаками очі тер —
 Потім лопнув і помер.
 Ой, була ж тоді потіха —
 Цар Плаксій помер од сміху!
 З ним придворні одубіли,
 Бо сміятися не вміли.
 А цареві три сини,
 Три завзяті Плаксуни,
 Так сміялись-реготали,
 Що штани з них поспадали —
 Тож всі троє без штанів
 До чужих втекли країв.
 Три царівни теж навтьоки
 У чотири бігли боки.
 Кровопивці-сльозівці
 Стали п'явками в ріці,

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Митарство — тяжкі переживання, труднощі.

Посіпака — прислужник, готовий допомагати в будь-яких діях, переважно ганебних.

Лукавінка — деяка хитрість, кмітливість.

Аркан — довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять тварин.

Баламút — той, хто сіє неспокій серед людей, підбурює на заворушення, виступи.

Світа — люди, які супроводжують високопоставлену особу.

А Макака-забіяка

З'їв себе із переляку.

Так веселий Лоскотон

Розвалив поганський трон.

Сам же він живе й понині,

Дітям носить щирий сміх

В розмальованій торбині,

В пальцях лагідних своїх.

Схочеш сам піти в цей край,

То маршрут запам'ятай:

Треба йти спочатку прямо.

Потім вправо завернуть,

А тоді поміж дубами

Поведе наліво путь.

Після цього вже помалу

Чимчикуй куди попало:

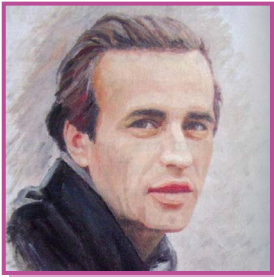
Як од втоми не впадеш —

В цю країну попадеш.

- Чим здивувала тебе казка? Перекажи стисло її зміст, скориставшись картою-підказкою.

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Василь Симоненко (1935–1963)

Майбутній письменник зростав із дідусем і мамою на Полтавщині. Дід замінив Василькові батька, а мама любила сина понад усе. Рідні хотіли для хлопчика нормального дитинства, хоч і припало воно на воєнні та повоєнні роки.

Від дому до школи Василько ходив пішки аж дев'ять кілометрів, проте жодні труднощі не заважали йому бути відмінником. За словами однокласників, він майже не вчив уроків, усе ловив на льоту з пояснень учителя. Нерідко уроки готував дорогою зі школи, вивчав усе, що треба. Хоча дід не дуже довіряв цьому й часто всаджував Василя до столу.

Школу Василь Симоненко закінчив із золотою медаллю, потім вивчав журналістику в університеті. У цей час почав писати вірші. Був дуже вимогливим до своєї творчості, бо розумів велику відповідальність перед читачами за кожне сказане слово.

Василь Симоненко писав не лише для дорослих, а й для дітей: «Казка про Дурила», «Подорож у країну Навпаки», а один із найвідоміших — віршована казка «Цар Плаксі та Лоскотон».

- Пригадай, хто ще з українських письменників був журналістом.

1. Рівномірне чергування наголошених і ненаголошених складів — це:
 - ритм;
 - рима;
 - строфа.
2. «Цар Плаксій та Лоскотон» — це:
 - вірш;
 - віршована казка;
 - поема.
3. Слова «Лоскотливі мав він вуса І м'якенькі, наче пух. І м'яке волосся русе Розсипалося до вух» описують:
 - Плаксія;
 - Макаку;
 - Лоскотона.

4. Доведи, що казка «Цар Плаксій та Лоскотон» написана віршованою мовою.
5. Хто із героїв казки жив у країні Сльозолий? Чим вони були схожі між собою?
6. Чи викликає у тебе співчуття царська родина? Чому?
7. Чи хотів / хотіла б ти опинитися у цій країні? Чому?
8. За які якості Лоскотона люблять люди? Що тобі в ньому подобається?

9. Цар Плаксій та його родина належать до песимістів чи оптимістів? Розкажи однокласникам / однокласницям, що ти знаєш про цих людей.
10. Як допомагає в житті почуття гумору? Чи були в тебе схожі ситуації? Поділися з однокласниками / однокласницями власним досвідом.
11. Випиши 10 рим, які тобі найбільше сподобалися.

12. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

13. Кажуть, що сміх — це здоров'я, і він продовжує людям життя. Чи погоджуєшся ти із цим твердженням? Вислови власні міркування у формі письмового твору.

Казки-п'єси

Богатир — людина-велетень з надзвичайною силою та відвагою.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

Твір «Микита Кожум'яка» Олександра Олеся призначено для постановки на сцені. Його називають казкою-п'єсою. Такий твір складається переважно із реплік героїв. Це **драматичний** твір.

✓ **ЛАЙФГАК**

Які особливості казки-п'єси?

БУДОВА

Увесь текст поділяється на дії, а ті — на картини.

ГЕРОЇ

На початку твору подається перелік дійових осіб.

ДІЙОВІ ОСОБИ
Микита Кожум'яка.
Батько, він же Дід.

АВТОР

У тексті немає розлогих описів, пейзажів, портретів, а письменник ніби перебуває за лаштунками. Він подає лише **ремарки** — короткі зауваження про зовнішність, жести, рухи персонажів, а також про декорації, пори року тощо.

ТЕКСТ

Кожне висловлювання починається з нового рядка, а перед ним указують ім'я персонажа. Якщо герой озвучує власні думки або звертається до глядачів, його висловлювання називають **монологом**, розмову ж двох осіб називають **діалогом**.

СЦЕНА

Важливе художнє оформлення сцени — **декорації**, які в кожній картині чи дії можуть змінюватися.

У казках герої часто наділені надзвичайною силою. Події та явища описані так яскраво, що в них важко повірити. І в народних, і в літературних казках звичайні речі часто перебільшені. Автори це роблять зумисно — щоб привернути увагу, зробити людей чи події більш виразними. Такий художній засіб називається **гіперболою**.

Гіпербола — художній засіб, який передбачає перебільшення рис людини, ознак предмета чи явища.

Наприклад:

Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший — щось страшне!
Вже з трьох літ борю мене!

- Ти здогадався/здогадалася, що тут є перебільшення. Адже дитина не може володіти такою силою. Під час прочитання віршованої казки спробуй знайти ще приклади гіперболи.
- Прочитай казку-п'єсу Олександра Олеся «*Микита Кожум'яка*».

..... МИКИТА КОЖУМ'ЯКА

Казка в чотирьох картинах

ДІЙОВІ ОСОБИ

Микита Кожум'яка.	Дівчина.	Старий дід.
Батько, він же Дід.	Посланець.	Діти.
Князь.	Гонець.	Дівчинка.
Княгиня.	Воеводи.	Юрба.
Князівна.	Сини.	
Джура.	Парубок.	

КАРТИНА ПЕРША

Палати Князя.

Дівчина

Сумний наш Князь, сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І він з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,
А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.
Тепер же я горю в огні, —
Невже віддати мушу Змію
Дочку мою, красу, надію,
Сама згубити її мушу?
Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина

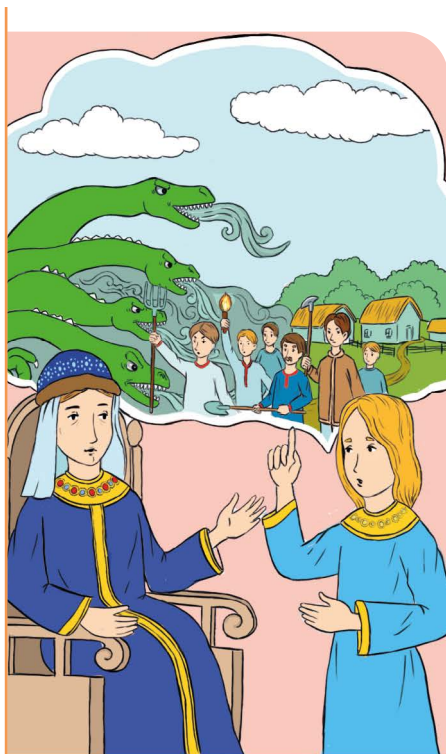
Лишіть! Послухайте мене:
Ще, може, лихо і мине.
Ще, може, знайдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.
Хай Змій віки уже лютує, —
Всьому на світі край свій є...
Княгине! Серце моє чує,
Що Змія лицар той уб'є!

Княгиня

Покинь свої химерні мрії
І в очі правді подивись:
Прийшла черга — і смерть надії,
І не змагайся, і корись...
От так колись черга настане,
І згину я, і згинеш ти...

Дівчина

Чому ж увесь народ не встане
Страшного ката розп'ясти?!
Хай має він залізні руки,
Хай має безліч він голів,
Нехай страшні народні муки, —
А ще страшніш народний гнів.

Княгиня

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас Змій підслухав, —
Удвох загинем в одну мить!

Дівчина

Ах, в серці кров моя кипить!
Коли б Князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня

У тебе серце золоте...
Мовчи!.. Здається, хтось іде...

*Дівчина, угледівши на порозі
Князя, виходить.*

Князь

Недобрі знов у тебе очі...
Чому?! Від сліз? Не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...

Княгиня

Ні, Князю мій! Ні, я спокійна.

Князь

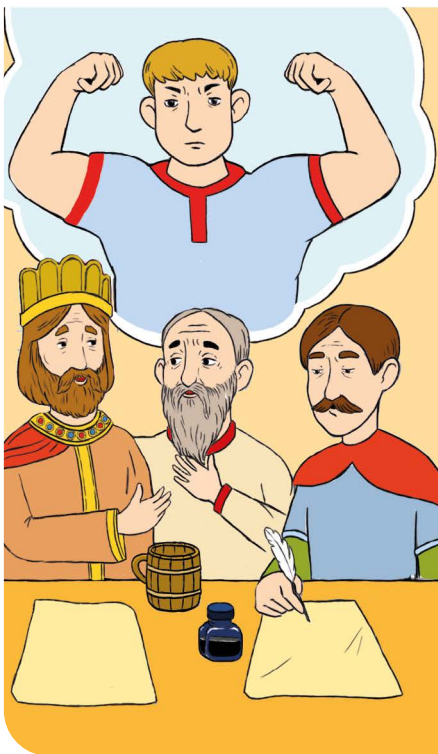
Спокійна... ти... А де ж вона?

Княгиня

Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізьми налились...

Князь

Невже країна вся байдужа?..
Невже у нас немає мужа
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашої молодій?!

Входить Джура.

Князь

Що сталося, Джуро? Чийсь гонець?

Джура

Атож! Від Змія посланець.

Князь (до Княгині)

Іди собі в свої покої.

Княгиня

Ах, не минути долі злої...
(*Виходить.*)

Князь

Хм! Посланець?!. Від Змія...
Клич!

Джура

Такий він чорний, як та ніч!..
Такий зубатий та окатий...

Князь

Дарма!.. Іди, зови в палати!

Посланець (входить)

Наш пан, великий володар
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...
Оце сказать звелів мені.
А що мені сказати пану, —
Кажи, бо так я не одстану.

Князь

За три дні відповідь я дам...
Яку — твій пан почує сам.

Посланець

Гляди! Накличеш ще біду...
Дивися сам... Так я піду.

(*Виходить.*)

Князь

Щоб нарешті ката-гада
Наш позбавився народ,
Джуро, скликають воєвод!
Нині ввечері нарада!

Джура

Воєводи надворі
Ходять, радяться, міркують,
А у Змія на горі,
Кажуть, зранку бенкетують.
(*Пішов.*)

Князь

...Відчуваючи зарані,
Що у них бенкет останній!..

Княгиня (входить)

Що, пішов?

Князь

Пішов, здається.

Княгиня

Як у мене серце б'ється!
Що ж було тут, розкажи.

Князь

Та нічого... Залиши!
Мусить бути те, що буде...

Княгиня

Як горять у мене груди!..
Келих випитий до дна...

Вся отрута...
(Побачила князівну.)
Ах, вона!

Князівна (входить)
Мамо, тату! Не журіться!..
Ви навколо подивіться:
Смерть зливається з життям,
Розцвіт тут, занепад там...
Хай я згину в пащі Змія,
Та в мені живе надія,
Що загине й він колись,
І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росюю...

Княгиня
Доню, донечко, з тобою
Хтось навік розлучить нас...
Чи ж коли настане час,

■ Чого боялися Князь із Княгинею? Чому?

КАРТИНА ДРУГА

Велика світлиця в палатах Князя. За столами сидять воєводи.

Князь
Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі,
Скликав я на раду днесь...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розквіті дівчат

Що тебе угледжу знову
І голівоньку шовкову
Знов до серця притулю,
Чи, напоєна журбою,
Тільки сльози розіллю,
Сиву голову схилю?

Князь
Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воєвод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,
Підніму я весь народ —
Або більше я не Князь!
Джуро! Слухати наказ:
Всі столи **єдвабом** вкрити,
Воєвод цю мить просити.

Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платить данину?!
За що кров з нас смокче Змій?
Воєводи, на двобій!
Що черга дочці, — байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

Перший воєвода

Мусим ми скоритись долі —
Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воєвода

Гнулись ми, та досить гнутись —
Час до вітру обернутись!..

Третій воєвода

Правда! Час підставить груди:
Хай що буде, те і буде!
Мусить статися двобій.

Четвертий воєвода

Хай загине лютий Змій!

П'ятий воєвода

Мусить край настати Змію!

Князь

Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?!

Другий воєвода

Що ж замовкли, люди добрі?!
Є ж у нас борці хоробрі!
Їхні руки з криці куті...
І, як звірі, в гніві люті.

Перший воєвода

Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув вже я... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..
Краще — де вони, — вкажи ти;
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить)

Дід там... Справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь

Що ж, гаразд! Зови в палати.
Вибачайте, воєводи,
Що наряду перервав.

Третій воєвода

«В лихоліття всі до згоди», —
Батько мій колись казав.
Хай земля йому — пером!

Дід (входить)

Б'ю я Князеві чолом,
Б'ю чолом і воєводам!
Чув я, Князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,
Що до тебе йдуть свати,
Щоб дочку твою узяти.

Перший воєвода

Тут не місце жартувати!

Дід

Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов:
Я до Князя в серці чую
І пошану, і любов.
Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав дочку наш Князь.
Треба з лютим Змієм битися,
Щоб не жер він більше нас.
Князю! Треба вбити гада!

Князь

Ось про це і йде нарада...
Але б хто на бій пішов?!

Дід

Змія б син мій поборов.

Князь

Що ж, він дужий?

Дід

Та не знаю,
А подужав би, гадаю.
Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший — щось страшно!
Вже з трьох літ боров мене!
Раз колись коня мій син
Перекинув через тин...
А сердитий!.. Тільки слово —
І скипів, і вже готово!
Що підвернеться під руку,
Все потрощить, як макуху!
Скажеш: «Сину, час вставати!», —
І тікай, тікай із хати,
Бо, що трапиться на очі,
Те тобі й на спину скоче!
Сміх і сльози... Чулий, добрий,
І розумний, і хоробрий,
І всіх любить нас, либонь,
А зачепиш — як огонь!
Князю! В мене є надія,
Що подужає він Змія.

Князь

Ах, коли б він гада вбив,
Я б тебе озолотив!

Незабаром замість хати
Мав би ти, старий, палати,
Мав би коней і волів —
Все, що тільки б захотів...

Дід

Не прошу нічого в тебе,
Та мені його й не треба;
Я хотів лише тобі
Помогти в тяжкій журбі...

Князь

Ох, старий, тяжка година!
Що ж... Поклич до мене сина!

Дід

Щоб пішов він?! Та нізащо!
Не послухає, ледащо.
Він не встане із стільця.

Князь

Що ж — послати посланця?

Дід

Де там! Знаю я синів!
Шли дванадцять посланців,
Шли найкращих, молодих.
Не послухає — старих!
Як не вийде знов нічого,
Шли малих дітей до нього.
Наймиліш йому дитина...
Отакого маю сина!

Князь

Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий.

Перший воєвода

Цей уб'є напевно гада!..

Князь

Що ж... Скінчилася нарада...

Дуже ви допомогли...

Але є ще в нас орли,

- Яку вдачу мав найменший син Кожум'яки? Коли появилася його надзвичайна сила?

Та не тут, не в цій палаті,
А в мужицькій простій хаті!

*Князь встає і виходить.
Разом з ним встають і воєводи з ніяково похиленими головами.*

КАРТИНА ТРЕТЯ

Подвір'я Кожум'яки. Сини при роботі.

Перший син (співає)

«На горі мак цвіте,

А волошка в житі.

Любить дівчину юнак

Над усе на світі.

Одружився б з нею він,

Взяв її додому,

Та далеко до зорі

Місяцю ясному».

Другий син

Гарна пісня, що й казати...

І чому на світі так:

Любить дівчину юнак,

Та не може її взяти?

Третій син

Вибирати треба рівну,

Незважаючи на смак...

Ось Микита наш, дивак,

Покохав собі Князівну.

Четвертий син

Тихше!.. Може він почути,

І тоді нещастю бути:

Вхопить шкуру та як трісне —
Дух твій вийде, ані писне!

Третій син

Коли шкурою вже лясне, —

На добраніч, сонце красне!

Четвертий син

А ви чули чутку дивну?

Кажуть люди, що Князівну

Завтра Змію віддають...

У палатах сльози ллють!..

Другий син

Що робить? Прийшла черга

Невблаганна, грізна, люта...

Ех, коли б оця рука

Та була з заліза кута!

Четвертий син

Таку руку має він,

Наш найменший брат, Микита.

Не з заліза — з криці лита!

Переміг би він один...

Перший син

Гей, Микито, чуєш ти,
 Що Тарас про тебе каже?
 Може б, ти схотів піти?..
 Переможеш, Змій поляже.
 Зважся, з силою зберись
 І — на гада!

Микита

Одчепись...

Батько (входить)

Гарно, сину, дуги гнеш —
 Це сьогодні уже п'яту?
 (До другого.)
 І ти добре шкіри мнеш...
 Що ж! Нову збудуєм хату,
 Купим пару ще волів
 Та новий поставим хлів.
 А Микита?! Цей відразу
 По дванадцять шкіур бере...

Другий син

З його сила так і пре:
 Він поміг уже й Тарасу...

Четвертий син

Ех, цю б силу та на Змія!
 Та чомусь плоха надія...

Входять дванадцять парубків.

Парубок (до старого Кожум'яки)

Князь великий нас послав
 І чолом звелів нам бити
 До твого синка Микити,
 Щоб він відповідь нам дав.

Князь довідався, що твій син
 Неймовірну силу має,
 Що в державі він один
 Ката-Змія подолає.
 (До Микити)

Отже, Князь хотів би знати,
 Чи ти підеш на двобій,
 Бо Князівну нашу взяти
 Післязавтра хоче Змій.
 Що звелиш сказати Князю?
 Не вагайся, кажи відразу:
 Будеш ти з тим гадом битися?..
 Що ж мовчиш ти?..

Микита (рве дванадцять шкіур)

Одчепіться!..
 Геть! Не маю я охоти
 Розмовлять під час роботи.

Батько (до парубків)

Кепсько... Ви мовчіть тепер...
 Тихо йдіть собі додому,
 Бо не спустить він нікому!
 Бач, дванадцять шкіур роздер.

Парубки з похиленими головами пішли.

Батько

Сину, сину! Що ж це буде?
 Це ж були від Князя люди...
 Негаразд, мій любий сину...

Микита

Слово ще — й робити кину.
 (Входять дванадцять дідів.)

Старий дід

Князь послав нас до Микити
І звелів чолом нам бити!
(Вклоняються.)
Довго Князь марнів від суму,
Все мовчав і думав думу,
І надумавсь він повстати
Проти Змія, проти ката,
І почав він добиватись —
Хто б міг з гадом потягатись.
І, повірите: пів світу
Показало на Микиту.
Кажуть: другого немає,
Він і біса подолає.
Згляньсь на Князя, край спаси!
Яку ж відповідь даси?

Микита

Ходять, лазять, заважають,
Від роботи одривають,
Хоч покинь та з двору йди...

Батько (пошепки до дідів)
Йдіть, бо близько до біди!

Микита

Знов набилось повний двір...
Через вас дванадцять шкір
Вже подер... Хіба не шкода?

Батько

Йдіть, бо станеться пригода!
(Діди пішли.)

Батько

Що це, сину?! Глум, пиха?

Микита

Не доводьте до гріха!

Батько

Я мовчу... Не хочеш битись, —
Будем Змієві коритись.

Перший син

Бачать: робить, — почекайте,
Не схотіли — ну, так майте.

Входять дванадцять дітей.

Дівчинка

Нас прислали до Микити,
Ми прийшли його просити.
Де ж він, той, що дуги гне?

Батько

Ось він, діти, шкури мене.

Дівчинка

Князь, Княгиня і Князівна
Низько б'ють тобі чолом.
Налети орлом на Змія,
Вбий його своїм крилом.
Коли кращу від Князівни
Найдеш квітку навесні,
І коли темніше неба
Її віченьки ясні,
Коли є корали в морі,
Червоніші уст її,
І коли від неї краще
Заспівають солов'ї, —
То не йди... Вона й не хоче.
Коли ж чуєш правду ти,
На двобій із лютим Змієм
Мусиш, лицарю, піти.
Все ти матимеш, що схочеш,
Зробить Князь для тебе все,
А вона тобі в дарунок
Власне серце принесе...

Микита

Скарбів, діти, я не хочу!
 Що б робив я з скарбом тим?
 Недосяжна зірка в небі,
 Хоч вона і сяє всім.
 Йдіть скажіть ясному Князю,
 Що іду я на двобій,
 Що поміряюсь я з гадом,
 Хоч і дужий, кажуть, Змій.
 Йдіть скажіть, що за хвилину
 Я у Князя на дворі
 Хочу спробувати силу,
 А уранці — на горі.

■ Як гадаєш, чому насправді Микита погодився піти на двобій?

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

*Майдан за містом. Удалині, на горі, химерний замок
 Змія з різнокольоровими, освітленими огнями, вікнами. Лі-
 воруч попід горою частина міста. Ледве починає розвидня-
 тись. Юрба, яка щохвилини збільшується.*

Перший голос

Ось тут, ось тут ставай:
 Все видко звідси буде,
 А ти не заступай:
 Хай дивляться і люди.

Другий голос

Народу звідусіль
 Іде сюди без ліку,
 Ідуть із міст і сіл
 Дивитись на потіху.

Третій голос

Хотілося б піти
 До замку, аж на гору...

Дівчинка

Низько б'єм чолом Микиті...
 Ще не вмерла правда в світі,
 Вогник віри не погас...

Гонець (вбігає)

Люди добрі! Лихо в нас!
 Прилетів на крилах гад!
 І Князівну вкрав з палат!

Всі наче закам'яніли.

Четвертий голос

І смерть собі знайти,
 Але вже певну й скору.

П'ятий голос

Та там тебе чорти
 Умить на вила схоплять,
 Розірвуть, як хорти,
 Або в смолі утоплять.

Четвертий голос

А скільки їх прийшло
 До Князя у палати!..
 І Князю довелось
 Дочку свою віддати.

Третій голос

Коли б це вдень було,
Ми б шлях їм показали,
А то вночі прийшли,
Коли всі міцно спали.

Другий голос

Та де там! Серед дня
На крилах Змій прилинув,
Князівну ухопив
І наче в прірву згинув.

Перша дівчина

Сьогодні Князь ішов,
Мовчав, сховавши муку,
Княгиня ж — як та ніч...
Її вели під руку.

Друга дівчина

Я бачила в дворі
Микиту Кожум'яку:
Усе сміється він —
Ні крихти переляку!

Третя дівчина

Залізну булаву
Всю ніч йому кували,
Нещасні ковалі
І стілечки не спали.

Перший голос

Здається, ось ідуть
Княгиня з Князем поруч...
Микита шапку зняв,
Пішов собі праворуч.

Друга дівчина

В палац, до замку йде!
Ой лишенько, ой горе!
Та що ж це буде з ним?
Та він же не поборе?!

Парубок (з дерева)

Погляньте: став, як дуб,
І стукає в ворота...
Змій виглянув з вікна
І сипле іскри з рота!!!

Другий голос

Князь! Князь! Шапки з голів...
Дорогу! Розступіться!

Третій голос

Княгиня також з ним
Іде на бій дивиться.

Князь

Добридень вам усім!
Усіх тут вас вітаю...
В страшний, тривожний час
Я шапку вам скидаю.

Дід

Б'ємо тобі чолом,
Б'ємо й твоїй Княгині!
Минало тебе зло,
Мине тебе і нині.
Я Змія знав здавен
І силу його знаю:
Микиту щоб побив, —
Я, Князю, не гадаю.
Хіба що Змій огнем

Микиті спалить очі,
Та хлопець він верткий
І набік в час відскочить.

*Князь із Княгинею пішли
наперед.*

Голос (з дерева)

Ой, гляньте, гляньте: Змій!

Перша дівчина

Ой лишенько, дивіться!

Друга дівчина

Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.

Другий голос

Микита одступив...

Друга дівчина

Невже це з переляку?

Третій голос

Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку.

П'ятий голос

Посипав іскри Змій.
Горять, вгорі літають,
Мов снігом золотим
Вітри у полі грають.

Шостий голос

Схопились... ай, ай, ай!
Одскочили і стали...
Стоять і ждуть...

Сьомий голос

Ну що ж? Хоч боки розім'яли!

Перший голос

Дивіться! Буде щось:
Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає.
(Гук від удару.)

Ага! Ото дістав!

Другий голос

Дісталось і Микиті!

Дід

Це, мабуть, перший бій
Такий на цілім світі.

Другий голос

Ай, як розгнівався Змій!
Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялась.
О, знову кинув жару!
(Чути гупання булави.)

Голос (з дерева)

Не видко ані-ні!
Вся площа димом вкрита..
(Пауза)

Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.

Третій голос

Схопились знов! Ай-ай!
(Чути: бух, бух, бух.)

Ну, тут вже буде край!

Другий голос

Погляньте: Змій звалився!
 Це, мабуть, добре вшкварив!
 Микита Змія взяв,
 Ще раз об землю вдарив.
 (Гупання.)

*Люди весь час ворухаться,
 деякі пробують вилізти на
 дерева, матері піднімають
 угору дітей.*

Голос (з дерева)

Як мертвий, Змій лежить...
 Лежить і не здригнеться...
 Микита в боки взявсь,
 Стоїть собі й сміється.

Крики

— Слава, слава, слава,
 — Слава, слава Микиті!

— Хай живе Князь!
 — Хай живе Микита!
 — Слава, слава, слава!

Перший голос

Микита вже з палацу йде
 І на руках виносить...

Крики

— Князівну, Князівну!
 — Князівну несе!
 — Хай живе Князь...

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Джу́ра — зброєносець.
Єдва́б — коштовна шовкова тканина.
Дне́сь — сьогодні.
Кри́ця — дуже міцна сталь.

■ Як Микиті вдалося перемогти Змія?

■ Знайди в інтернеті та переглянь мультфільм «Микита Кожум'яка». Яким зображено головного героя? Чи таким ти уявляв / уявляла двобій Микити і Змія?

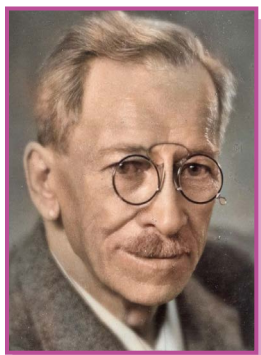

■ Яким є Микита Кожум'яка і в п'єсі-казці, і в мультфільмі?

Постер до анімаційного фільму «Микита Кожум'яка» (2016), режисер Манук Депоян

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Олександр Олесь (1878–1944)

- Переглянь відеоурок про Олександра Олеся. Визнач, які події у житті митця були особливими. Що вплинуло на його вибір стати письменником?

З дитинства Олександр Олесь захоплювався театром. Щоб подивитися якусь українську п'єсу, він пішки ходив багато кілометрів. А згодом і сам став актором: талановито зіграв десятки ролей в аматорських виставах.

Письменник є одним із творців української драматичної казки. Він працював над інсценізаціями народних і літературних казок — «Івасик-Телесик», «Лісовий цар Ох», «Лисичка, Котик і Півник». За сюжетом однойменної народної казки Олександр Олесь створив п'єсу-казку «Микита Кожум'яка».

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Чи бував / бувала ти в театрі? Театральне мистецтво виникло дуже давно. Адже завжди були люди, які вміли співати чи розповідати цікаві історії. Із цих співців та оповідачів і вийшли актори. Спочатку в театрі грали лише чоловіки, які виконували всі ролі, і жіночі теж. Для цього вони вдягали маски. Саме маска допомагала перевтілюватися актору на те, що вона відображала — на доброго героя чи злого. Найпершими масками були сумна і весела, а також добра (світла) і зла (темна). Нині в театрі маски рідко використовують, бо актори повинні вміти зображати всі емоції людини: смуток, радість, подив, захоплення чи розпач. Але дві маски — комедії і трагедії — залишаються символом театру й донині.

1. У драматичному творі немає:
 - ➔ слів автора;
 - ➔ розлогіх описів, пейзажів, портретів;
 - ➔ ремарок.
2. Слова «Дівчина, угледівши на порозі Князя, виходить» — це:
 - ➔ репліка;
 - ➔ декорації;
 - ➔ ремарка.
3. Кому вдалося вмовити Микиту піти проти Змія?
 - ➔ батькові;
 - ➔ дівчинці;
 - ➔ Князеві.

4. З'ясуй, які ознаки драматичного твору є в казці «Микита Кожум'яка». Чим вона відрізняється від прозової казки?
5. Чи не ідеалізує автор свого героя? Знайди у п'єсі-казці приклади гіперболи.

6. Обговоріть, чи може в реальному житті людина мати таку богатырську силу.

7. Схарактеризуй Микиту Кожум'яку та запиши риси його вдачі.
8. Перекажи події твору, скориставшись підказкою.

Перемога
відважного
Микити

Микита Кожум'яка
послухав дітей

Бесіда
з воєво-
дами

Поява дивного діда

Поява страшного Змія

Сум у сім'ї Князя

Викраден-
ня Князів-
ни з палат

Розмова з по-
сланцем від Змія

Розпо-
відь діда
про свого
сина

9. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

10. Знайди в інтернеті інформацію про те, хто з українців належить до найсильніших людей світу. Досліди, як цій людині вдалося розвинути таку силу, що їй у цьому допомогло.

РОЗДІЛ 2.

МАЛЮЄ СВІТ ПОЕЗІЯ

Тема 3.

МУЗИКА ПОЕТИЧНОГО СЛОВА

Ти дізнаєшся про:

- ➔ ліричний твір
- ➔ тропи

Ліричний твір

Проро́к — провісник майбутнього.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

- Ти вже знаєш, що художній текст може бути написаний прозовою або віршованою мовою. Пригадай, чим такі тексти відрізняються.

✓ ЛАЙФГАК

Як розпізнати ліричний твір?

1 На відміну від епічних чи драматичних творів, ліричний твір написаний переважно **віршованою мовою**.

2 У такому творі немає сюжету. А життя відображається через думки, почуття, переживання, настрій **ліричного героя**. Він не обов'язково має бути людиною.

3 Читач має розпізнати ці переживання за допомогою художніх засобів, які використовує автор. Їх називають **тропами**. Це *епітет*, *порівняння*, *метафора*, *гіпербола*, *персоніфікація*. Більшість із них тобі вже відомі. А що ж таке **метафора** та **персоніфікація**?

Мета́фора — це один з основних тропів, який означає перенесення ознак чи властивостей одного предмета на інший на основі подібності.

Персоніфікація — це художній засіб, у якому ознаки людини переносяться на неживий предмет чи явище.

Ти вже читав / читала казки про тварин, які поводяться, як люди: вміють розмовляти, мають почуття та емоції. Це приклад персоніфікації.

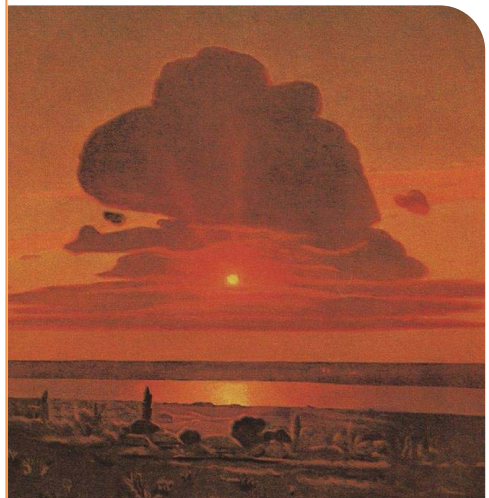
У віршах цей засіб теж використовують. Наприклад, *явір каже, калина з ялиною виходжаючи співають*.

- Спробуй відшукати інші приклади метафори чи персоніфікації в поезіях Тараса Шевченка.

..... ЗА СОНЦЕМ ХМАРОНЬКА ПЛИВЕ... ..

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні **поли** розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою **пеленою**,
Мов мати дитину.
Очам любо. Годиночку,
Малюю годину
Ніби серце одпочине,
З богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповіє тобі душу,
Й не знаєш, де дітись,
І ждеш його, **того світу**,
Мов матері діти.

А. Куїнджі. Червоний захід сонця

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

По́ли — краї верхнього одягу.
Пелена́ — прозора тканина.
Оповіє — огорне.
То́го світу — того світла.

- Який настрій передає Тарас Шевченко? Чи однаковий він у творі, чи змінюється? З чого це видно? Знайди підтвердження в тексті.
- Чи можна поезію «*За сонцем хмаронька пливе...*» назвати пейзажною? Які тропи тут використано? Яка їхня роль?
- Підготуйся до виразного читання вірша.

..... НАД ДНІПРОВОЮ САГОЮ

Над Дніпровою **сагою**
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.

Дніпро берег рие-рие,
Яворові корінь миє.
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився,

Що без долі, без родини,
Та без вірної дружини,
І дружини, і надії
В самотині посивіє!

Явір каже: — Похилися
Та в Дніпріві скупаюся.
Козак каже: — Погуляю
Та любую пошукаю.

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Виходжаючи співають,

Повбирані, заквітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають,
В'ються-гнутья та співають.

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Сага́ — річкова затока; рукав річки.

- Якими художніми засобами автору вдається «оживити» природу?
- На твою думку, цей вірш сумний чи веселий?

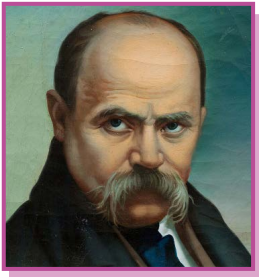
- Знайди в інтернеті та прослухай пісню «*Над Дніпровою сагою*» на слова Тараса Шевченка у виконанні гурту «AVIATOR». Чи сподобалась тобі сучасна музична інтерпретація вірша? Добери з-поміж запропонованих слів ті, що можуть схарактеризувати мелодію до цієї пісні:

батьора, тиха, спокійна, мрійлива, ніжна, голосна, плавна, весела, сумна, легка, дзвінка.

■ Що тобі вже відомо про Тараса Шевченка?

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Тарас Шевченко (1814–1861)

■ Переглянь відеоурок про Тараса Шевченка. Прочитай інформацію та розглянь таблицю.

Тарас Шевченко — видатний український художник, поет, прозаїк, драматург, гравер, лідер думок.

Із підліткового віку Тарас жив у великих містах: спочатку в Петербурзі, згодом у Києві. Щойно він здобув професію художника і написав перші твори, одразу ж став неймовірно популярним! З ним хотіли познайомитися, завести дружбу, він спілкувався з найвідомішими митцями свого часу.

поет
художник

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

мислитель
геній

9 березня
1814 року

22 квітня
1838 року

травень
1838 року

26 квітня
1840 року

10 березня
1861 року

Народився
у селі
Моринці
(Черка-
щина)

Тараса
викупили з
кріпацтва

Став
слухачем
академії
мистецтв

Перше
видання
збірки
«Кобзар»

Помер,
перепохований
у Каневі на
Чернечій горі

Тарас був справжнім бунтівником — впертим та свавільним, говорив і писав усе, що думав, не зважав на судження інших. У його час мати такий характер було небезпечно. Він потрапив у в'язницю, відбув заслання — через це зажив ще більшої слави. Але ціна її була дуже високою: Шевченко зіпсував здоров'я, не міг вільно працювати. Водночас він був звичайною людиною: любив рибалити, їсти борщ і пити каву з вершками.

Ми шануємо Тараса Шевченка як визначного письменника та художника, який народився кріпаком, а завдяки своєму таланту досяг небачених висот.

Якби Тарас Шевченко жив сьогодні, він так само був би надзвичайно відомим та популярним, точно мав би свій блог і мільйони читачів.

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Тарас Шевченко є частиною сучасної поп-культури. Його всі знають та впізнають. Щоб зробити образ письменника більш прогресивним і модним, київський художник Олександр Грехов створив проєкт «Квантовий стрибок Шевченка». Він намалював Кобзаря в подібі Дарта Вейдера, Людини-павука, майстра Йоди. Багато хто назвав такі картини глузуванням над образом Шевченка. Комусь, навпаки, вони дуже сподобалися. А яка твоя думка?

ШЕВЧЕНКО: КВАНТОВИЙ СТРИБОК

1. Епітет, порівняння, метафора, гіпербола, персоніфікація — це:
 - ➔ тропи;
 - ➔ ліричні твори;
 - ➔ ліричні герої.
2. Ліричний твір зазвичай написаний:
 - ➔ прозовою мовою;
 - ➔ віршованою мовою;
 - ➔ у формі п'єси.
3. Вперше збірку «Кобзар» було видано:
 - ➔ 1840 року;
 - ➔ 1850 року;
 - ➔ 1860 року.

4. Який художній засіб використано у словах з вірша? Установи відповідність.

1. А туман, неначе ворог

А Епітет

2. Дніпро берег риє-риє,
Яворові корінь миє

Б Порівняння

3. Повбирані, завітчані
Та з таланом заручені

В Метафора

4. І тьму за собою
Розстилає туман

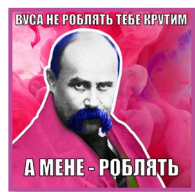
Г Персоніфікація

5. Перечитай вірш «За сонцем хмаронька пливе». Якщо образ ніжної рожевої хмарки є символом спокою, чистого сумління, то символом чого може бути туман?
6. Чому зажурився явір у вірші «Над Дніпровою сагою»? Із ким його порівнює автор?

7. Через свою популярність та актуальність Шевченко став об'єктом інтернет-жартів, тобто мемів. Ви точно їх бачили раніше. Спробуйте й собі створити мем про Шевченка.

8. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?
9. Намалюй власні ілюстрації до вірша «Над Дніпровою сагою». Які кольори переважатимуть на твоїх малюнках? Чому?

Раювати — відчувати насолоду, щастя.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

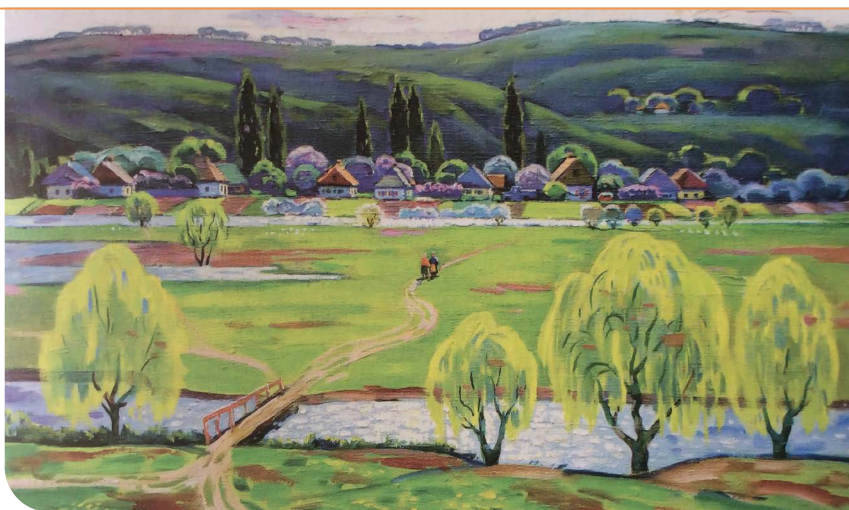

■ Прочитай вірші Павла Тичини.

..... НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ!

Не бував ти у наших краях!
Там же небо — блакитні простори...
Там степи, там могили, як гори.
А веснянії ночі в гаях!..
Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
Коли сам весь тремтиш, весь смієшся, ридаш,
Серце б'ється і б'ється в грудях...
Не бував ти у наших краях.

Не бував ти у наших краях,
Бо відтіль не таким би вернувся!
Чув про степ, що ген-ген простягнувся? —
Єсть там люди — й зросли у степах,
Що не люблять, не вміють ридати.
Що не можуть без пісні і нивки зорати!
Тебе ж завжди я бачу в сльозах... —
Не бував ти у наших краях.

Г. Мацегора. На Україні

- Чим захоплюється ліричний герой? За допомогою яких образів передає красу рідного краю?
- Про який край, на твою думку, розповідає письменник?

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Любити свій рідний край — це не лише захоплюватися його красою і поетично її описувати. Сьогодні це також означає не смітити і вдумливо використовувати природні ресурси.

Важливо не лише викидати сміття у смітник, а й не купувати зайвого — так відходів загалом буде менше. Речами — і одягом, і побутовою технікою — треба користуватися бережно. Так вони довго не зношуватимуться і зможуть отримати друге життя, коли стануть тобі непотрібні.

Також не забувай вимикати світло та електроприлади, не використовуй намарно багато води — ці ресурси можуть закінчитися.

..... БЛАКИТЬ МОЮ ДУШУ ОБВІЯЛА... ..

Блакить мою душу обвіяла,
 Душа моя сонця наміряла,
 Душа причастилася **кротості** трав —
 Добридень я світу сказав!

Струмок серед гаю як стрічечка,
 На квітці метелик мов свічечка.
 Хвилюють, **маюють**, квітують поля —
 Добридень тобі, Україно моя!

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Кротість — лагідність, сумирність.
Маюють — зеленіють.

- Яку пору року описано в поезії? Які художні засоби це підтверджують?
- Як, на думку автора, впливає на людину природа? Чи згоден / згодна ти з таким баченням?

- Поезію Павла Тичини називають музикальною. Можливо, це тому, що автор часто описував у віршах звуки. Знайди в інтернеті та прослухай пісню «*Гаї шумлять*» українського гурту «*The doox*», створену за однойменним віршем Павла Тичини. Про які звуки природи в ній йдеться?

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Павло Тичина (1891–1967)

Видатний український письменник, родом із Чернігівщини. Він досконало грав на фортепіано, сопілці, кларнеті, писав музику. Мав гарний голос, співав у церковному хорі. А ще володів неабияким хистом до малювання. Цікавився театром.

Початкову освіту хлопчик здобув у сільській школі. Потім навчався в бурсі та духовній семінарії, але священником не став. Його приваблювала творчість.

Під час навчання в Чернігівській семінарії почав писати вірші. Завдяки таланту все, що оточувало поета, оживало — чи то за допомогою фарб і пензля, чи то барвами слова, чи то музичними акордами.

Павло Тичина володів здатністю по-своєму розуміти й відчувати світ, відкривати в ньому щось нове, ніким не бачене. Чільне місце у творчості Павла Тичини посідає тема краси рідної природи.

- За часів поета в Харкові виходив літературний альманах, тобто журнал, «Гарт». У ньому друкували свої твори відомі українські письменники, зокрема й Павло Тичина. Багато портретів митців для альманаху намалював Олександр Довженко.

Олександр Довженко.
Графічний портрет Павла Тичини, 1924 р.

1. Павло Тичина дуже хотів співати в хорі, але не мав голосу.
→ Правда;
→ неправда.
2. Головною думкою поезії «Не бував ти у наших краях!» є те, що для кожної людини рідний край наймиліший.
→ Правда;
→ неправда.
3. У реченні «Добридень тобі, Україно моя!» *Україно моя* — це епітет.
→ Правда;
→ неправда.

4. Який із віршів тобі сподобався більше? Чому?
5. Яким настроєм сповнений вірш «Блакить мою душу обвіяла...»? Що означає, на твою думку, вислів *гармонія людини і природи*?
6. У якому куточку світу тобі хотілося б пожити?
7. Як називається край, у якому ти живеш? Чим славиться твій край? Що тобі найбільше тут подобається?

8. Опиши улюблений куточок природи. Використай в описі епітети, порівняння, метафори.

9. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

10. Дізнайся, чи є у твоєму населеному пункті або поблизу місця, куди можна здати сміття на переробку.

Смерком (коли?) — після заходу сонця.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

- Прочитай вірші Євгена Гуцала.

ЧАРІВНИКИ

Ніч — велика чарівниця!
Зчарувала звіра, птицю,
зчарувала всіх людей —
не побачиш їх ніде.
Не побачиш вітра в полі,
ні тополлю на роздоллі,
ні метелика, ні бджілку,
ні в цвіту вишневу гілку...
Ранок — все відчарував:
сині квіти поміж трав,
і метелика, і бджілку,
і в цвіту вишневу гілку,

і баского вітра в полі,
і тополлю на роздоллі,
всіх людей, і звіра, й птицю!..
Ніч — велика чарівниця,
та ще більший чарівник
ранок — щирий трудівник,
що і сам трудиться звик,
що до праці всіх розбудить,
хай то птиці, звірі, люди...
Два оці чарівники
в світі цім живуть віки.

- Який настрій у тебе викликає ця поезія?
- Які мовні засоби використав поет, щоб змалювати художні образи ночі, ранку й зірки?

ЗІРКА

Із коромислом по воду
аж до моря зірка ходить.
Коли зірка йде по воду —
весело сміється.
Коли зірка йде з водою —
срібло з відер ллється.
Срібна зірка йде з водою,

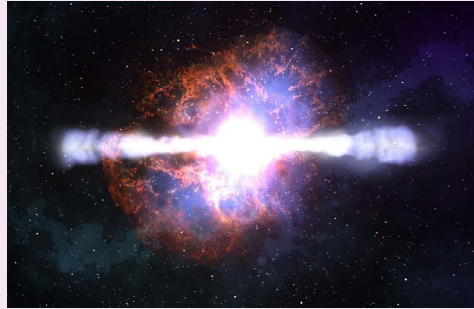
срібні в зірки руки,
ллється чисте срібло з відер
на ліси та луки.
Ллється чисте срібло з відер
на маки й калину,
на завітчану у місяць
срібну Україну.

- Як ти зрозумів / зрозуміла вислів *ллється чисте срібло з відер на маки й калину*?
- Склади асоціативний ряд зі словом *зірка*.

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Зірка — космічне тіло, що випромінює світло. Це розпечена газова куля, жар і світло якої утворюється внаслідок згоряння газів. Усі зірки різні. Наприкінці свого існування зірки не помирають спокійно, а збільшуються і часто вибухають, поширюючи сліпуче світло навколо.

Вибух зірки

Із Землі ми можемо спостерігати миготіння зірок. Проте такими їх бачимо лише ми. У космосі зірки світять, не мигаючи. Це відбувається тому, що світло, коли проходить через атмосферу, заломлюється.

У прадавні часи вважали, що скільки людей живе на землі, стільки зірок сяє на небі, адже в кожній людині є своя зірка. За зміною розташування зірок люди навчилися орієнтуватися вночі. Також могли визначати сторони світу і прогнозувати погоду.

ЖУРАВЛІ ВИСОКІ ПРОЛІТАЮТЬ

Журавлі високі пролітають,
ледве видно птахів із землі.

Журавлів я з вирію стрічаю
і прошу перо у журавлів.

Ставши над Дніпром зеленооким,
ставши над усміхненим Дніпром,
я прошу перо у них високе,
піднебесне в них прошу перо.

Хай з небес перо високе кинуть,
хай мене благословлять крилом,
щоб писалось слово журавлине
журавлиним з вирію пером.
Щоб воно до вирію літало,

журавлиний звідало політ,
та завжди із вирію вертало
до святої отчої землі...

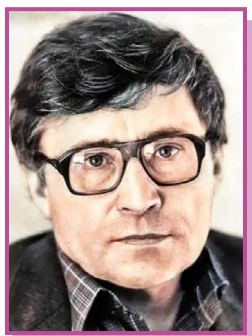
- Яку пору року зображено у вірші? З чого це видно?
- Про яке перо йдеться в рядках: «... я *прошу перо* у них *ви-соке, піднебесне* в них *прошу перо*»? Символом чого є перо в поезії?

- Розглянь репродукцію картини *Сергія Васильківського «Український пейзаж»*. Які кольори переважають на ній? Чим близька за настроєм картина Сергія Васильківського до поезій Євгена Гуцала? А чим відрізняється?

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Євген Гуцало (1937–1995)

- Переглянь відеоурок про Євгена Гуцала. Використовуючи слова-опори, стисло розкажи про Євгена Гуцала.

Вінниччина

захоплення читанням

мрія стати
письменником

рішення стати
журналістом

наполегливість і велике бажання
творити оповідання та поезії для дітей

1. За фахом Євген Гуцало був:
 - журналістом;
 - вчителем;
 - письменником.
2. Ніч — велика чарівниця — це:
 - метафора;
 - гіпербола;
 - порівняння.
3. Назви художні засоби, які поет використовує в поезії «Зірка». Встанови відповідність.

аж до моря *зірка ходить*.

Епітет

лється чисте срібло з відер
на ліси та луки.

Персоніфікація

на *заквітчану* у місяць
срібну Україну

Метафора

4. Чим здивували тебе ці поезії?
5. На яких птахів схожі журавлі?
6. Прочитай народні прикмети, пов'язані з журавлями. Доповни поданий перелік відомими тобі прислів'ями й приказками про журавлів.

7. Чому, на твою думку, автор хотів писати саме журавлиним пером?

8. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

9. Знайди в інтернеті інформацію про те, як придбати зірку й назвати її власним ім'ям. Підготуй про це презентацію.

Журавлі на південь рано відлітають — холодну зиму провіщають.

Журавлі летять у теплі краї високо і стиха курличуть — осінь буде теплою.

Журавлі летять низько й тихо — на суховій.

Журавлі прилітають зграями — літо буде негоже, поодинці — погоже.

Журавлі прилетіли рано — на ранню весну.

Благодатний — який дає щастя, добро, радість, достаток.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

■ Прочитай вірші Максима Рильського.

ДОЩ

Благодатний, довгожданий,
Дивним саявом осіяний,
Золотий вечірній гість
Впав бадьоро, свіжо, дзвінко
На закурени будинки
Зголоднілих передмість.

Відкривай гарячі груди,
Мати земле! Дощ остудить,
Оживить і запліднить, —
І пшеницею, й ячменем
Буйним повівом зеленим
Білі села звеселить.

- Якими художніми засобами автор малює дощ?
- Чи важливий дощ у природі? Що сталося б із землею, якби не було дощу?
- Виберіть одну «хмаринку із дощем» та підготуйте повідомлення про один із різновидів дощу в природі.

дощ
сніговий

до щ
із градом

зоряний
і метеоритний
дощі

дощ
затяжний
осінній

дощ
грибний

злива

ОСІНЬ-МАЛЯР ІЗ ПАЛІТРОЮ ПИШНОЮ...

Осінь-малює із палітрою пишною
тихо в небі кружляє,
осипає красою розкішною.

Там розсипа вона роси срібlistі,
Там тумани розливає,
Ліс одягає у шати барвисті.

Ліс обливає кольорами дивними,
Ніжно сміється до вітру,
Грає цілунками з ним переливними.

Фарби рожеві, злотисті, червоні,
Срібно-блакитне повітря...
Ніжні осінні пісні тиходзвонні!

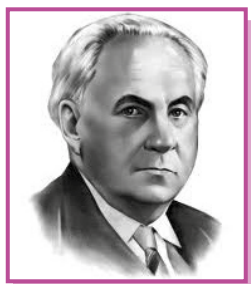

- Яким настроєм пройнятий вірш?
- Знайди у вірші епітети та персоніфікацію. Яка їхня роль?
- Назви кольори, згадані у вірші. Порівняй із зображенням, знайди на ньому такі кольори чи відтінки, про які не йдеться в поезії.
- Підготуйся до виразного читання поезій М. Рильського.

- Знайди в інтернеті та прослухай аудіозаписи творів італійського композитора *Антоніо Вівальді з циклу «Пори року»*. Вислови свої враження від почутого.

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Максим Рильський (1895–1964)

Один з найвидатніших поетів минулого століття. Творчість його не втрачає актуальності, бо оспівує вічні цінності — правду, любов, красу.

Майбутній поет ріс у родині, де панувала злагода, повага до праці та національних традицій. Крім цього, на формування хлопчика вплинуло й культурне середовище, у якому він зростав. Рильські тісно спілкувалися із родинами відомої письменниці Лесі Українки, композитора Миколи Лисенка, театрального діяча Панаса Саксаганського.

Освіту Максим здобував удома. Батько навчив його не лише читати, а й любити книжку. Хлопець перечитав усе з батькової бібліотеки, що привертало його увагу. Навчаючись у Києві в приватній гімназії, жив у родині Лисенка. Там із повагою ставилися до всього українського, а це сприяло вихованню в Максима поглядів, смаків, уподобань у національному дусі.

Вірші почав складати рано. Уже в 15 років Максим став автором першої поетичної збірки «На білих островах».

Максим Рильський здобув літературне визнання як поет-лірик. Найбільше любив малювати художнім словом неповторні пейзажні картини, прагнув утілити у своїх творах нетлінну красу природи, передати радість від спілкування з нею.

1. Родина Максима Рильського товаришувала із:
 - родиною Лесі Українки;
 - Іваном Франком;
 - родиною Михайла Коцюбинського.
2. У вірші «Осінь-маляр із палітрою пишною» *палітра* — це:
 - вбрання;
 - сукупність кольорів;
 - явище природи.
3. Установи відповідність. Вибери одне із прислів'їв про дощ та прокоментуй його.

1. Як випадуть у травні
три дощі добрих,

2. Дощ упору —

3. Дощ іде —

4. Дощ вимочить, сонечко висушить,

гриби будуть.

а буйні вітри розчешуть.

то дадуть хліба на три роки.

золото.

4. Що ти відчуваєш, коли йде дощ? А який у тебе настрій під час грози?
5. Яка головна думка твору «Осінь-маляр із палітрою пишною...»?
6. Чи можна назвати дощ благодатним? Чому?
7. Які ти знаєш прикмети того, що незабаром розпочнеться дощ?

8. Знайди в словнику значення слова палітра. Чим, на твою думку, відрізняються словосполучення *кольорова палітра, словесна палітра, палітра почуттів*? За потреби, знайди пояснення в словнику.
9. Добери асоціації до слова *природа*.

10. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

11. До одного з віршів Максима Рильського створи власну ілюстрацію.

Бистрина́ — швидка течія.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

■ Прочитай вірші Миколи Вінграновського.

БАБУНИН ДОЩ

Бабунин дощ, на клямці **цяпота**,
 І стежка в яблуках вже **стежкоюблуката**,
 З котяри — іскри! З м'яти — **чамрота**!
 Пускає бульби на порозі хата...
 Іде хтось темним садом — заховайсь!
 Іде, й стає знадвору за стіною,
 І мокро дихає над мокрою губою.
 Як звуть його?
 Чи взагалі він звався?
 Хто він такий в залатанім кожусі,
 В кожусі, а **хапає дрижаки**?..
 Попискують пташата в його вусі,
 І в бороді дрімають їжаки.
 Одне — сов'яче око, друге — вовче,
 Рука — крило, друга рука — весло,
 У півобличчя день, а півобличчя з ночі,
 На голові посріблене сідло,
 Де ж кінь його? У торбі кінь, я знаю.
 Порожню торбу він би не носив...
 Стоїть, і передихує, й чекає,
 Мабуть, насправді вибився із сил,
 Бо хто ж то знає, скільки йому років
 І скільки він живе тисячоліть?..
 Прийшов під нашу хату ненароком,
 Прийшов перечекаати і стоїть:
 Зайти чи ні до нас, до **бульбохати**?..
 З ноги на ногу ось переступив,
 Щось наче хтів було мені сказати,
 Та садом знов почапав у степи...

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Цяпота́ — тут: від слова *ка́пати* (*цяпа-ти*).

Чамрота́ — дуже сильний, задушливий запах.

Стежкоюблуката́, бульбоха́та — авторські новотвори.

Хапа́ти дрижаки́ — тремтіти від холоду.

■ Хто є ліричним героєм вірша? Якими художніми засобами поет його малює?

■ Чий портрет автор змальовує у вірші? Якими якостями наділений цей образ? Знайди підтвердження в тексті.

■ Чому автор обрав саме таку назву вірша?

■ Знайди в інтернеті відео від [Радіо Культура](#) та прослухай вірш [Миколи Вінграновського «В ясновельможному тумані...»](#) у виконанні автора. Які слова-новотвори ти почув/почула?

..... САМА СОБОЮ РІЧКА ЦЯ ТЕЧЕ

Сама собою річка ця тече,
Маленька річечка, вузенька, як долоня.
Ця річечка Дніпра тихенька синя доня,
Маленька донечка без імені іще.

Вона тече в городі в нас під кленом,
І наша хата пахне їй борщем.
Цвіте над нею небо здорово
Солодкими хмарами з дощем.

Ця річечка тече для клена і для мене,
Її й тоді я бачу, коли сплю.
Я річечку оцю в городі в нас під кленом,
Як тата, й маму, і як мед, люблю.

Т. Яблонська. На березі

- Назви художні засоби, якими описано маленьку річку.
- Який образ поезії уособлює велич і красу рідної землі?

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

А ти знаєш, що в кіно-театрі є певні етикетні норми, тобто правила поведінки? Їх треба пам'ятати, щоб не виглядати недоречно.

Найперше — це приходить вчасно, до початку сеансу, щоб не заважати іншим переглядати фільм.

Дотримуйся тиші! Не варто гучно коментувати сюжет чи обговорювати буденні речі. Також не забувай вимикати телефон чи вмикати беззвучний режим.

Поганим тоном є приносити з собою їжу в кіно. Придбати попкорн можна в кінотеатрі, але їсти його треба не голосно. Запам'ятай ці правила — і станеш найкращою компанією для походу в кінотеатр!

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Микола Вінграновський (1936–2004)

Відомий письменник, режисер, сценарист та кіноактор родом із Миколаївщини. Про своє дитинство він розповідав: «Я народився на півдні України. Встанеш — де не глянеш: степ. Я тоді не знав ні Дніпра, ні лісів, ні Десни, ні Довженка. Кози та молочай. Небо. Тато і мама. По воду ходили далеко...».

За вищою освітою Вінграновський поїхав до Києва — в Інститут кінематографії. Там познайомився з одним із кращих українських кінорежисерів та письменників Олександром Довженком. Коли Миколі було 25 років, він зі-

грав головну роль в екранізації «Повісті полум'яних літ» О. Довженка. За цю роль він отримав золоту медаль кінофестивалю в Лос-Анджелесі (США). Після закінчення університету він не лише став дипломованим режисером, а й популярним актором.

Саме в цей час з'являється і поетична збірка Миколи Вінграновського «Атомні прелюди». Митець вдало поєднує в роботі кіно та літературу.

Близько п'ятнадцяти років своєї літературної творчості письменник присвятив переважно книгам для дітей. Тут і поезія, і проза. «Ніколи не вірив і не повірю тим, хто каже, що пише легко й відразу. Так не буває. Слово вимагає уваги й серця. А увага й серце — це витримка й час», — розповідає про своє письмо Микола Вінграновський. У 1984 році письменник за дитячі збірки став лавреатом Державної премії України імені Тараса Шевченка.

автор
Олександр
Довженко

режисерка
Юлія Солнцева

афіша фільму

Микола
Вінграновський
у кадрі

- Микола Вінграновський став постановником та режисером багатьох фільмів, наприклад, «Тихі береги», «Щоденник О. Довженка», «Гетьман Сагайдачний» та інших. Як гадаєш, що найцікавіше у цій професії? Спробуй розробити афішу до фільму, який тобі подобається.

1. Микола Вінграновський народився:
 - ➔ на півночі України;
 - ➔ на півдні України;
 - ➔ на сході України.
2. Головна думка вірша «Бабунин дощ»:
 - ➔ патріотизм, любов до України;
 - ➔ краса природи, вміння бачити незвичне;
 - ➔ повага до малої батьківщини.
3. У поезії «Сама собою річка ця тече» розповідається про:
 - ➔ річку Дніпро;
 - ➔ річку в городі під кленом;
 - ➔ річку в місті.

4. Із якої поезії ці образи? Намалюй у зошиті таблицю та заповни її.

*Цвіте над нею небо здоровенно
Солодкими хмарами з дощем.*

*Хто він
такий
в залатанім
кожусі*

У півобличчя день, а півобличчя з ночі

Іде хтось темним садом — заховайсь!

Її й тоді я бачу, коли сплю.

Маленька донечка без імені йще.

«БАБУСИН ДОЩ»	«САМА СОБОЮ РІЧКА ЦЯ ТЕЧЕ»

5. Знайди у вірші «Сама собою річка ця тече» персоніфікацію та визнач її роль.
6. Що означає слово *патріотизм*? У якому вірші про це йдеться?

7. У вірші «Сама собою річка ця тече» хата пахне борщем. А з якою стравою в тебе асоціюється рідний дім?

8. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

9. Як відомо, річка Дніпро — це одна з найбільших річок Європи. Вона протікає Україною через 8 областей. Окрім цієї легендарної річки, на території нашої країни є ще дуже багато водоймищ — річок, озер, ставків. Досліди, які водойми є на території місцевості, де ти проживаєш. Презентуй свій проєкт у вигляді інфографіки.

РОЗДІЛ 3.

ВІД КАЗКИ ДО КНИГИ БУТТЯ

Тема 4.

КНИЖКА ВЧИТЬ, ЯК У СВІТІ ЖИТЬ

Ти дізнаєшся про:

- ➔ літописи
- ➔ оповідання
- ➔ повісті

Літописи

Хроніка — запис подій у часовій послідовності, зроблений сучасником.

▼ Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

У минулому в нашій країні відбувалося дуже багато цікавих, визначних, відомих на весь світ і часто незвичайних подій. Люди хотіли зберегти їх у пам'яті та передати нащадкам, тому вирішили все записувати у формі оповідей. Саме так виникли перші рукописні книжки — **літописи**.

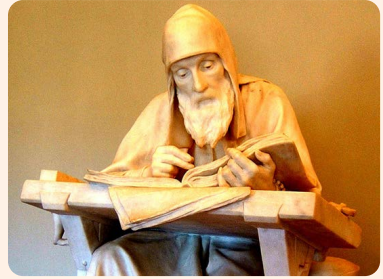
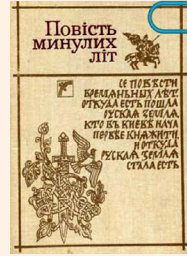

✓ ЛАЙФГАК

Що треба знати про літописи?

-
- ХТО АВТОР?** Авторами, тобто літописцями, були ченці при монастирях, оскільки вони вміли читати й писати.
-
- ДЕ СТВОРЮВАЛИ?** У Києві, Львові, Чернігові, Галичі, Переяславі та інших містах. В інших країнах літописи називалися хроніками.
-
- ПРО ЩО ПИСАЛИ?** Ченці збирали й переповідали відомості про різноманітні події в житті країни, про те, чим жили наші предки в стародавні часи. Літописи розповідали також про діяння князів, які на той час правили.
-
- ЯК ЧАСТО?** Літописи мали вигляд щоденника, але події в них записували не за днями, а за роками, тобто за «літами».
-
- ЯКИЙ МАЛИ ФОРМАТ?** Літопис є історичним документом, адже автори записували відомості про події минулого, а також ті, очевидцями яких були самі. Однак у них багато легенд, переказів, казок і байок, події описані емоційно, образно, із застосуванням художніх засобів. Отож літописи — це й художні твори.

Найдавніший літопис, що дійшов до наших днів, — **«Повість минулих літ»**. Одним з авторів цього літопису вважають **Нестора Літописця** — ченця Києво-Печерського монастиря. Він походив із багатой родини, був високоосвіченою людиною, знав іноземні мови. Працюючи над **«Повістю минулих літ»**, Нестор вивчав не тільки усні перекази й легенди, а й князівські архіви. Це дало змогу створити ґрунтовне історичне полотно. У цьому літописі ведеться розповідь про історію України від найдавніших часів до 1110 року.

Нестор Літописець, скульптор М. Антокольський

■ Прочитай оповіді з **«Повісті минулих літ»**.

..... ТРИ БРАТИ — КИЙ, ЩЕК, ХОРИВ

..... І СЕСТРА ЇХНЯ ЛИБІДЬ

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях. І були три брати: одному ім'я Кий, другому — Щек, а третьому — Хорив, а сестра в них була Либідь. **Сидів** Кий на горі, де тепер **узвіз** Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею.

О. Мельник. «Щек, Кий, Либідь і Хорив»

А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хоревицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого й **нарекли** його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й **тямущі**, а називалися вони полянами, від них поляни й донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був **перевізником** коло Києва, мовляв, був **перевіз** з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до **Царгорода**. А Кий князував у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почестями. Коли ж він повертався, то прийшов на Дунай, **возлюбив** одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколишні племена; так і донині називають придунайці те городище — Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут і помер. І брати його, Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут же померли.

Після смерті братів рід їхній став князувати у полян, а в древлян було своє княжіння, а в дреговичів своє, а в словен у Новгороді своє. Інше князування було на річці Полоті, де жили полочани. Від них пішли кривичі, які сидять у верхів'ї Волги, і у верхів'ї Двіни, і у верхів'ї Дніпра, їхнє місто — Смоленськ. Від них же походять і сіверяни. А на Білому озері сидить весь, на Ростовському морі — меря. А на річці Оці, де вона впадає у Волгу, — мурома, яка говорить своєю мовою, і черемиси, які говорять своєю мовою, і мордва, яка говорить своєю мовою. Ось хто тільки говорить на

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Поля́ни — назва давньослов'янського племені.

Сиді́в — жив.

Узві́з — вулиця з крутим спуском.

Наре́кли — назвали.

Тяму́щі — кмітливі.

Пере́віз — місце, де переправляються через річку.

Пере́візник — той, хто перевозить щось через річку на човні чи плоті.

Ца́ргород — так слов'яни називали Константинополь (сучасний Стамбул).

Возлюбі́в — уподобав, придивився.

Русі: поляни, древляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, які сиділи по Бугу, а потім прозвалися волинянами. А от інші народи, які платять данину Русі: чудь, меря, весь, мурома, черемиси, мордва, перм, печора, ям, литва, корс, — усі вони говорять своїми мовами й живуть у краях північних. Радимичі ж і в'ятичі — від роду ляхів. Було ж бо два брати у ляхів — один Радим, а другий В'ятко. Брати прийшли й сіли: Радим — на Сожі, від нього прозвалися радимичі, а В'ятко сів із родом своїм на Оці, від нього прозвалися в'ятичі. І жили в мирі поляни, і древляни, і сіверяни, і радимичі, і в'ятичі, і хорвати. Дуліби жили понад Бугом, де зараз волиняни, а уличі й тіверці сиділи на Дністрі, у близькому сусідстві з Дунаєм, і була їх велика сила, слов'янських племен, від Дністра до самого моря, і міста їхні стоять до сьогодні. За те й назвали їх греки «Велика Скіф», або «Велика Скуф».

Усі ці племена мали свої звичаї і закони своїх батьків, кожен — свій норів і побут. Поляни мали звичай батьків своїх лагідний і тихий; шанобу і сором великий мали перед своїми невістками та сестрами, матерями й батьками своїми. І був у них шлюбний звичай: зять не ходив брати молоду, а приводили її звечора, за день до того, а завтра приносили за нею придане. А древляни викрадали собі жінок коло води. А радимичі, в'ятичі та сіверяни мали спільний звичай: жили в лісі, яко і всякий звір, шлюбів не мали й ставали на ігрища між селами. Сходились на ті ігрища, на пісні й танці і тут умикали, тобто викрадали, собі жінок, перед тим змовившись з ними. А коли хто вмирав, творили тризну над ним, а тоді вирубували велику колоду і клали на ту колоду мертвяка й спалювали. А після того, зібравши кістки, укладали в малу посудину й ставили на стовпах при дорозі. Так роблять і зараз в'ятичі та кривичі.

- Розкажи, що ти довідався / довідалася про засновників Києва.
- Які, за літописною легендою, народи, племена заселяли колись нашу територію? Запиши ці назви в зошит.

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Хоч «Повість минулих літ» і є історичним документом, у ній було багато художніх домислів, вигадок. Сьогодні такі речі називають фейк, і ти точно чув / чула це слово. Фейки — це неправдива новина, підроблена інформація. Але її можливо розпізнати, якщо не вірити всьому одразу, а добре розміркувати й оцінити. Фейки існують скрізь: і в інтернеті, і в соціальних мережах, і по телевізору, у книгах і газетах, і навіть у підручниках! Потрібно бути дуже уважним / уважною і обережним / обережною з усякою новою інформацією. Так ти точно не потрапиш на фейковий гачок!

Зображення — Інститут масової інформації

- Переглянь світлину пам'ятника засновникам Києва (автор скульптури — А. Куш). Опиши за скульптурою, якими зображено легендарних князів — Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь. З'ясууй, на якій площі в Києві він розташований і чому його називають пам'ятником-фонтаном.

СВЯТОСЛАВ УКЛАДАЄ МИР

З ГРЕКАМИ І ПОВЕРТАЄТЬСЯ ДО КИЄВА.

СМЕРТЬ СВЯТОСЛАВА

Направив Святослав послів до грецького царя, кажучи так:
— Хочу мати з тобою твердий мир і любов.

Цар же, почувши те, зрадив і послав йому **дарів** більше, як до того. Святослав узяв дари і став думати з **дружиною** своєю: «Якщо не укладемо миру з царем і довідається цар, що нас мало, то прийдуть греки й обложать нас у стінах міста. А руська земля далеко, **печеніги** з нами у війні, і хто нам

допоможе? Укладемо ж мир з царем: вони ж бо присяглися платити нам данину — того і досить нам. Якщо ж перестануть нам платити данину, то знову з Русі, зібравши велике військо, підемо на Царгород».

Люба була дружині ця промова Святослава, і послали кращих мужів до грецького царя. Наступного дня, ранком, цар покликав їх і сказав:

— Хай говорять послы руські.

І звелів писареві записувати на **хартію** все, що передав Святослав. І почали послы говорити, а писар записувати. І було сказано так:

— Я, Святослав, князь руський, як клявся, так і підтверджую договором цим свою клятву: хочу разом з усіма боярами і підданими мені руськими та іншими мати мир і правдиву любов з великим царем грецьким і з усіма людьми, і ніколи не буду замишляти на країну вашу, і не буду збирати війська ні на землю грецьку, ні на корсунську, ні на болгарську. І якщо хто інший замислить супроти країни вашої, то я йому буду ворогом і буду воювати з ним, як уже клявся я грецьким царям. А зо мною бояри і вся Русь, та збережемо правдивий мир! Якщо ж ми не дотримаємося чогось із сказаного, то хай буду я і ті, хто зо мною і піді мною, хай будемо прокляті від бога, у якого віруємо, — Перуна і Волоса, бога худоби, і хай будемо жовті, як золото, і своїми мечами посічені будемо. Не сумнівайтесь у правді того, що ми сказали вам нині, і записали на хартії цій, і скріпили своїми печатками.

Уклавши мир з греками, Святослав замислив повернутися в Київ, бо він побачив, що в нього мало дружини. І сказав собі: «Коли б хто не спокусився вбити дружину мою і мене якими-небудь хитрощами». Адже багато воїнів було вбито в боях.

І він промовив:

— Піду на Русь, приведу ще дружину.

Зібрався Святослав і поплив на човнах до **порогів**. І сказав йому воєвода батька його Свенальд:

— Обійди, князю, пороги на конях, бо стоять коло порогів печеніги.

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Дарі — подарунки.

Дружина — збройний загін князя.

Печеніги — кочові племена на півдні Київської держави.

Хартія — документ, що засвідчував права, привілеї; декларація.

Пороги — великі камені чи кам'яні скелі, які виступають на місцях, де річка міліє.

Та не послухав його Святослав і поплив далі човнами. А переяславці послали до печенігів сказати:

— Ось іде мимо вас на Русь Святослав з невеликою дружиною, забравши в греків багато добра й полонених без ліку.

Почувши про те, печеніги заступили пороги. І вийшов Святослав до порогів, і не можна було їх пройти, бо вже почало нести кригу. Зупинився Святослав зимувати в Білобережжі, та не стало в них харчів, і був голод великий, — платили по пів гривні за конячу голову. Тут перезимував Святослав.

У літо 972-го, коли настала весна, поплив Святослав через пороги. І напав на нього Куря, князь печенізький. Убили Святослава, узяли його й зробили чашу з черепа, обкувавши його, і пили з черепа печеніги.

Свенальд же врятувався й повернувся до Києва. А всіх літ князювання Святослава було двадцять вісім.

- Яким ти уявляєш князя Святослава? Назви риси його характеру, посилаючись на текст.
- Прочитай тлумачення слова *хартія*. З'ясуй, навіщо її треба було складати.
- Перекажи зміст хартії між Святославом і грецьким царем.
- Про яку рису характеру свідчать його слова «Іду на ви»?

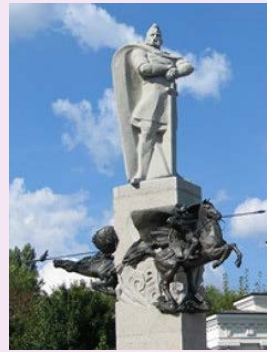
НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Київський князь Святослав Ігорьович — видатний військовий і політичний діяч, мудрий, далекоглядний політик, хоробрий воїн. За своє коротке життя він здійснив багато вдалих походів, завжди попереджав

ворогів про те, що буде битися з ними: «Іду на ви», тобто йду на вас війною.

За часів свого правління князь намагався утвердити Київську державу, забезпечував торгівлю з країнами Сходу, Болгарією і Візантією, сприяв зростанню території Київської держави. Його ім'я було відоме в Європі та Азії.

У серпні 2003 року славному князеві Святославу було урочисто відкрито величний пам'ятник у місті Києві. Молоді скульптори О. Сидорук і Б. Крилов увіковічнили образ князя Святослава Ігорьовича після ратного звершення, який опустив свій меч і в роздумах про долю свого народу закам'янів навіки.

Пам'ятник Святославу в Києві, скульптори О. Сидорук, Б. Крилов

■ Переглянь відеоурок на тему «*Святослав укладає мир з греками...*», «*Володимир вибирає віру*». Любов руських князів до своєї землі, їхня сила духу...»

■ Відскануй та прочитай.

..... РОЗГРОМ ЯРОСЛАВОМ ПЕЧЕНІГІВ.

.... ПОЧАТОК ВЕЛИКОГО БУДІВНИЦТВА В КИЄВІ.

..... ПОХВАЛА КНИГАМ

Коли Ярослав перебував у Новгороді, прийшла до нього звістка, що печеніги взяли в облогу Київ. Ярослав же зібрав багато воїнів, **варягів** і слов'ян, прийшов до Києва й прорвався в місто своє. А було печенігів безліч. Ярослав виступив із Києва, приготувався до бою: варягів поставив посередині, а на правому крилі — киян, а на лівому крилі — новгородців. І став перед містом. Печеніги пішли на Приступ і зчепилися на тій горі, де стоїть зараз собор Святої Софії: було тут поле чисте тоді. І почалася жорстока **січа**, ледве до вечора здолав лютих ворогів Ярослав. І кинулися печеніги на всі боки тіка-

ти, і не знали, куди бігти; одні, тікаючи, тонули в Сетомлі, а інші — в інших ріках, а залишок їхній бігає десь до сьогоднішнього дня.

У літо 1037-го заклав Ярослав місто велике, біля того міста Золоті ворота. Заклав і церкву Святої Софії, митрополиту, потім церкву на Золотих воротах, а потім монастир Святого Георгія і Святої Ірини. І стала при ньому віра християнська плодитися й поширюватися, і ченці-чорноризці помножуватися, монастирі й храми будуватися і возвеличуватися. Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень і вночі. І зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо. Написали вони книг велику силу, ними повчаються віруючі люди й тішаться плодами глибокої мудрості. Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу, — так і тут: батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку.

Велика-бо користь від навчання книжного. Книги — мов ріки, які напоюють собою весь світ; це джерело мудрості, у книгах — бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони — **узда** для тіла й душі. У книгах — світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене — люб-

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Варя́ги — назва скандинавських вояків-вікінгів.

Сі́ча — битва.

Узда́ — тут: те, що стримує на шляху досягнення визначеної мети.

Рёмствува́ти — виявляти невдоволення, нарікати на щось.

лю, а хто дошукується мене — знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

Ярослав же, як ми вже сказали, любив книги, багато їх написав і поклав їх у церкві Святої Софії, яку сам збудував. Оздобив її золотом, сріблом і посудинами

церковними, і возносять у ній врочисті співи в призначену годину.

І в інших містах і селах він ставив церкви, призначаючи туди священників і даючи їм від багатств своїх плату, наказуючи їх учити людей. Радів Ярослав, бачачи велику силу церков і людей християнських, а ворог нарікав і **рем-
ствував**, переможений новими людьми християнськими.

- Назви споруди, збудовані за князювання Ярослава в Києві.
- Знайди в тексті й прочитай фрагмент про користь від навчання книжного.

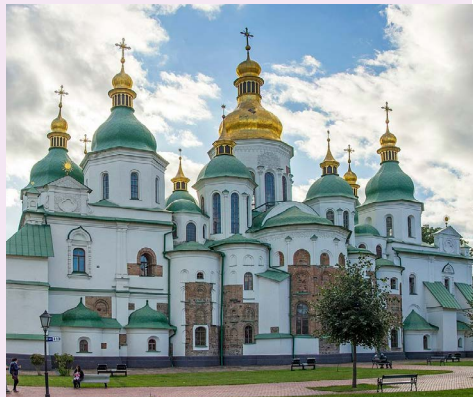

- Розкажіть одне одному про цікаву книжку, яку варто було б додати у власну читацьку бібліотеку. Складіть кілька порад для своїх однокласників/однокласниць про користь від читання цікавих книжок.

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Перлиною Києва є храм Святої Софії. Сьогодні він — у п'ятірці найінстаграмніших пам'яток ЮНЕСКО. Софія Київська обійшла такі популярні історичні міста, як Флоренція, Прага та Будапешт.

У минулі часи Софія Київська була не просто церквою. Тут проводили церемонії для нових князів, коли ті посідали престол. Тут приймали іноземних послів. Біля стін Софіївського собору збиралося віче — тобто тут ухвалювали важливі рішення. При Софіївському соборі писали літописи і була створена перша відома у Київській Русі бібліотека. Подумай, яка споруда сьогодні виконує стільки функцій.

Софійський собор у Києві

1. Події в літописі подають:
 - ➔ у порядку за роками;
 - ➔ у довільному порядку;
 - ➔ за іменами правителів.
2. На честь другого брата — Щека — було названо:
 - ➔ річку;
 - ➔ гору;
 - ➔ район міста.
3. Слово *січа* означає:
 - ➔ дощ;
 - ➔ битва;
 - ➔ назва народу.

4. Чому «Повість минулих літ» вважають як історичним твором, так і художнім?
5. Що нового ти довідався / довідалася про князя Святослава? Які його вчинки викликають повагу?
6. Чому, на твою думку, князя Ярослава назвали Мудрим?
7. Як ти розумієш вислів *книги — це світило мудрості*? Чим для тебе корисні книги?

8. Перекажіть одне одному епізод, у якому йдеться про заснування Києва.

9. На твою думку, чи можливо сьогодні вести хроніки, подібні до «Повісті минулих літ»?
10. Чи можна вважати особистий щоденник своєрідним зразком хроніки? Чи ведеш ти щоденник?

11. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

12. Яку подію із сучасного життя ти б записав / записала в літопис? Який стиль письма тут буде доречним? Створи кілька речень для літопису.

Величавий — той, що викликає
подив, захоплення; грандіозний.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

- Пригадай, що тобі відомо про Олександра Олеся. Який його твір ти вже прочитав / прочитала?
- Прочитай уривки із книги «Княжа Україна». Вона розповідає про події, які відбувалися на території Київської держави в IX–XIII столітті. Під час написання Олександр Олесь використовував зокрема й літописи. Спробуй знайти спільні сюжети.

..... КНЯЖА УКРАЇНА

(скорочено)

Заспів

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Розкажу вам про минуле,
Що вже мохом поросло,
Що, нащадками забуте,
За водою поплило.

Перед вами стародавні
Пройдуть хвилями часи,
Із могил до вас озвуться
Наших предків голоси.

Наших предків, що блукали
По страховищах-лісах,
Що з природою змагались
Тільки з вірою в серцях.

Ах, тоді була живою
Вся природа навкруги

І людину оточали
Духи — друзі й вороги.

У часи ті Бог великий
Не ховався в небесній мглі,
А усі боги родились
І вмирали на землі.

Рано вдосвіта на сході
Прокидався ясний Дажбог
І ходив-блукав до ночі
Синім степом без дорог.

По зелених пишних луках
Волос пас овець гладких,
Грів їх вовною м'якою,
Одганяв вовків від них.

Над дрімучими лісами,
По пустелі степовій
Бог Стрибог літав на крилах,
Грав на кобзі золотій.
Бог Перун на чорних хмарах
Вічно землю об'їздив,

Часом плакав, як дитина,
Часом сурмами будив.

Часом гнівом його серце
Наливалось, як огнем:
Левом він ревів з-під неба
І погрожував мечем.

А в річках жили русалки,
Хапуни-водяники,
Лісовик свистів у лісі,
І сміялися мавки.

Треба добре було знати
Душі всіх богів земних,
То коритись, то змагатись,
То просити ласки в них.

І змагалася людина,
Уперед невпинно йшла,
Де ясним промінням-цвітом
Дивна папороть цвіла...

...Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

- Чому книга Олександра Олеся має назву «Княжа Україна»? Про які часи в ній розповідатиме автор?
- Пригадай, що ти пам'ятаєш про богів, чиї імена згадуються у вірші.

Похід на Царгород

Геть за морем українським,
Понад склом Босфорських вод

Розкажу вам, як на горах
Ставний Київ наш постав,
Як він жив і розвивався,
Як столицею він став.

Хто й коли у ньому княжив
І в який ходив поход,
Хто боровсь за Україну,
За державність, за народ.

Розкажу вам, як боролись
Наші прадіди колись,
Як за щастя України
Ріки крові розлились.

Розкажу, чому і досі
Чути стогони її
І чому так довго в хмарах
Сонце рідної землі...

Заспіваю вам не пісню
Про стару старовину,
Розкажу я вам не казку,
А бувальщину одну.

Дивні вежі і палати
Розкидає Царгород.

Наче вир, кипить, торгує
Крамом, зброєю, вином.

Вдень він вуликом здається,
А вночі — чудесним сном.

І з усіх країн до його
Ллється хвилями народ.
Наші теж торгові люди
Їздять в славний Царгород.

Та не любить грек чужинців
І тримає їх в руці.
«Хоч не їдь! Одурить,
 скривдить!» —
Наші скаржаться купці.

І Олег, на греків лютий,
Став збиратися в поход:
Хоче він до України
Прилучати Царгород.

І укрили Чорне море
Українські байдаки,
Розгорнулися вітрила,
Заспівали вояки.
Простір! Воля! Грають хвилі,
Море диха, як живе,
Мов лютує, що з піснями
Легковажний хтось пливе.

Небезпека? Вітер? Буря?
Гнуться щогли кораблів?
О, хіба згорнути крила
Важко, довго для орлів?!

І гуртом за весла взятись,
Разом взятись і гребти...
Море, море! І в негоду
Любе сміливому ти!

Так три дні плвли по морю
Без турботи, без нудьги.
Ось і вежі Царгорода,
Ось і грецькі береги.
Але греки уже знали,
Що летять до них орли,
І, щоб в пристань не пустити,
Ланцюги перетягли.

І звелів Олег на берег
Витягати кораблі.
«Що ж, мовляв, як не по морю,
То поїдем по землі».

І, колеса приробивши,
Він вітрила розпустив.
І невидане тут сталося,
Найдивніше диво з див.

«Ой, повій, повій ти, вітре!
Швидше коней повези!»
За шумів — повіяв вітер,
Покотилися вози.

Вороги перелякались,
До Олега шлють послів:
«Не руйнуй нас, все дамо ми,
Що б ти, князю, не схотів!»

«Ну, гаразд. Покора ваша
Погасила в серці гнів,
І, здається, ми братами
Станем з лютих ворогів.

Царю, хай моє купецтво
Вільно ходить в Царгород,
Хай торгує і купує
Вже без кривди і без шкод.

У купців не буде зброї:
Я обмежу їх число,
Щоб не більше, як півсотні
Їх нараз у місто йшло».

Цар годився на умову,
Хрест святочно цілував.

- Які картини ти уявив / уявила? Визнач відмінності між Україною в старовину і сучасною. Чи хотів би / хотіла б ти щось змінити в сучасному світі? Чому?

- Поміркуй, що означає вислів

На воротах Царгорода

Український щит висів.

- Відскануй та прочитай наступні розділи.

Ярослав Мудрий

Після ката Святополка,
Що замучив трьох братів,
Брат четвертий на престолі,
Ярослав розумний сів.

Святополком **окаянним**
Все зруйновано було.
Бідувало бідне місто,
Бідувало і село.

І усю свою увагу
Ярослав звернув на лад.
І **небавом** Україна
Зацвіла, як пишний сад.

І небавом знову люде
Багатіти почали,

Князь на Волоса, Перуна
І на меч присягу склав.

На воротах Царгорода
Князь Олег свій щит прибав.
На воротах Царгорода
Український щит висів.

І Дніпром човни чужинців
Знову в Київ поплили.

Греки, німці, італійці,
Чехи, угри — всі ішли,
Купували, продавали
І у Києві жили.
Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина,
Дбав про його Ярослав.

Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів,
Укріпив його, оздобив
І препишний двір завів.

До палат ішли невпинно
Чужоземні посланці.

Князь сидів на пишнім троні
З грізним **берлом** у руці.

І, допущені до князя,
Низько кланялись послі
І до ніг дари складали,
Що з чужини принесли.

В час бенкету на бандурах,
Гусях, різних сопілках
Грали весело музики,
Вина пінилися в чарках.

Співаки пісні співали,
Скоморохи, штукарі,
Розважаючи чужинців,
Метушились у дворі.

Після ситого обіду
Всі виходили з палат
Подивитись на верблюдів,
На муштрованих звірят.

І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.

Він прогнав лише поляків,
І, щоб ворог тихшим став,
Він твердиню понад **Сяном** —
Ярославль свій збудував.

Та ходив на печенігів
І черкесів під Кавказ,
Що на нашу Україну
Нападали раз у раз.

Та з **Редедю** касозьким
Ярославів брат Мстислав
Бивсь хоробро в поєдинку
І Редедю подолав.

Наш співець **Боян** великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний,
Із пісень безсмертних слів.

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:

Не сваріться, жийте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.

Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,

Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
А тинятиметесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».

Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Осміяли на весь світ.

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Кра́м — товар.

Ока́йний — який порушує моральні настанови.

Неба́вом — незабаром.

Бе́рло — палиця, оздоблена коштовним камінням, знак влади.

Скоморо́хи — мандрівні актори в Київській державі.

Сян — річка в Східних Карпатах.

Реде́дя — князь племені касогів.

Бо́ян — співець, гусяр, давньоруський княжий поет.

- Які епізоди твору підтверджують думку про те, що Ярослав Мудрий — розумний правитель?
- За що поважали князя кияни й іноземці? А які якості князя Ярослава викликають у тебе повагу? Чому?
- Що із прочитаного залишилося для тебе нез'ясованим?

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Щоб побачити, як насправді виглядав Ярослав Мудрий, не обов'язково працювати над машиною часу. Можна відвідати Софійський собор і подивитися на 3D-голограму справжнього обличчя князя. Його реконструювали на основі моделі черепа, що належав Ярославу Мудрому. Зробили це мистецтвознавець Юрій Шатайло та криміналіст Андрій Переїденко. «Оживили» князя аж у Данії на замовлення творців проєкту «Україна. Повернення своєї історії». Перейди за посиланням та переглянь голограму. Порівняй її з зображенням Ярослава Мудрого на репродукції та тими зображеннями, які тобі доводилося бачити раніше.

Фреска з зображенням
Ярослава Мудрого

1. Автор твору «Княжа Україна» хоче нам розповісти:
 - пісню;
 - казку;
 - бувальщину.
2. Князь Олег пішов на Царгород, щоб:
 - греки дозволили його купцям торгувати;
 - завоювати місто;
 - знайти собі дружину.
3. Боян був:
 - співцем;
 - воїном;
 - сином Ярослава Мудрого.

4. Із якого твору ти довідався / довідалася про заснування Києва? Пригадай, кого вважають засновниками цього міста.
5. Хто із князів підкорив місто Царгород? Як йому це вдалося?
6. Чи доповнилося твоє уявлення про князя Ярослава Мудрого? Про що саме ти довідався / довідалась?
7. На якій банкноті чи монеті є зображення Ярослава Мудрого?
8. У чому, на твою думку, полягає заповіт Ярослава Мудрого?
9. Над якими сучасними проблемами ти замислився / замислилася, прочитавши твір «Княжа Україна»?

10. Уяви, що тобі вдалося зустрітися із Ярославом Мудрим. Про що б ти міг / могла запитати в князя? Вислови свої припущення та склади чотири-п'ять запитань.

11. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

12. Проведи дослідження. Яку відстань здолав князь Олег із Києва до Царгорода? Розглянь мапу. Як було вигідніше пересуватися війську князя — сушею чи Чорним морем? Яким транспортом цю відстань можна здолати сьогодні найшвидше?

Хвацький — завзятий, запальний.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

- Прочитай казку Івана Нечуя-Левицького. Пригадай, що тобі вже відомо про запорожців.

ЗАПОРОЖЦІ

*Казка
(Скорочено)*

Над Дніпром, коло славних порогів, у селі Старому Кодак-ку жив собі молодий **лоцман** Карпо Летючий. Як і всі лоцмани, він був потомок славних запорожців і мав увесь хист, всю вроду запорозьку. Високий, чорнявий та кучерявий, гарний з лиця, гарний з стану, кругом гарний, ще й до того сміливий! Ще змалку брав його з собою батько на **байдаки** та плоти, переводячи їх через пороги. Карпо знав добре всі пороги, всі забори, знав кожний камінь. Він любив пороги, бо зріс коло їх. Карпо любив летіти стрілою прудким козацьким ходом через пороги, летіти птицею з лави на лаву; любив слухати, як шумить Дніпро на порогах, як реве **Звонець** або **Дід** і обливає бризками його гаряче лице.

Лоцманський **отаман** дуже любив Карпа і настановив його дядьком, неважаючи на його дуже молоді літа. Отаман вірив йому, як самому собі.

Зображення з колекції Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького

Ото раз приплив до порогів великий байдак якогось багатого купця.

— Дай мені, отамане, лоцмана, та найпевнішого, найлуччого! — каже багатий купець до отамана.

— Нема в мене певнішого і вірнішого лоцмана, як Карпо Летючий, хоч він і молодий. Посилаю його, то все одно, що й сам їду, — одказав отаман.

■ Чи випадковим, на твою думку, є прізвище Летючий?

Вимірили байдак, зняли з його трохи ваги, приробили довженне **стерно**. Готове судно в страшну дорогу! Карпо поблаговисловився в отамана і вилетів орлом на байдак. Всі попереду сіли по українському звичаю, потім стали на коліна і помолились Богу. Ніхто не знав запевне, чи вернеться живий додому!

— Щасти ж Боже! — промовив отаман до Карпа. — Як щасливо вернешся додому, то дам тобі велику-велику плату — що маю найлюбішого, наймилішого. Пам'ятай! Моє слово тверде! — промовив отаман Іван Музика, ще й сивим вусом моргнув.

У Карпа дуже забилося серце, бо гарна була, як картина, Музичина дочка Олесья. Він почув, що в його виростають орлині отаманські крила.

— Гребімо! — крикнув він на гребців, ще й рукою махнув.
[...]

Карпо не зоглядівся, як байдак минув Звонецький, Сурський і Лохманський пороги. Його смілива й горда душа палала щастям. Водяна курява й бризки тільки прохолоджували йому лице.

■ Чи хотів / хотіла б ти мати такого друга, як Карпо?

Ще було чути, як стогнали вищі пороги, а тут уже заревів Дід чи **Ненаситець**. Погода, на Карпове щастя, була все тиха та ясна. Сонце обсипало гарячим світом білі пороги й чорні Карпові кучері. Дід усе ревів та стогнав, все дужче та дужче, неначе десь ревла череда волів, неначе десь стріляли з гармат

або дзвонили в великі дзвони. Од берега до берега на Дніпрі появилсь білий гребінь, неначе біла грива величезного коня. Ще пройшла хвиля, і перед Карповими очима встали з води дванадцять Дідових лав, страшних, сердитих, біснуватих. Карпове серце дуже застукало в грудях! Байдак уже був направлений стерном якраз на хід і летів, як стріла.

Коли се де не взялась вітрова полоса! Вітер дмухнув трохи збоку. Коло самісінького порога вода вкрилась неначе чорними воронами. Вітер ухопив судно і зніс трошки набік... В душі в Карпа похололо...

[...]

— Пропав я навіки, Олесю! Нащо мені жити на світі! — крикнув Карпо і скочив в білу кипучу хвилю.

Карпо тільки й пам'ятав, що вода клетотіла, крутила ним, кидала його то вгору, то вниз, як вода в печі кидає зерном в казані. Вже вода залила йому вуха, рот. Карпо вже ждав, що вода от-от вдарить ним об скелю й **розміжчить** його, як пелюсточку. Коли се він почув, що разом так і полетів униз, в якусь безодню, і стратив пам'ять.

От прокидається Карпо й дивиться, аж він лежить на сухому. Полапав він рукою кругом себе й налапав м'який мох, а під мохом твердий камінь. Одкриває він очі й бачить світ.

«Боже мій! Де се я? Чи мене витягли, чи я вмер, чи се мені сон сниться?» — подумав Карпо і глянув угору.

- Якої вдачі був цей хлопець? Що тобі в ньому сподобалося найбільше?
- Чи вдасться Карпові Летючому, на твою думку, знайти вихід зі скрутного становища? Спрогнозуй, як складуться події далі.

- Ти впізнаєш музичний інструмент на фото? Його називають бугай. Це невелика дерев'яна діжка з пучком кінського волосся. Щоб інструмент видав звук, потрібно змочити руки і смикнути за волосся. Гра на інструменті нагадує рев бугая. Почути інструмент можна в пісні «Відлік» гурту **ОНУКА**.

[...]

Глянув Карпо кругом себе і побачив, що він лежить на скелі. Оглянувся він на всі боки, і знов йому здалося, що все то був сон: і той байдак, і та біда на порогах, і та отаманська обіцянка... Він побачив, що під водою стояла, як стіна, рівна скеля од одного дніпровського берега до другого: то була одна лава Ненаситецького порога; а там далі, нижче, знов стояла друга рівна скеля, така сама, як і перша. Кам'яні стіни були вищі од високої дзвіниці, а поверх їх лився цілий Дніпро і послався над ними водяною стелею.

[...]

Придивляється Карпо вниз, аж попід гаями неначе ростуть купи високих червоних та синіх квіток. Придивляється він лучче, аж ті квітки ворухаться: то були люде. Два чоловіки йшли просто до того місця, де був Летучий. На їх були високі чорні шапки з червоними верхами, сині кунтуші з рукавами на одкид.

— А чого ти, хлопче, заліз туди, куди тобі не годилось би лізти? — спитали вони в Карпа. — Хто ж ти такий? Що ти за людина?

— Я... — почав Карпо та й не доказав, бо забувся, як його звали.

— Злазь до нас!

— Нема кудю злізти! Бо скеля крута, як стіна! — крикнув Карпо і почув, що його голос зовсім змінився: став дзвінкий, рівний, голосний. Карпо заговорив, неначе пісню заспівав.

— Скакай, не бійся! — крикнули ті люде до Карпа.

Карпо скочив і зараз почув, що він тихесенько спускається на землю, як обережна птиця спускається з неба на дерево. Ті люде піддержали його за руки й постановили на траву.

Карпо глянув на тих людей і трохи злякався, і здивувався, і замилювався. Такі вони були високі, рівні, дужі!

Такі вони були гарні на вроду, що він таких людей не бачив ні між панами, ні між простими селянами.

— Еге, ти, хлопче, з України! — промовив один з їх, і голос його розсипався між скелями, як весняний перший грім.

— З України, — тихо обізвався Карпо.

— Чи вже ж тепер на Україні стали такі маненькі та мізерні люде, як отсе ти? — спитав один чоловік, і обидва вони якось жалібно усміхнулись.

Карпо, глянувши на їх несказанну красу, трохи опам'ятався і став сміливіший.

— Отакі, як бачите! — промовив він.

— Хто ж ти такий, хлопчику? — спитали вони.

— Я лоцман на порогах... Летючий на прізвище... — сказав Карпо, а ймення свого все-таки не пригадав.

— Правда, ти розбив байдака!

— Правда, — промовив Карпо, і та гірка правда прийшла йому на пам'ять, як дуже давній, Бог зна колишній сон.

[...]

— А знаєш, хлопчику, хто ми? — спитали вони в Карпа.

Карпо тільки глянув на їх чорні очі і великі шовкові вуси.

— Ми козаки-запорожці. Чи ти чув що про запорожців?

— Чув, що колись за порогами була Січ; мені покійний батько дещо розказував.

— Отож, щоб ти знав, тут тепер Запорозька Січ, — промовив один запорожець.

— Ото, бач, як зруйнували Січ, а допоміг нам не було де взяти, то наші характерники й зачарували Січ. З того часу наша Січ з островом, з гетьманом, з козаками отут! Нашу Січ поглинув Дніпро. Чи бачиш, ондечки далеко-далеко ворухатяться попід гаєм за отією скелею неначе червоні квітки? То наше січове товариство.

■ Пригадай, що ти знаєш про характерників.

І обидва козаки повели Карпа назустріч тому товариству. Всі вони троє ввійшли в невеличкий лісок. В тому ліску зовсім не було тіні; скрізь попід деревом блищав однаково ясний теплий світ.

[...]

Тільки що Карпо минув високу кам'яну огорожу, він побачив уже другий сад, весь зелений, весь засаджений квітками,

а з того саду лився чоловічий голос, та такий же гарний та дзвінкий! Хтось співав козацьку думу, дуже старовинну. Голос той лився низом, як грім, то підіймався вгору і дзвенів, як голосний дзвін, а під той голос стиха грала бандура, неначе птиця щебетала. Карпо ввійшов у сад і побачив, що ту думу співав сивий кобзар, сидячи на камені, а кругом його сиділи й стояли козаки середніх літ і слухали старовинну думу про козацьких гетьманів, про славні давні діла на Україні.

— До гетьмана! До гетьмана! — стиха промовили старі запорожці, і кобзар перестав грати й співати. Всі козаки знялися з місця і рушили до гетьмана.

■ Хто такі кобзарі? Під супровід яких музичних інструментів вони виконували пісні та думи?

[...]

Карпа повели через сад між двома рядами високого дерева, на котрому срібний лист був перемішаний з золотими яблуками та грушами, з кораловими вишнями та черешнями, з кетягами винограду з дорогого каміння. Весь сад блищав, як сонце. З дерева на дерево перелітали райські птиці, неначе хто перекидав пучки вогню або блискавки. А там за садом стояв простий зелений дуб, а під дубом на камені сидів гетьман. Здається, не було коня на світі, щоб вдержав його на собі! На гетьманові була висока шапка, а з шапки набік висів золотий вершок; він був підперезаний золотим поясом і взутий в червоні чоботи з золотими підківками. Спершись однією рукою на широкий меч, гетьман держав в другій руці булаву з щирого золота, обсипану дорогим камінням, котре блищало, як проміння. Вся булава так світилась, неначе гетьман держав у руці сонце. Гетьман думав глибоку думу, схиливши голову.

Не здіймаючи шапок, два діди стали перед гетьманом і постановили попереду Летючого. Їх роєм обступили козаки.

Гетьман встав і випрямився на цілий зріст.

[...]

— Сину мій любий, сину мій милий! Я б тебе обняв, та боюсь задушити тебе од моєї великої сили, од щирого серця. Скажи ж мені, сину, що там діється на Україні?

— Нічого, — одказав Летючий.

— Чи пам'ятають на Україні про гетьмана й козаків, чи згадують?

— Трохи пам'ятаємо. Старі люде дещо розказують...

Гетьман важко зітхнув і поклав свою булаву на камінь.

— Ходімо ж, козаки, до церкви та спитаємо в Бога, що діяти нам, та помолимося Богу за Україну.

— До церкви! До церкви! — загули навкруги козаки.

[...]

От почали вони наближатись до того хреста, аж чує Карпо, хтось співає пісню, і співає голос дівочий. Карпо чув усякі голоси, та ще зроду не чув такого гарного, рівного, високого, дзвінкого та голосного! Той голос співав українську пісню. Карпові навіть на ум приходила та пісня, така вона була знайома. Але він чув, що та пісня була краща несканзанно од усіх пісень, хоч і нагадувала йому то одну, то другу сільську пісню. То велика, незмірна туга та горе, то надія, то радість і гаряче кохання лилося в тому чудовому голосі. Карпо чув, як дуже забилося в його серце, як у його серці переливалося все те, що співав голос... Навіть старі діди по-схиляли голови.

— Хто се співає? — спитав несміливо Карпо у дідів.

— Швидко сам побачиш, — понуро одказав йому один характерник.

Ввійшли вони в ті сади. Дивиться Летючий, аж проти самого хреста, коло острівця, стоїть одним один зелений кущ: то був кущ калини. [...]

Один дід пішов до криниці, набрав у пригорщі води і тричі бризнув на калину. І Карпо бачив, як червоні кетяги калини ставали квітками та стрічками на голові чудової дівчини, ставали рум'янцями на повних щоках; він бачив, як білий цвіт ставав білим лицем, білою сорочкою, як криничка стала відрами. Де був кущ калини, там стояла чудова дівчина

і брала воду з криниці. Коли придивиться Карпо до тієї дівчини, аж то стоїть Олесья, дочка отамана Музики.

— Отсе, як же я довго спала! — тихо промовила дівчина, озираючись навкруги. — Але який же дивний був мій сон!

— Олесью, серце моє, щастя моє! — крикнув Летючий і згадав усе-усе: і своє ймення, і свою біду, і все, що з ним сталося.

Та дівчина була як дві краплі води Олесья Музиківна! Такі самі в неї були великі карі очі, такі ж маленькі губки, такі ж чорні великі коси. Навіть такими квітками була в неї вишита сорочка.

— Олесью! Чи вже ж ти мене отсе не впізнаєш? — промовив знов Летючий.

— Я не Олесья; я Маруся, хоч я й Музиківна, як ти кажеш, — тихо промовила дівчина. — Але де се я? Боже мій! Де ж моя мати? Де мій милий гетьман?

[...]

Один дід характерник почав говорити до дівчини:

— Чи пам'ятаєш, дівчино, як ти полюбила нашого гетьмана, як приплила, сама човником і ступила ногою на наш запорозький острів? Ти вчинила великий гріх! Запорожець не повинен кохати дівчат, а твоя дівоча нога не повинна була і торкатись об нашу січову землю. За свій гріх ти стала калиною, і разом з нашим кошем тебе поглинув Дніпро. Ти стояла отут уже сто літ і спокутувала свій гріх. Твій рід і тепер живе на Україні. Одного Музики дочка запровадила отсього хлопця до нас...

Гетьман згорнув руки, подивився на Марусю й промовив:

— Іди, Марусю, з сим хлопцем на Україну. Така Божа воля. За твою щиру любов до мене ти каралась, за щиру любов ти й спокутувала. Іди, і коли людям добре жити на Україні, то зоставайся там і завершуй свій людський вік; а коли людям погано жити, то ти повернешся до нас, знов отут перед хрестом станеш калиною і розкажеш нам, і виспіваєш нам про горе України. А ти, діду, винеси Марусю та Карпа на той світ! — промовив гетьман і махнув рукою на одного діда характерника.

Той дід зараз став орлом, вхопив на себе Марусю й Карпа, махнув широкими крилами. Водяна стеля так і розступилась на три сажні, неначе од великого вихра. Орел поніс їх обох понад страшними Дніпровими порогами.

[...]

Орел почав спускатись на правому березі Дніпра, проти того острова, де колись була Січ.

Він глянув на той острів, де й сліду козацького не зосталось, де козацькі могили заросли бур'яном та городиною... Орел гірко заридав, тихенько зсадив на берег Карпа та Марусю, а сам знявся і впав у білу кипучу піну Ненаситецького порога.

[...]

— Чи бачиш ти, козаче, отой камінь, що висунувся з берега далеко в воду? Я раз стояла на тім камені і брала воду, а гетьман їхав дубом. Кругом його сиділи запорозькі козаки і гребли веслами, а гетьман стояв та все дивився на мене. Я й собі задивилась на його, а відерце моє й поплило за водою. Гетьман побачив те і засміявся до мене. Який же гарний був гетьман! Серце моє так і пристало до його очей! Вернулась я додому з одним відром. Мене мати лаяла за відерце, а я й не чула тоді та все думала про гетьманські очі. Часто я з того часу виходила сюди і все дивилась, чи не вийде гетьман на берег гуляти на отім острові. Коли раз ввечері, дивлюсь я, ходить мій гетьман по березі, згорнувши руки. Я дивлюсь на його звідсіль, а він на мене звідтіль. Мене так і потягло до його, як-от проміння сонця тягне росу з квіток. На березі стояв хибкий човник. Я сіла в човник, вхопила в руки весельце і полетіла човником до його. І сама незчулася, як вийшла на козацький берег... І я забула батька й матір, забула свої степи, свій хутір і свої квітки, забула про Дніпро, про небо й сонце.

[...]

Карпо й Маруся пішли далі до села. Коли дивляться вони, аж там з боку на ярочку лісок. Під ліском блищала між осокою вода. Карпо схотів пити, і вони звернули до ліска.

Задумалась Маруся... Їй так хотілось подивитись хоч на ту хатину, де вона зросла... Їй все здавалось, що вона ходила до Дніпра, та отсе вертається додому і побачить свою матір... [...]

Маруся ввійшла в хату. В хаті було дуже бідно. Коло віконця сиділа старенька жінка. Вона була така похожа на Марусину матір! Маруся так і кинулась до неї на шию і назвала її своєю матір'ю.

— Що се з тобою, дівчино! Я не мати твоя, а ти не дочка моя, — тихо промовила жінка.

— Але ж се хата Петра Музики? — спитала Маруся.

— Музики, тільки не Петра, а Василя, а я Василева жінка.

Маруся стала і руки опустила та все придивлялась до старої жінки.

— А мені все здається, що ви моя мати. Ви такі схожі на мою матір, що я б зроду не сказала, що ви не мати моя.

— Ти, дівчино, дуже схожа на мою меншу сестру. А в мене й дочки не було. Чи не ходила ти кілька літ на заробітках за границею, що позабувала свою рідню?

— О, я довго ходила!.. Давно вже я була дома. Як я була дома, то тут і села не було... [...]

Сонце впало десь у степу, неначе потонуло; останній червоний промінь зачепився на хмарці і розтопив її на червоне золото. Маруся глянула на ту хмарку, зітхнула важко і знов стала калиною. Знов на тій калині зачервоніли зверху спілі ягоди; кущ навкруги зацвів білими квітками. Настала чудова зоряна ніч, і калина вмилася росою... роса закапала в криницю... то були Марусині сльози. З криниці так і піднялася вода,

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Ло́цман — провідник суден, добре обізнаний з навігаційними умовами певної ділянки моря чи річки.

Байда́к — великий човен, яким плавали по річках і морю.

Ота́ман — тут: ватажок.

Стерно́ — пристрій для керування рухом судна.

Звоне́ць, Дід, Ненасітець — назви Дніпровських порогів.

Розмі́жчити — розбити сильним ударом.

полилася через край по траві, потекла річечкою аж до синього Дніпра. Карпо все те бачив і не здивувався після того дива, що він недавно бачив. А вдосвіта вся сім'я Музиченків вийшла в садок дивуватись, де-то за ніч виросла і зацвіла калина і сповнила росю з листя всю криницю водою, затопила невеличкою річкою балку.

[...]

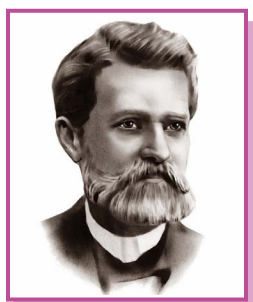
Карпо Летючий діждався ночі і в глуху північ прийшов у своє село розпитати, що там діялось до того часу, як він розбив байдака. Він нищечком розбудив свого одного вірного товариша, і той йому розказав, що вже Карпову батьківську хату спродали; спродали все, що було в хаті і оддали купцеві за розбитий байдак, а начальство присудило дати Карпові двісті різок на скелі коло самого Ненаситця, якби тільки він вернувся додому. Олеся, його кохана Олеся, вже давно повінчалась з другим лоцманом.

Карпо заплакав, стоячи коло рідної оселі, і тієї ж ночі навіки помандрував за границю, аж за синій Дунай. І не стало про його чути ні вісточки. Всі так і думали, що він утопився або розбився об скелі на Ненаситцеві.

- Що нового ти дізнався / дізналася про запорожців?
- Чому Карпо Летючий вирішив покинути рідний край? Що його засмутило, коли він повернувся додому?

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Іван Нечуй-Левицький (1838–1918)

- Прочитай біографію письменника, доповни схему, розміщену нижче, новими фактами.

Народився Іван Семенович Нечуй-Левицький на Черкащині в родині священника. Перші ази науки хлопчик отримав у батьковій школі, яку той організував для сільських дітей. Дитинство майбутнього письменника нічим не відрізнялося від дитинства інших дітей.

Коли Іванові виповнилося сім років, його віддали на навчання в Богуславську духовну школу. Умови навчання були важкими, дисципліна строгою. Та й педагоги були різними. На все життя Іван запам'ятав учителів, які добре викладали свій предмет, поважали й любили учнів. Але, на жаль, були й такі, які карали дітей за найменші провини, а ще й за те, що розмовляли рідною мовою.

Після закінчення училища Іван продовжив навчання в семінарії, а потім — у Київській духовній академії. Але допитливому юнакові було мало знань, отриманих на заняттях. Він самостійно вивчав німецьку й французьку мови, знайомився із творчістю Марка Вовчка та Тараса Шевченка.

Отримавши звання магістра богослов'я, Іван Семенович вирішив бути не священником, а викладачем. Двадцять п'ять років він працював педагогом, мав неабиякий вплив на дітей, бо пояснював учням важливість вивчення історії свого народу, його національних звичаїв та його етнічної самобутності.

У літературному доробку Івана Семеновича Нечуя-Левицького романи, повісті, драматичні твори, оповідання та казки для дітей.

1. Карпо мав прізвище:
 - ➔ Плавучий;
 - ➔ Співучий;
 - ➔ Летючий.
2. Яку плату пообіцяв отаман Карпові, якщо той щасливо вернеться додому?
 - ➔ дати грошей;
 - ➔ віддати за нього свою доньку;
 - ➔ зробити його отаманом.
3. Як Карпо і Маруся повернулися додому?
 - ➔ стрибнули в чарівну криницю;
 - ➔ запорожець обернувся на орла й переніс їх;
 - ➔ перепливли Дніпром.

4. Що тебе здивувало в цій казці?
5. Прочитай опис зовнішності Карпа Летючого. Яке враження на тебе справив герой?
6. Якими описами автор увиразнює зміст твору? Яку роль вони виконують? Зачитай приклади з тексту, визнач художні засоби.
7. Доведи, що твір «Запорожці» — це казка.
8. Які пригоди трапились із Карпом? Із ким він зустрівся, що побачив? Продовж ланцюжок подій за текстом.

Карпо стає
лоцманом
великого
байдака

Судно
вправно
пливе по
Дніпром

Дніпрові
пороги
випробову-
ють Карпа

Нена-
ситець
розбиває
байдак

9. Склади фанфік до казки, придумавши власне закінчення казки.

10. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

11. Створи віртуальну екскурсію цікавими місцями України. Презентуй свою роботу однокласникам/однокласницям.

Оповідання

Шляхетний — той, який відзначається високими моральними якостями; благородний.

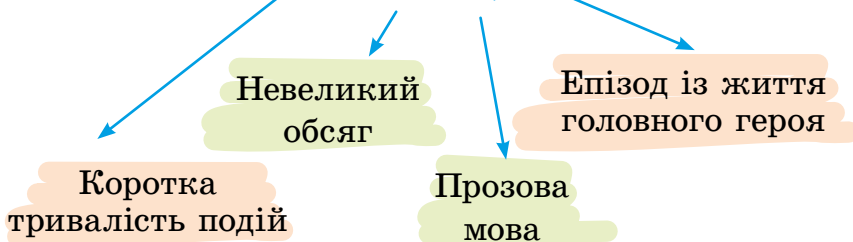
Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

✓ ЛАЙФГАК

Які особливості оповідання?

ОЗНАКИ ОПОВІДАННЯ

Оповідання — невеликий за обсягом художній твір про події з життя одного чи кількох героїв.

- Ти вже знаєш, що Євген Гуцало — український письменник, автор поетичних творів. Пригадай, що ще ти про нього пам'ятаєш. Які його твори ти читав / читала? Назви, які образи змальовано в поезіях Євгена Гуцала.

- Поміркуй, про кого розповідатиметься в оповіданні «Лось». Що ти знаєш про цих тварин? Прочитай оповідання.

ЛОСЬ

Оповідання

Він прокинувся й нащулив вуха: у вогкому струмені вітру долинав сухий, різкуватий звук. Звук летів знизу, від річки. Лось звівся, тепер його постать чітко вималювалася в удосвітніх сутінках. Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання. Його

роги нагадували осінній низькорослий кущ, із якого обнесло листя.

Лось знав, що то тріщить стара гілляка на дубі, всохла, кощава; їй давно вже б треба впасти, а вона не падала, з дивною впертістю тримаючись за стовбур. Він те знав, однак це не заспокоювало, і тривога в крові, спершу слабка і майже невловна, дедалі густішала, й від того шкура на грудях здригнулася раз, а потім іще. Струмінь вітру доносив запах річкової криги, в ньому жив дух примерзлого болота, долинали шарудіння прив'ялих стеблинок, які пускалися вскач по впалому листю, але над усім цим линуло знеможене, схоже на зітхання порипування гілляки.

Лось був старий самець, уже звик до **заповідника**, в який потрапив із тайги, звик до людей і до того, що його підгодовують. Але те недуже тріщання пробудило в ньому неясний страх, який нагадав про життя в тайзі, про небезпеки, які там на нього **чига́ли**, і лось зрушив із **ле́жбища**, а потім і побіг. Чим далі біг, тим більшим сповнювався страхом, і хоча нічого вже не чув, крім приглушеного поцокування своїх **ра́тиць** об землю, ще довго не зупинявся. Кущі й дерева струшували на нього синюватий іній, ніздрі випускали в повітря дві тонкі стьожки пари. Лось поминув ялиник, потім **байра́к**, і коли опинився серед примарно-млявого світла, яке випромінювали стовбури беріз, то зупинився і, задерши голову, намагався вловити той шум, який гаснув за ним. Вгамувавшись, лизнув язиком припорошену снігом землю, а потім неквапно попрямував до галяви, на якій любив найчастіше бувати.

■ Як почувався лось серед природи?

Поляна ця, подзьобана струхлявілими пеньками, викружилася край **осичняка**, трохи на **згірку**. Ранньої весни вона перша вбиралася квітами, і **хутко** тут виганялась така висока трава, що в ній, прилігши, лось міг сховатися до половини. Тепер поляна пустельна, як і все навколо; лось застиг нерухомо, втупившись круглими очима в стіну лісу попере-

ду себе, — якраз туди, звідки завжди сходить сонце. Пома-лу лось заспокоювався. Так стояв, а навкруги, розвидняючись, світліло, виразніше малювались осики, повітря між ними глибшало й прозорішало, і тиша з настороженої й сліпої ставала спокійна й осмислена, в ній уже не чулось того страху, що донедавна. Лось сподівався побачити схід сонця, і коли під його променями забронзовіли верхівки, коли віття скупалося в його усміхові, то лось наче аж полегшав, ще більше пострункішав, і в очах появилася золотавий сплеск, який надав їм виразу одвічного розуміння життя природи і її таємниць. Ще трохи постоявши, побачив біло-рожевий диск, який спливав на пустелі зимового чистого неба, — і гойднув розлогими рогами, — так, наче вітав його.

Проте, коли йшов до річки, раптом знову вчулося жалібне поскрипування гілляки, і лось, який уже встиг забути про нього, знову захвилювався, знову насторожився, а в ногах прокинулося бажання бігти й тікати. Але переборював себе і донизу спускався повільно, хіба що частіше й сторожкіше озирався довкола. Вітер, як і перше, дув із **залуж-жя**, він був просякнутий холодом та запахом сіна, що в стіжках стояло на правому березі. Стежечка ледь протоптана — по ній почали ходити не так давно, — і лось принюхувався, чи не пройшов по ній вовк, або лис, або людина. Але потім тільки вчорашні сліди ворони та ще осторонь — ямки од заячих ніг. Спустився на берег. На

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Заповідник — територія, що охороняється законом; там заборонено полювати.

Чига́ти — очікувати чиеїсь появи, підстерігати кого-небудь.

Ле́жбище — місце, де дикі тварини сплять.

Байра́к — яр, долина, схили яких поросли лісом і чагарниками.

Осичня́к — осиковий ліс або гай.

Згі́рок — невисокий горб; гірка, пагорбок.

Ху́тко — швидко.

Залу́жжя — за луками.

Посота́тись — тут: попливти.

Са́нки однокі́нь — санки, запряжені одним конем.

Ма́ківка — вершечок.

тому боці, ген під обрієм, примостилося село, а над ним **посотались** угору сірими верболозами дими з коминів. На далекий горб пнуться **санки однокінь**, ось вихопились на **маківку** — та й спливли по той бік...

■ Чи можна лось назвати головним персонажем твору?

Коли лось ступив на лід, то під ним приглушено торохнуло, а далі, коли йшов до ополонки, щоб напиться води, тільки сполохано поохкувало. Краї ополонки розсипчасто іскрилися, а вода, затягнута тремткими скалками льоду, була схожа на застигле блакитне **шумовиння**. Вгадувалася причаєна глибина річки, її течія, що не вгамовується й під кригою. Лось опустил голову, принохуючись до ополонки, далі, з витягнутою шиєю, ступив ще трохи, ось-ось маючи торкнутися губами до **осклілого** блакитного шумовиння, ніздрі затремтіли в передчутті холодної води, — і цієї миті річка під ним затріщала. Він усіма чотирма ногами спробував одштовхнутись, але **ратиці** були вже у воді, і лось вжахано відчув, що дедалі глибше занурюється в льодяну кашу. Не раз **конвульсивно** здригнувся тілом, вкладаючи всю силу і весь відчай у той рух, але провалився ще глибше, і тепер крижані уламки билися об його спину. На мить припиншк, готуючись до нового ривка, і коли передні ноги злетіли на кригу, то здавалося, він уже вискочить і врятується, але крига знову тріснула під вагою великого тіла, і лось ще раз опинився по шию у воді. Ревнув, кличучи на допомогу, і його очі все густіше набрякали кров'янистим смутком, аж горіли червоним розпачем. Ще раз спробував вирватись, але вдалося однією ногою, — друга вдарилась об лід і стала майже неслухняна. Вода в ополонці закров'янилась, і червоне зразу ж стікало за течією, зникаючи під кригою.

Лось відчував, що так йому не вирватись. Схоже відчуття уже приходило до нього — саме тоді, коли восени, в чорному бору, що стогнав од вітру, його почала переслідувати вовча зграя. Вовки ось-ось мали вчепитися за нього,

він уловлював подих смерті і втікав тільки тому, що не міг зупинитись. Тоді його врятували мисливці, вони якраз наїхали з міста і, нічого не вполювавши, сіли вечеряти. Почули погоню, посхоплювались і, пропустивши мимо себе загнаного лося, зняли безладну стрілянину по вовчій зграї... Річкова течія була на вид не така страшна, як вовки, мчала не так швидко, не обпалювала його своїм смертельним диханням, але течія була така ж сама неблаганна, і чим більшу розбивав ополонку, тим швидше вона могла затягти під лід. Лось, розуміючи це, намагався поводитись обачно, але нога боліла, тіло слабло, і сили поступово покидали його. Збирався до свого вирішального кидка і, коли знову не пощастило, лось на хвилю заспокоївся, бо знав, що це не остання його спроба, що пробуватиме безперервно, поки дихатиме.

Два хлопчачи вийшли з лісу на берег і зупинились. Приїхали по хмиз, і їхня смирна конячина залишилась на узліссі, а вони вирішили подивитись на річку, чи тріщить на ній лід, чи скоро рушить. Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицами, і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезник схожий на свого більшого сусіда. Вони охопили зором ріку, і їхні лиця ще більше пом'якшали од навколишнього простору, од тієї втікаючої далини, яка сягала аж за потойбережні горби. Не зразу й зауважили ополонку, бо була майже непомітна, якби лось знову не спробував вискочити на лід.

— Собака купається, — сказав менший брат. Старший, мабуть, і не глянув би в той бік. Але зразу ж подумав: який це собака міг залізти в ополонку, щоб купатись?

— Де? А-а... — Пильно примружився, і його зіркі очі помітили гіллясті роги. — То лось...

Ще не встигли й здогадатися, що там могло трапитись, а тому деякий час стояли на місці і обмірковували, як лось міг потрапити в воду. Та коли він заборсався, а потім надовго притих, підберезники втямили, що з ним сталося. Старший майнув до саней по сокиру, а молодший повільно пішов уперед, боячись сам підійти до лося перше, ніж **наспіє** брат.

Лось уже зовсім знесилився і байдуже спостерігав, як наближаються діти. Усе нижче осідав у воду, і роги похилитувались над крижаним місивом, як незвичайний кущик. Під цим кущиком червоний розпач трохи вгомонився, але був тепер такий безмежний, що очі для нього були замалі, і той розпач струменів із них увсібіч. Спершу діти не знали, як долося підступити, щоб і самим не провалитись. Але старший брат був розсудливий та відважний, і сокира в його руках не закуняла. Узявся рубати лід, прокладаючи хід до берега, а молодший тупцяв біля нього і, не знаючи, чим допомогти, тільки зітхав та нетерпляче бив себе долонями по стегнах та по боках. Лось не боявся людей. Він стежив за їхньою роботою, і по його тілу подеколи пробігали дрижаки, ніби йому було дуже морозко або ж знову хотів спробувати вискочити, але сили покинули його. Мабуть, спочатку нічого не розумів у тій роботі, та коли канал ще більше наблизився до берега, його очі засвітилися тямом, і тепер поводився смирно, вже не кидався, а тільки чекав.

Заскучавши сама, з лісу вийшла їхня гніда конячина, тягнувши сани, й поволеньки потюпала до річки. Вона зупинилася віддалік і, помахуючи хвостом, спостерігала. Потім ще пройшла трохи вперед. Менший підберезник помахав кулаком і крикнув:

— Ти теж хочеш провалитись?!

Обидва брати й не думали про те, що весняна крига — зрадлива, не зважить і на те, що вони рятівники.

■ Як ти оцінюєш вчинки хлопчиків — схвалюєш чи засуджуєш?

Старший ще рубав, коли лось відчув під собою мілке і, вперто гойднувши головою, вискочив передніми ногами на лід, а потім уже й задніми. Аж захитався і, розкарячившись, ось-ось, здавалось, впаде. Обидва підберезники дивилися на нього з недовірою — ого, який великий, і тепер, коли він виліз, жодному з них не вірилося, що такий міг

втопитись. Вони безпорадно усміхалися, їм хотілося підійти до нього ближче, але діти не наважувалися.

Лось обтрушував з себе воду й скалки льоду. Зітхнув на повні груди, пирхнув — та й подивився на дітей. Його очі все ще були червоні од недавнього розпачу. А потім лось пішов. Карячкуватو ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду, накульгуючи, вийшов на берег, ще раз озирнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужжя в срібlistому **серпанку**, й дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли врятуватися цьому великому звірові, й легенько почвалав до лісу. Гніда конячина з непорозумінням дивилася йому вслід і **стригла вухами**.

Коли пролунав постріл, то лось деякий час ще біг уперед, а потім спіткнувся, ніби натрапив на корч. Діти спочатку й уваги не звернули на постріл, але коли лось упав на сніг, вони зрозуміли, по кому стріляли. Озиралися, намагаючись побачити мисливця, проте не запримітили і, набравши в груди гіркого повітря, чимдуху погнали туди, де лежав лось. Обидва думали, що не встигнуть вони добігти, як лось підведеться, знову неспішно почвалає до лісу, що не було ніякого пострілу, — проте лось не вставав.

Лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здавався ще більшим. Просто не вірилося, що такого звіра можна звалити пострілом, як перед цим не вірилося, що може потонути. На шкурі ще блищала річкова вода, до шерсті поприлипав сніг, а **здуховина**, не розгарячила од бігу, провалилась і навіть не парувала. Голова лежала так, наче він прислухається до землі, чи далеко ще весна, чи скоро прийде, а роги росли при самім снігу, ніби чудернацький кущик.

Вони й не помітили, як підійшов до них рідний дядько Шпичак. Кругленький, як **підпалок**, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких тонував мало не по пояс, дядько зупинився поряд із дітьми. Мабуть, також був здивований, що оцей могутній звір лежить на землі. Дядько тримав у руці рушницю, але з таким виглядом, ніби збирався від когось захищатись. На губах у нього запеклась біла смага, — мабуть, од якогось

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Шумовіння — піна.

Осклялий — *тут*: примерзлий, подібний до скла.

Ра́тиці — копита.

Конвульсі́вно — поривчасто.

Наспі́ти — устигнути.

Серпа́нок — тут: туман.

Стри́гти ву́хами — пересмикувати вухами.

Здухо́вина — місце у верхній частині тіла між ребрами і черевом.

Підпа́лок — перепічка, невелика паляничка, що печеться на плиті.

раптового, скороминущого переживання.

— Га? — обізався дядько. — Ну як?..

Радість на його обличчі змагалася з настороженістю, і воно бралось то темними, то світлими спалахами.

Діти нічого не сказали — вони ніяк не могли відірвати очей од лося, який ні разу й не поворухнувся, хоча вони й чекали на це.

— У-ух, — видихнув Шпичак, обійшов навколо вбитого звіра й носакоткнув між роги.

Але діти все ще не вірили, що лось мертвий, а тому уважно приглядалися, щоб не прогавити тієї миті, коли ворухнеться, щоб звестись на ноги.

— Це з заповідника, — нарешті обізався молодший підбerezник.

— Заповідник далеко звідси, — відповів дядько. — Сюди з заповідника лосі не бігають.

— Це з заповідника, — знову повторив менший. Дядько почав гніватись:

— А вам яке діло?

— Ми його з води вирятували, — сказав старший брат і ненависним поглядом уп'явся в підпалкувате обличчя.

— О-о, він однаково був би втопився!.. І вже втопився був, так? Скажете, що втопився, а пощастило витягти неживого.

— Ми його врятували, — знову повторив старший брат, і лице почервоніло так, наче з нього ось-ось мала бризнути кров.

— Ану замовчіть мені, — ще дужче розгнівався дядько, — бо дістанеться вам од мене й од батька вашого! Будете розумні, то матимете й собі м'яса, не скривджу.

Менший підберезник одвернувся, приховуючи сльози. Старший брат узяв його за руку й, не кажучи більше ні слова, повів до саней.

— І роги вам віддам, — крикнув услід дядько. Вони й не обернулися, тільки наддали ходи.

— Роги віддам! — ще гукнув дядько.

Коли брати вдарили по гнідїй своїй конячині, то дядька наче щось тіпнуло. Спочатку повільно ступив один крок, другий, — а потім і побіг навздогінці.

— Роги віддам! — кричав, захлинаючись, ніби вони не чули.

■ Чому діти не стали сперечатися з дядьком? Як ти вчинив/вчинила б на їхньому місці?

Шпичак давно вистежував того лося, — він помітив його одночасно з дітьми і, присівши у виямку, тільки посміювався, коли взялися визволяти його з ополонки. Не вірив, що то їм вдасться, він думав, що лось таки знесилиться і його раніше чи пізніше затягне під лід. Але лось виявився дужий і життєлюбний, а діти — вперті й невідступні... Тепер треба думати про те, щоб якось його захвати, замівши сліди, бо діти таки подалися в заповідник, щоб заявити охороні, — в цьому не сумнівався. Але куди ти його подінеш? Не затягнеш назад до річки й не втопиш знову в ополонці — далеко, не зрушиш. Але якби міг затягти й утопити — ні хвили не вагався б. Тепер дивився на звіра й хотів вірити, що лось оживе. Так, як ще недавно дітям, йому дуже кортіло, щоб лось підвів голову, звівся на стрункі міцні ноги і неквапно побіг до лісу, як іще недавно біг, поки дорогу йому не перетнула куля.

Проте лось і не ворухнувся. Припав до землі, всім великим тілом прислухаючись, чи далеко ще весна, а роги стриміли над снігом диким розложистим кущиком, який також, мабуть, чекав на весну, щоб зазеленіти, хоча це йому вже не судилося ні тепер, ні в майбутньому.

Налетів вітерець, запоорошив білим пилом, гойднув сухим бадиллям, але роги й не сколихнулися.

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Білий лось — дуже рідкісна тварина. Такий колір шерсті він отримав через мутацію генів.

Живе білий лось у Швеції. Всього тварин є менше ста, проте й ця кількість поступово зменшується. На жаль, полювання на білих лосів не заборонене.

Через колір шерсті тварину також називають духом лося. Для Швеції він став національним символом. Усі, хто відвідує країну, хочуть придбати сувеніри із зображенням білого лося.

Білий лось

- Як відомо, обкладинка, або палітурка, має дуже важливе значення для книжки. Вона не лише захищає її, а й прикрашає, допомагає зрозуміти, яку саме книжку ми тримаємо в руці. Обкладинка має привернути увагу читача, зацікавити та спонукати до читання книги. Розглянь обкладинки оповідань українських видавництв. Пофантазуй та створи паперову обкладинку до улюбленого оповідання.

«Зелені чари» Зірка Мензатюк (видавництво «Букрек»)

«Народні оповідання» Марко Вовчок (видавництво «Vivat»)

«Гарбузовий рік» Катерина Бабкіна (Видавництво Старо-го Лева)

«Ельф для суперзадаць» 24 оповідання (видавництво «Ранок»)

«Дивовижні пригоди в лісовій школі» Всеволод Нестайко (видавництво «Школа»)

«Космічна пригода Талалайка» Тетяна Винник (видавництво «Букрек»)

1. Лось із твору був:
 - ➔ молодим самцем;
 - ➔ старим самцем;
 - ➔ лошам.
2. Де жив лось?
 - ➔ у тайзі;
 - ➔ у заповіднику;
 - ➔ у заказнику.
3. Які художні засоби використав автор, щоб увиразнити пейзаж?

- 1) гілляка з дивною впертістю трималася за стовбур, стеблинки пускалися вскач по впалому листю;
- 2) в ньому жив дух примерзлого болота;
- 3) линуло знеможене, схоже на зітхання порипування гілляки;
- 4) всохла, кощава гілляка, слабка і майже невловна тривога, прив'ялі стеблинки.

Слова для довідки: епітети, метафори, порівняння, персоніфікації.

4. Знайди опис лося на початку твору. Що ти відчув / відчула, читаючи цей фрагмент?
5. Вчинки якого персонажа оповідання ти засуджуєш? Чому?
6. Як ти оцінюєш поведінку Шпичака після того, як хлопчики пішли? Чи справді йому стало шкода тварини?

7. Чи були у вашому житті випадки, коли довелося когось рятувати? Розкажіть про це однокласникам / однокласницям. Що ви відчували в той момент?

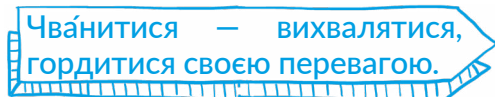
8. Спрогнозуй кінцівку оповідання, уявивши, що дядько Шпичак не з'явився в кінці оповідання. Напиши власне закінчення.

9. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

10. Ти вже знаєш, що українська природа мальовнича й багата. Для збереження природного розмаїття люди почали створювати заповідники та національні парки. Знайди інформацію про те, які заповідники розташовані на території України, та створи інфографіку про один із них. Зазнач, які унікальні рослини в ньому є та які тварини перебувають під охороною.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

..... ФЕДЬКО-ХАЛАМИДНИК

Оповідання

(Скорочено)

Це був чистий розбишака-халамидник.

Не було того дня, щоб хто-небудь не жалівся на Федька: там шибку з рогатки вибив; там синяка підбив своєму «закадишному» другові; там перекинув діжку з дощовою водою, яку збирали з таким клопотом.

Наче біс який сидів у хлопцеві! Усі діти як діти, — граються, бавляться тихо, лагідно. Федькові ж, неодмінно, щоб битися, щоб що-небудь перевернути догори ногами. Спокій був його ворогом, з яким він боровся на кожному місці.

Наприклад, таке. Ліплять хатки з піску. Перед будинком, де жив Федько, була незабрукована вулиця і там завжди грузли в піску коні. Після дощу цей пісок ставав липким і вогким, — для будування хаток нема краще. Поставиш ногу, обкладеш її піском і виймай потихеньку. От і хатка. Хто хоче, може навіть димаря приробити. Коло хати можна тин виліпити, а за тином натикати сінинок — і сад є. А між хатками іде вулиця. Можна в гості ходити одне до одного.

Федько теж ліпить. Але раптом встане, подивиться-подивиться і візьме та й повалить усе чисто — і своє, і чуже. Ще й регочеться. А як хто розсердиться або заплаче, так і штовхана дасть. Битись з ним і не пробуй, — перший по силі на всю вулицю. Враз тобі дасть підніжку, зімне, насяде і пита:

— Ну? Наживсь на світі? Говори!

Як той каже, що наживсь, то милує; а як пручається — іще б'є. [...]

Частіше кінчається тим, що хлопці біжать додому, жаліються, а їхні тато чи мама ідуть до Федькової матері і теж жаліються. А Федькові ввечері вже прочуханка. Але й тут Федько не як всі діти поводить. Він не плаче, не проситься,

не обіщає, що більше не буде. Насупиться й сидить. Мати лає, грозиться, а він хоч би слово з уст, сидить і мовчить.

[...]

А найбільше Федькові доставалося за Толю. Толя був син хазяїна того будинку, де вони жили. Це була дитина ніжна, делікатна, смирна. Він завжди виходив надвір трошки боязко, жмурився від сонця й соромливо посміхався своїми невинними синіми очима. Чистенький, чепуренький, він зовсім не мав нахилу до Федькових забав. Але цей халамидник неодмінно спокушав його, і бідненький Толя приходив додому задрипаний, подраний, з розбитим носом. Мати його, жінка чула й теж делікатна, трохи не вмлївала, бачачи таким свого Толю.

— Де ти так убрався?! Хто тебе так? — жахалася вона.

Толя плачучи казав, що він не винен, що Федько призив на те.

У той же вечір батько Федьків допитував уже «сибіряку».

[...]

■ Які вчинки Федька доводять, що він бешкетник?

Наставала весна. Сніг зробився жовтий і брудний, а лід на річці такий, як намочений цукор. Потім почали текти річечки по вулицях і стала парувати земля на сонечку.

Раз під вечір Стьопа, Грицик, Спірка та інші хлопці пускали кораблики по вулиці.

У цей час вийшов Толя на ґанок і дивився на них. Він сам не пускав, бо йому строго заборонено було гратись з вуличними хлопцями, але стояти на ґанку можна було.

Раптом звідкись прийшов Федько. Кожушок його був весь мокрий, чобітки аж порижіли од води, шапка в болоті. Але він весь сяяв і махав величезною палицею, яка була вдвоє більша за нього.

— Хлопці! А де я був! — закричав він ще здалеку.

Усі кинули кораблики й підбігли до нього:

— А де? А де?

Федько **ловко** заткнув палицю в купу мокрого снігу, зняв шапку й витер піт.

— Ху! От так наморився, братця! Ну, так і робота була.

— Та де ж ти був? Яка робота?

— На річці був. Там таке-е!.. Крига йде страшенна. Базарний місток знесла к бісу. Он як! Ми ловили дошки... Я такого дуба витягнув, що ой-ой-ой!

Хлопцям аж дух захопило... А вони й не знали!

— Та брешеш? Правда?

— Піди подивись. Сидять тут, кораблики пускають... Я завтра у школу не піду, зранку на річку збираюсь...

— Як у школу не підеш? А батько?

— От штука! Візьму та й не піду. Здоров, Тільки!

Толя чув усю розмову і йому страшенно кортіло розпитатись, як там, на річці, крига йде. Але він терпить не міг, як йому цей Федько говорив «Тільки». Наче він йому товариш.

Толя відвернувся й нічого не сказав, немов не чув Федька. Але так було цікаво послухати, як крига йде на річці, що він зараз же повернувся знов і сказав:

— Здоров! Ти був на річці?

— Був.

— Здорово йде?

— Біжи подивись, як мама пустить, — посміхнувся Федько й одвернувся від Толі.

Толя почервонів, — як він сміє насміхатись, мурля погане! Як пожаліється татові, йому зададуть!

А Федько розказував тим часом далі:

— Уся річка йде. Страшенно так суне та тріщить... А наро-о-ду на березі — повно! Один хлопець хотів поїхати на кризі, та злякався, а я завтра поїду.

Толя хотів іти додому, але, зачувши ці слова, навіть зійшов униз, до хлопців.

Хлопці теж були вражені, — от скажений цей Федько! Там десь дивитись страшно, а він полізе туди.

— Та на саму кригу полізеш?

— А то ж куди! От і палиця вже є, — показав Федько на застромлену палицю. — Весело на кригах! Я бачив, як торік їздив Антошка... Та я тоді не дістав палиці... Гайда завтра разом? Га?

Спірка й Стьопка почухались: у школу треба.

— Е, в школу! Один день пропустимо, от біда велика!

Толі страшно було слухати такі розмови, але він не мав сили одійти.

Хлопці почухались і таки рішили йти завтра до річки. Умовились, що всі троє зйдуться на цьому самому місці рівно о восьмій годині.

Коли Федько прийшов на другий день на призначений пункт, він застав там Спірку, Стьопку і... Толю. Толя був увесь закутаний у шарфики, з-за яких визирав тільки кінчик носа та оченята. Оченята йому були якісь чудні, не то винуваті, не то злякані.

Федько Толі здивувався.

— А ти чого? Може, теж з нами?

Толя трошки почервонів і сказав:

— Я тільки підійду, подивлюсь, а потім піду в школу.

— Іди, дивись, — згодився Федько і почав витягати із снігу палицю. Він її сховав туди ще вчора ввечері.

Палиця чудесна була! На кінці гостра, ще й з гвіздом, як устромиш у кригу, не посковзнеться. Книжки Федько прив'язав собі на живіт і закрив кожушком. Смішно було дивитись, що він став такий пузатий.

[...]

— Ану, наввипередки! — раптом закричав Федько і як вихор зірвався з місця.

Стьопка й Спірка заверещали й побігли за ним.

Толі теж хотілось і заверещати, і побігти, і навіть фицнути так саме ногою, як зробив Стьопка. Але він того не міг зробити: кричати на вулиці не личить благородним дітям, бігти ж трудно, бо кожушок його такий довгий та тяжкий, а на ногах глибокі калощі. Та ще на спині ранець з книжками.

Толя тільки дивився, як миготіли ноги Спірки та Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знов фицнув і полетів за передніми.

Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою. Видно було, як помалу, тяжко йшла крига.

[...]

■ Які враження на тебе справили герої оповідання? Чи нагадують вони когось із твоїх друзів чи однокласників?

Толя часто подивлявся на Федька: ну, що ж він не йде на кригу. Федько щось говорив Стюпці й Спірці й показував на річку головою.

Толя підійшов ближче і почав слухати.

— ...А то що! Стрибають тут... — говорив Федько. — Подумаєш, яка штука! Ні, нехай хто на той бік по кризі перейде, от буде герой!

— Ну, на той бік! — покрутив головою Стюпка, — як затре кригою, що будеш робити?

— А ти на другу! — блиснув очима Федько. — А з тої ще на другу!.. От зроби так! Зробиш? Га?

— А ти зробиш?

— Може, і зроблю...

Толі страшенно хотілося подивитись, як Федько буде стрибати з крижини на крижину. Він пострибає і, розуміється, злякається й почне плакати; його знімуть із криги, а всі потім будуть з нього сміятися. Хай не задається.

— Нізащо не зробиш! — сказав Толя Федькові, киваючи на річку.

Федько мовчки подивився на нього й нічого не сказав. А Толя бачив, як у Федька навіть губи побіліли, а очі стали такі чудні, гострі, коли він вдивлявся в кригу. Ага! Мабуть, боїться.

— Ану, спробуй! — знов сказав Толя. — Ти ж хвалився, що будеш їздити на крижинах. Ану!

А крижини сунули та сунули. Іноді вони розривалися й між ними робилась чорна, страшна латка води. У тій воді плавала солома й трісочки. І солома, і трісочки крутились і десь зникали — так вертіло там воду.

— А давай об заклад, що перейду на той бік! — умить звернувся Федько до Толі.

— Ба не перейдеш!

— Ну, давай! Об що йдеш! Як перейду, даси мені свій ніжик, що з костяною ручкою. А як не перейду, я тобі дам свого чижики. Хочеш?

Толі зовсім не хотілось чижики, — навіщо йому чижик? — але він згодився.

— Ну, добре! Давай руку. Спірко, перебивай. — Спірка перебив, і Федько став тісніше підперізуватись, оддавши Стьоппі свої книжки.

— Тільки ви мовчіть... — тенором сказав усім Федько. — А то, як побачать, що я хочу переходити на той бік, то не пу-
стять. Нехай думають, що я хочу коло берега походити.

— Добре!..

Федько підперезався, узяв у руку палицю, спробував її й насунув щільніше шапку.

— Ну, гляди ж! — промовив він до Толі якимсь чудним голосом і пішов просто на кригу.

[...]

■ Кого з героїв можна назвати друзями? Чому?

Він то повз на животі по тонких крижинах, то впирався палицею і перестрибував через водяні латки, то бігав з кінця в кінець криги, не маючи виходу. Здавалось, ось-ось налетить на нього ота кучугура криги, зітре, зімне й сліду не зостанеться од комахинки-хлопчика. Але комахинка, якимсь чудом, ловко видряпувалася на самий гребінь кучугури, скоренько з'їжджала з неї і бігла знову з крижини на крижину.

На березі було тихо. Хлопчики завмерли з роззявленими ротами й широкими очима. Старші хвилювались і пильно слідкували за кожним рухом «шибеника». Як той щось замнеться, так усі зараз затурбуються, деякі починають кричати всякі поради.

[...]

На щастя, Федько не може чути ніяких порад і щасливо добирається до берега.

Хлопчаки починають од щастя пиццати, боротись, кидати каміння в кригу. Дорослі легше зітхають і, хитаючи головами, лають Федька-халамидника. Але в лайках нема ні злості, ні досади. Ловкий хлопчак, що й говорити. Як брався, собака, га?

Федько з того боку махає надітою на палицю шапкою. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиць — чиїсь мури й тини.

— А як же він назад добереться? Невже знов по крижинах?

— А так і є, він знов на крижинах!

Справді, Федько стрибнув на крижину, потім на другу, і знов на березі всі притихли, слідкуючи за одчаяним хлопцем. Ніхто вже не кричав поради, ніхто не лаявся, тільки не зводили очей з маленької комашинки, яка дряпалась, бігла серед страшних сірих крижин, стрибала, метушилася. Така маленька комашинка, а як вона ловко, безстрашно обдурювала величезні шматки льоду, що з тріском лізли на неї, немов збирались розчавити нахабне живе створіння. Як це створіння топтало ту сіру купу криги і ще навіть часом вимахувало своєю малюсінькою паличкою.

— Ну, й шибеник! — зітхав хто-небудь, як Федько видряпувався з скрутного місця.

А «шибеник» все ближче й ближче присувався.

Ось уже недалеко. Видно вже, як швидко оченята його бігають на всі боки, вишукуючи місце, де перестрибнути. Найшов. Вперся палицею. Палиця сприснула. Ударив дужче в лід і знов уперся. Стоїть добре. Раз! — і вже на другій крижині. **Жилаве**, чортове хлопча. Стрибає, як кішка.

І от хлопча вже на березі. Круг його крик, писк товаришів. От це молодець, так молодець. От як треба!

— Ну, щастя твоє, що ловкий! — качають головами дорослі. Але не лають і не сердяться, — що говорити такому зайди-голови!

Толя аж задихався, дивлячись, як Федько перебирався по крижинах. Оченята йому розгорілися, серце билось міцно й гаряче. Нічого там страшного нема, на тих крижинах. А зате як цікаво, як весело! От би взяти та й собі побігти. Тільки скинути калоші, а то в них важко. То зовсім не трудно. Узять у Федька палицю, встромляти у лід і стрибати. Велика штука!

А коли Федько вийшов на берег, коли його оточили хлопці й з радістю та захватом дивились на нього, як на героя, Толя почув, що він теж може перейти. І не тільки може, а от візьме й перейде!

І він, нічого нікому не кажучи, хутенько скинув калоші, струсив ранець з плечей на землю й підійшов до Федька.

— Дай мені свою палицю! — сказав він.

Федько здивовано подивився на панича.

— Нащо тобі?

— Я теж хочу йти на той бік.

— Куди?

— На той бік.

Спірка й Стьопка так і фиркнули. Але Федько не засміявся.

— А як упадеш у воду?

— Не бійсь, не впаду. Давай!

— Лучче не треба, Тільки... Ти не вмієш.

— Овва! Ти один умієш. Ну, давай палицю. Що, може, жалко?

— На... — стиснув плечима Федько, — тільки гляди...

Толя взяв палицю і пішов на кригу.

— А куди знов? Чого? Хто? — раптом закричали люди, побачивши Толю на льоду.

Але Толя, так само, як Федько, побіг далі й стрибнув на другу крижинку. У цей час насунула ціла купа льоду й одрізала Толю від берега.

Толя опинився сам серед страшних, холодних крижин, які всі ворухнулись, лізли одна на одну, тріщали, крутились.

На березі щось кричали, бігали. Толя розтерявся, хотів бігти назад, але не можна — перед ним ціла смуга води. А ззаду суне величезна скеля льоду. Вона наче спеціально хоче налізти на Толю, так весь час напірає на його кригу.

Толі зробилося страшно. У руках стало якось дуже холодно, ноги ослабли і сковзнули по льоду. Хотілося впасти на лід, притулитися до нього всім тілом і кричати, кликати на поміч.

Але він і те боявся зробити. Тільки стояв і тихенько став плакати.

[...]

І от, коли всі метушились, бігали і не знали, як вирятувати Толю, несподівано з'явився Федько. У руках йому була довжелезна палиця, у яку він почав забивати гвіздка, раз-по-раз заклопотано подивляючись на Толю. Спірка й Стьопка всіма силами старались помагати йому.

■ Якого друга ти хотів / хотіла б бачити поряд із собою? Опиши, які риси характеру мають бути йому властиві.

Хвилин через п'ять Федько вже був на Толиній крижині.

— Ну, давай руку... Іди за мною. Та не бійсь, іди сміливо. Палицю візьми та впирайсь. Ну, так... Держись... Стій... Я перестрибну, а ти підожди...

— Ой, не ходи!.. Я боюсь... — ухопився за нього Толя.

— Та стій! От дурне... Я перестрибну й присуну до тебе свою крижину, а ти перейдеш... Бо сам же не перестрибнеш...

Федько перескочив, підбіг на край своєї крижинки й уперся палицею в сусідню купу льоду. Крига зашаруділа й підсунулась до Толі.

— Тепер переходь сюди!.. Ну, от бачиш... Тепер іди на цей край. Іди сміливо, не бійсь... Ставай тут. Стій, не бійсь. Я піду назад, підштовхну тепер до берега...

Федько перебіг на другий кінець крижини і тільки хотів упертись палицею в дно річки, як раптом під ним почувся тріск, крихка крижина розломилась надвоє, і Федько зник з льоду.

Всі так і замерли.

Але Федько не потерявся, він ухопивсь руками за кригу й зо всієї сили пнувся, щоб його не знесло. Але на латку води, яка сталася від цього, вже сунула нова крига. Вона знесе Федька.

Толя побачив це і з криком забігав по крижині.

— Толю! Толю! — кричав Федько. — Подай мені палицю свою... Подай палицю... Я вилізу...

Але крижину в цей час підбило до берега і Толя, як стріла, вилетів з неї.

Стьопка, Спірка й інші хлопці кинулись до Федька і протягнули йому палицю.

Федько весь посинів уже і хотів взятись за палицю, але рука не слухалась, залякла.

А підійти до нього не можна, бо крижина угинається, заливається водою і може розломитись знов.

— Стьопка, ляж на лід та підсунься до мене, — прохрипів Федько.

З берега дорослі щось кричали, але хлопці їх не слухали. Стьопка ліг і став підсуватись до Федька.

— Зійдіть там з криги, хто лишній, — крикнув Стьопка, озирнувшись.

Але в цей час один з хлопчиків подав Стьопці **шворку**, зв'язану з поясів. Стьопка кинув її Федькові.

— Хватай, Федю! Хватай... Швидше, Федю, бо крига йде.

Федько протягнув руку, але знов ухопився нею за лід.

— Не можу... — прошипів він, — руки не держать, упаду...

І раптом вхопив зубами за шворку, набрав повен рот, міцно стиснув зуби і мотнув головою, мовляв: «Тягни!».

Стьопка, хлопці й дорослі з берега почали тягти Федька.

— Держись, Федю, держись, нічого... Ех, держись ще трошки! Браво!

■ Як до Федька ставилися Стьопка, Спірка й інші хлопчак?

Федько був увесь синій од холоду й того, що держався зубами за пояс. Але, як тільки витягнули його на тверде, він став на ноги і почав швидко-швидко топати й махати руками. Вода лилася з нього, зуби йому цокали, але він на те не вважав.

— Нічого, не перший раз, я цієї зими три рази на льоду провалювався. Треба тільки бігати.

Але йому не дали побігати. Десь узялись папа й мама Толі, а з ними мати Федька. Толя, побачивши їх, затрусився і з криком та плачем кинувся до них.

— Папочко!.. Мамочко!.. Я не винен, я не винен!..

Але папа й мама не дали йому говорити. Схопивши його під руки, шарпнули і потаскали додому.

Мати Федькова теж схопила Федька і так торсонула, що з того аж бризки посипалися.

— Додому, іроде! Ось я тобі покажу! — І знову так потягнула, що Федько мусив бігти за нею. Такою блідою й лютою Федько ніколи не бачив свою матір.

А попереду батьки тягли Толю, який весь час спотикався, щось кричав і голосно плакав. Батьки йому щось відповідали і шарпали так, що Толі кілька разів спадала з голови шапка.

Раптом вони зупинились і підождали Федька з матір'ю.

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Лівко — спритно.

Жилаве — міцне.

Шворка — мотузка.

— Він був на льоду? — грізно звернувся батько Толин до Федька.

Федькові було дуже холодно, зуби йому не переставали стукати, все тіло боліло од шарпання матері, але він все-таки встиг помітити, що у батька Толиного аж слина запеклася на губах, а очі налились кров'ю. А Толя з жахом задирав голову то до мами, то до папи і жалібно говорив:

— Я не винен, я не винен...

— Мовчи! — крикнув до нього батько, і знов повернувся до Федька: — Був він на льоду?

— Був... — цокаючи зубами, сказав Федько.

— Неправда! Неправда! — ще жалібніше і з страхом забився Толя. — Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько взяв і пхнув мене на кригу... Спитайте всіх... Я не винен...

Федько аж труситись перестав і подивився на Толю. А мати Федькова так і спалахнула.

— Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж з тебе три шкури здере, та він же на тобі живого місця не оставить. Чом тебе чортяка не вхопила там у воді, ти, ідоляко!

[...]

— Підождіть, Іванихо! — зупинив її батько Толин і підняв Федька. — Встань... Чекайте, Іванихо... Я хочу спитати його... Федьку, я вірю тобі, я знаю, що ти ніколи не брешеш, не брешши й тепер: говори, ти потягнув Толю на річку?

Федько трусився, коліна йому зігнулись і хилитались на всі боки. Він мовчав.

— Говори ж, падлюко! — торсонула його мати.

Федько глянув на Толю, — той великими, повними страху й тоски очима дивився прямо на нього. Сльози текли йому по щоках і зупинялись в куточках рота. Толя машинально злизував їх язиком і все дивився на Федька з чеканням чогось страшного.

— Ну, говори ж, Федьку! — нетерпляче сказав Толин батько. Федько одвів очі од Толі, похилився і тихо сказав:

— Повів...

— І пхнув його на кригу?

— Пхнув...

— Паршивець же ти! — крикнув Толин батько і сильно хляснув Федька по лиці. А потім повернувся до Федькової матері і сказав: — Надіюсь, що на цей раз чоловік ваш покарає його, як слід... Інакше, лучче очистить мені квартиру.

Федькові знов упала з голови шапка, як ударив його Толин батько. Він підняв її й подивився на Толю. Але Толя тулився до матері, яка милувала вже і жаліла його.

■ Чому Федько пожалів Толю й не розповів правду?

А ввечері, коли мав прийти батько Федьків з роботи, Федько кашляв і облизував гарячі губи. Йому було страшенно жарко.

— Ага, бухикаєш, кашляєш, ідоле? — обзивалась од печі мати. — Підожди, підожди, візьме тебе чорт... Ось нехай ще батько прийде та погріє ще ремнем. Що, єсть жар?

— Єсть... — тихо одповів Федько, а сам придивлявся, як в очах його стояли дивні жовті й зелені плями. [...]

А через три дні він лежав мертвий. Разів зо два він приходив до пам'яті, питав, чи били Толю, щось бурмотів і знов падав непритомним. А в непритомності когось просив, комусь грозився й усе чогось допитувався в Толі.

Батько й мати не одходили від його постелі, трусились і мовчки боролись з смертю. Але смерть поборолася.

На четвертий день Федька ховали. На кладовище йшли хлопці зо всіх сусідніх вулиць. Спірка, Стюпка й Гаврик плакали навзрид.

А Толя тихенько виглядав із вікна. Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопців.

А йому було цікаво подивитись, як будуть ховати Федька-халамидника.

Коли Федькова труна сховались за рогом вулиці й не було вже нікого видно, Толя відійшов од вікна, перекутивсь на одній нозі й побіг гратися з чижиком.

Цього чижика він сказав Федьковій матері віддати йому, бо він його виграв у Федька.

- Які почуття викликає у тебе останнє речення цього оповідання: обурення, схвалення, збентеження чи роздратування?
- Склади ланцюжок подій, розташувавши їх у правильній послідовності.

Трагедія з Федьком

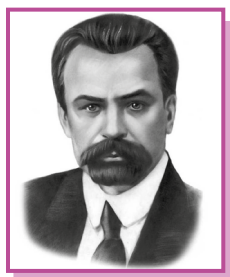
Ліплення хаток з піску

Покарання
Федька батькамиПодії на річці під
час льодоходу

Суперечка між Федьком та Толею

Порятунок Толі

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Володимир Винниченко (1880–1951)

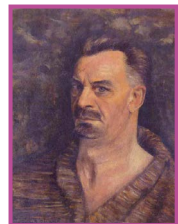
- Переглянь відеоурок про Володимира Винниченка. Розглянь схему, розкажи, що ти довідався / довідалась про письменника.

письменник
драматург
художник
політикНародився в
м. Єлисаветграді
(нині м. Кропивницький)Ріс упевненим,
гордим й
незалежним
у вчинках.**ВОЛОДИМИР
ВИННИЧЕНКО**Перше оповідання «Краса і сила»
принесло славу й визнання.

- Володимир Винниченко був ще й художником. Відповідної професії він не мав, але сучасники високо оцінювали його талант малювання. Розглянь роботи митця. Яка з них тобі сподобалася найбільше? Що ти можеш сказати про Винниченка-художника?

Білий натюрморт

Розалія Винниченко,
дружина митця

Автопортрет

1. Федько і Толя були родичами.
→ правда;
→ неправда.
2. Федько не допоміг Толі, коли той опинився на кризі.
→ правда;
→ неправда.
3. Слова «... Я не хотів іти, а вони мене потягнули на річку. А потім Федько взяв і пхнув мене на кригу...» належать Стьопці.
→ правда;
→ неправда.

4. Який епізод тексту найповніше розкриває характери Федька й Толі?
5. Заповніть таблицю. З-поміж поданих означень виберіть ті, які характеризують головних персонажів оповідання. *Покірний, жалюгідний, чесний, безсердечний, шляхетний, бешикетливий, егоїстичний, делікатний, великодушний, підлий, малодушний, вірний у дружбі, боягузливий, сміливий, відчайдушний, пихатий, жорстокий, мужній, егоїстичний, справедливий, відвертий, кволий, понурий, активний.*

ФЕДЬКО	ТОЛЯ

6. Чи усвідомив Толя свою провину? Чому?
7. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?
8. Напиши коротке повідомлення для Толі за технікою РАФТ. Вислови в листі прохання, заклик чи пораду, щоб хлопець усвідомив наслідки власного вчинку й зрозумів, що, переклавши провину на Федька, він став винуватцем трагічної кінцівки.

РАФТ — це спосіб написання письмової роботи, де чітко визначено, від чийого імені написано (роль — Р), кому адресовано (аудиторію — А), у якій формі (Ф) написано та про що буде текст (тема — Т).

Щиросердний — сповнений щирості, відвертості, сердечності.

▼ Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

■ Прочитай оповідання Григора Тютюнника «Дивак».

ДИВАК

Оповідання

(Скорочено)

На початку зими ходити Олесеві до школи можна двома стежками: одна — бором, друга — річкою. Сюди зручніше, та в зазимки лід на річці тоненький, так і зяє чорною прірвою. Тому кожного разу, коли Олесь виходить з дому, мати наказує йому:

— Гляди ж, сину, річкою не йди. Там ще лід молодий.

Олесь смирно стоїть біля порога, слухає. Він ще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ.

Олесь любить зиму. Йому подобається робити перші протопти в заметах, знімати снігові очіпки з кілків у тинах — вони стають тоді голі та сором'язливі, як стрижені допризовники.

Іще любить Олесь малювати на снігу всяку всячину. Присяде навпочіпки й водить пальцем сюди, туди. Дивись, хата виходить, з **бовдура** дим валує, а на тину півень горланить, розчепірівши дзьоба ножицями. Олесь пхає заляклого пальця в рот і, гримаючи чобітком об чобіток, милується своїм творінням, аж доки хтось не гукне з двору:

— А чого ото ти, парубче, не йдеш до школи? Ось підожди, я матері скажу!

Олесь підскоче, як злякане пострілом звірятко, засміється тоненько: гі-гі, — і подасться в сосни. [...]

■ Яким ти уявляєш цього хлопчика? Опиши його зовнішність.

Ще здалеку побачив міст з гатками по обидва боки. По той бік мосту, через вигін, червоніє крізь біле плетиво запароше-

них дерев цегляна школа. З бовдурів дим угору тополиними стовпами. Повітря пахне торф'яним духом і весняним випаром сирих вільхових дров. Ліворуч від мосту чорніють миї, виграючи на сонці блискучими хвильками, — там б'ють джерела; а праворуч, на міліні, де лід міцніший, гасає ватага школярів. Лід гнеться, цворохкає од берега до берега, здуваючись поперед ватаги, мов ковдра на сіні. З проломин цівками цебенить вода і заливає плесо.

— Ей, Олесю! — кличуть з гурту. — Гайда з нами подушки гнуть!

— Навіщо лід псуєте? — у відповідь Олесь. — Він ще молодий.

Дітвора сміється: дивак.

А Федько Тойкало розбишакувато вишкірив зуби і, вказуючи рукавом на Олеся, заволав так, що шия одразу зробилась тоненькою:

— Бий зрадника! — підскочив, тицьнув Олеся ліктем під скроню і зник поміж палями.

Олесь згярячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи. Під ногами лагідно, мов хмизок у лісі, потріскував лід, а біля ока щось обважніло й сіпалось. Олесь ліг долілиць, притиснув скроню до льоду і почав розглядати дно. Воно тьмарилося мулистим пилком, пускало бульбашки, котрі прилипали до криги — білі, круглі, як воляче око. Течія розчісувала зелений **кушир**, пряли тоненькими ніжками якісь жучки, боком долаючи пружний струмінь. І ввижається Олесеві маленька хата під кущем водяної папороті, а в тій хатці — він біля віконця сидить, рибку стереже. Забавив — вийшов. Ніхто тебе не займе. Іди куди заманеться. Ось карасик пливе. Цап його за пірце: «Добридень, дядьку! Як поживаєте?» Олесь солодко зойкає, щільніше припадає лобом до криги.

Раптом поміж куширами промайнула чорна блискавиця й завмерла осторонь довгастою плямою. Олесь підповз ближче, пригледівся й застогнав від подиву: щука! У зубах у неї тремтіла маленька пліточка.

— Пусти, — видихнув Олесь і ляпнув долонею по льоду. Та щука й не поворухнулась. А плітка зникла. Він підхопився на

ноги і став гатити підбором в те місце, де стояла щука, аж доки під чоботом не хрокнула вода.

Біля школи тельнякнунв дзвоник, улігся гамір. А Олесь сидів посеред річки поруч зеленої, з ряскою, калюжі і плакав. Під мостом бився об палі вихор, згортав до купки сухий очеретяний лист і гнав його в берег.

[...]

Олесь уявив собі, як гарно зараз у лузі, і побіг у верболози.

Там він блукав до самого вечора. Обмацував холодні пташині гнізда, їв мерзлу калину, доки не набив оскоми. Потім шукав осикові трухляки, ховав за пазуху і, нап'явши пальтечко на голову, дивився: світять чи не світять? У кущах, заплетених осокою, шарудів вітер, попискували миші; а в березі терлись одна об одну вільхи, сповнюючи луг тривожним стогоном.

Сонце пробило в хмарах над байраком вузьку ополонку, яскравим променем стрільнуло на левади. Олесь радісно мружився йому назустріч, зводив очі до перенісся, ловлячи золоту мушку на кінчикові носа.

Надвечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом повищали й набрали войовничого вигляду. Треба було йти додому. Олесь грядками вибрався на вигін і став чекати, доки випустять школярів.

Під тинами на колодках або просто навприсядки сиділи дядьки, смалили цигарки, гомоніли:

— Он бач: вільха в лузі почорніла... На відлигу, мабуть.

— Еге ж, риба в **ятір** піде...

Біля школи грюкнули двері. Діти товпами посунули по домівках.

Ще здалеку помітивши дорослих, хлопчаки бокаса ходять один побіля одного, щоб поборотися. Дивись: зчепились, водяться, хекають, наслухаючи краєм вуха, що скажуть біля тину. А там:

— Ач 'кий геройський парубок!

— А ото, мабуть, Наталчин, — кажуть біля тину, помітивши Олесь. — Ба яке смирне...

— Еге, воно якесь дивакувате...

Слухає Олесь і не розуміє: хвалять його чи лають.

На мосту Олесь дожидав Федько Тойкало.

— На попоїж, — сказав ніяковіючи і втиснув Олесеві в руку подавлений теплий пиріг. — Бери, дурний, з м'ясом.

Олесеві не хотілось пирога, але він зрадів примиренню і, щоб віддарувати товарища, хутенько занишпорив по кишнях, дістаючи звідти духмяні верчики хмелю, сухе листя різного карбування, плетене з прядива та волів'ячої шерсті ремезяче гніздо, схоже на башличок.

— **Забейкався** ти, — сказав Федько і почав обминати Олесеви пальтечко.

Олесь ще дужче захвилювався, ледве не заплакав від щирості і солодкого почуття братерства. Він ухопив ремезяче гніздо й обома руками подав його Федькові. Той заховав подарунок під полу, пом'явся. [...]

■ Чи є в образі Олеся риси, властиві сучасним дітям?

У селі ледь вечоріє, а в сосні вже крони зімкнуло пільмою. Олесь біжить підтюпцем і раптом помічає, що дерева теж біжать, кружляють, ховаються одне за одного, немов у жмурки грають. Олесь зупиняється — і дерева завмирають.

По той бік сосни чути: сани скриплять, коні ширхають і голос діда Прокопа:

— А но-но!

Уздівши Олеся, дід натягає віжки.

— Сідай, внуче, по соломі поїдемо.

Олесь радо вмощується, махає на коней:

— Гат-тя-війо!

— А що, поставили п'ятірку? — питає Прокіп, вишкіряючи порожні десна.

Олесь сором'язливо ховає обличчя в рукав.

— Сьогодні не ставили. Вчора тільки.

Поминули провалля, майже вщерть занесене снігом. На ріллях цілим хутором замаячили скирти.

— Но-ноу... — стогне Прокіп і ворушить **пужалном**. Коні щулять вуха, зриваються бігти. А сосни позаду вигойдують «шу-ші-ші-і» — і коні зупиняються.

— Діду, чого про мене кажуть — дивак?

— Невстріливий, значить. Дивний еси. — Прокіп двома пальцями, як щипцями, ухопився за ніс і висякався так

лунко, що аж коні побігли. — Хто ж ото таке патякає? — спитав перегодом.

— Дядьки на вигоні.

— Ет, **фармазони**... Ти їх не слухай. — Помовчав. А далі: — Воно, звичайно, правильно. Завзяття в тебе обмаль. Все чогось у землі порпаєшся. А треба — в людях. Та отак побіля них, отак... Того — ліктем, того — почотом... Гульк — уперед вийшов. А першого не перечепиш, бо не доженеш. О!

Олесь винувато підсьорбує носом.

— Діду, чому дятел шишки їсть, а щука — пліточок?

— А то вже хто якого поріддя.

— А я не забрав у дятла шишки, — хвалиться Олесь.

— І вірно. Навіщо вона здалась. Це як путнє щось побачиш — дощечку, скажімо, або гвіздочок — тоді бери.

— Навіщо?

— Пригодиться.

Коли набирали солому, дід часто сповзав із скирти, нанизував солому на ріжняки і гуцав так, що аж ліса скрипіла.

— Товчи, внучку, гніти! — хекав. — А я ще якийсь навильник скину. — І знову дерся на скирту.

Спочатку Олесь надолужав, потім заморився і сів.

— Навіщо стільки беремо?

— Як навіщо? — озвався з пільми Прокіп. — Це ж собі, а не тещі. Хе-хе! Ти знаєш, що таке теща? Ні? Підростеш — узнаєш. Клята баба.

— А якщо коням важко буде? — своєї Олесь.

— Нічого. Зате нам легко. Натопив — і вилежуйся собі на печі. Ти відпочинь, а тоді ще пострибаєш. Воно ж таки груз.

Поверталися додому в темряві. Ліпив мокрий сніг, припорошуючи білим конячі спini. Прокіп хльоскав батою і лаявся. А Олесь сердито сопів у нього над вухом і підбивав руку. Замахнеться Прокіп гарненько, цьвох — і мимо.

— Не бий, — благає Олесь. — Бачиш: важко.

Прокіп зітхнув і, намотавши батога на руку, щоб не згубить, обернувся до Олесь.

— Ось послухай, дурнику, що я тобі скажу. Слухай і на вус мотай. Тут, на землі, не бити не можна. Тут не ти, так тебе одрепають, ще й плакати не дадуть.

Подався вперед і, обдаючи Олеся прілим духом давно не митої бороди, захарчав у саме вухо:

— Пойняв?

Олесеві зробилося сумно. Закортіло швидше туди, в село, де сніг плете навколо електричних ліхтарів густі рожеві сіті, й привітно світяться вікна в хатках.

Попереду білою стіною підвівся бір. Він уже не гув і не шикав на коней.

— Мовчить, — тихо сказав Олесь.

— Снігом забило, — пояснив Прокіп. — Вітер гілля не зрушить.

Дома Олесь не став ждати, доки дід з матір'ю скидають соломую, швиденько роздягся і поліз на піч. Через деякий час у сінях заgrimали чобітьми, загомоніли.

— Ото ж я й кажу, — говорив дід, — неглемедза він у тебе, Наталко. Дивак... Затопчуть його... Бо воно ж як деревце в пагоні...

Потім дід увійшов до хати, заглянув на піч.

— Змерз, онучку? А ти ножки — на **черінь**, а зверху кухваєчкою...

Олесь глибше зарився в подушку і тоненько заскімлив.

Прокіп підняв брови сторчака.

— Он диви, чого це він розприндився?

— Геть, не займайте його, — сумно обізвалася мати з хатини. — Їжте вже.

— А хіба я що? — мимрив Прокіп. — А йому нічого такого й не казав...

Він їв швидко, винувато витріщав очі, плямкав тихіше, ніж завжди, і губив крихти в бороду.

Олесь непомітно для себе заснув. А вночі крізь сон благав матір розповісти казку про Івасика-Телесика, злякано зойкав, коли відьма гризла

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Бóвдур — димар.

Кушір — рослина, що росте у воді; водяна кропива.

Я́тір — рибальське знаряддя.

Забéйкатися — тут: забруднитися.

Пу́жално — руків'я батога.

Фармазо́н — тут: вигадник.

Че́рінь — площина над зводом печі, на якій сплять, сушать зерно та ін.

дуба, і радо сміявся, коли гусиня взяла Івасика на свої крилята. Вдосвіта знов загули на морозі сосни і закричали півні на горищах. Народжувався новий день.

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Григір Тютюнник (1931–1980)

Майбутній письменник та перекладач народився на Полтавщині. Батьки назвали його Григорієм. А він сам вирішив згодом називатися Григором, щоб відрізнитися від старшого брата, теж Григорія.

Саме брат Григорій Тютюнник відкрив для письменника літературу.

Навчатися Григір поїхав у Харків на філологічний факультет. А через кілька років після закінчення вийшла його перша книжка «Зав'язь». Тоді письменник жив у Києві і працював у «Літературній газеті».

Крім літератури, Григір Тютюнник цікавиться кінематографом. Працює сценаристом на кіностудії ім. О. Довженка.

У щоденнику Тютюнник записав, що намагається завжди описувати почуття: «Ніколи не працював над темою. Завжди працюю над почуттями, що живуть навколо мене і в мені».

Чимало творів Григір Тютюнник написав для дітей і про дітей. Саме за дитячі книги письменника нагородили літературною премією ім. Лесі Українки. Очима дитини автор бачить складний дорослий світ, у якому добро має утверджуватися, перемагати й наповнювати людину духовними силами.

Уже після смерті автора відзначили Державною премією ім. Т. Шевченка.

- Пам'ятай, що всі ми різні і кожен особливий по-своєму. Але від того ми не стаємо неправильними чи зайвими! Поміркуй, чи кожного можна назвати диваком. Чи можливо зрозуміти або навіть полюбити дивацтва людини? За бажанням знайди в інтернеті та переглянь анімаційне відео *Erste Christmas Ad 2018*. Поділися враженнями з однокласниками/однокласницями.

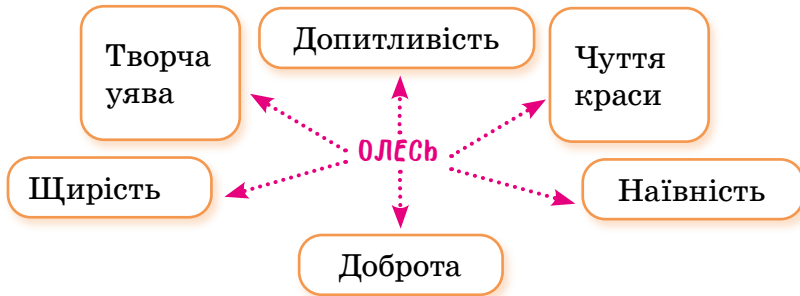

1. Григора Тютюнника нагородили премією ім. О. Довженка.
→ Так;
→ ні.
2. Чи любить Олесь зиму?
→ Так;
→ ні.
3. Олесь і Федько були друзями.
→ Так;
→ ні.

4. Яким було твоє перше враження від знайомства з Оле-сем? Чим він тебе здивував?
5. Добери з тексту цитати, які стануть підтверджен-ням рис характеру Олесь.

6. Чому автор використав саме такий заголовок оповідання?
7. У чому ж виявилися «дивацтва» хлопчика?
8. Поміркуй, ким Олесь може стати в майбутньому, яку професію може обрати.

9. Чи варто людей, не схожих на інших, уникати або не сприймати? Чи є у твоєму оточенні такі люди? Як ти до них ставишся? Чи намагаєшся зрозуміти їхній особливий світ? Як це тобі вдається?

10. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

11. Уяви, що ти зустрівся / зустрілася з Олесем. Про що ви могли б поспілкуватися? Створи діалог із 6–8 реплік на цікаву для вас обох тему.

Повість

Чепурітися — приводити себе в порядок, прикрашати.

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

✓ **ЛАЙФГАК**

Що таке повість?

ОБСЯГ

Найперше, за чим ти можеш впізнати повість, — це обсяг тексту. Вона значно більша за оповідання.

ПОДІЇ

Звісно ж, що більше тексту — то більш розлогим є сюжет, тобто відбувається значно більше подій.

ЧАС

Багато подій не можуть відбутися водночас. Тому в повісті йдеться про великий часовий відрізок: кілька днів, тижнів, місяців чи навіть років.

ГЕРОЇ

Головний персонаж тут може бути один. А ось другорядних — дуже багато, й описано їх детально.

Повість — це великий прозовий твір, у якому йдеться про життя одного або кількох героїв протягом тривалого проміжку часу.

■ *«Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії»* — це повість. Прочитай її та відшукай ознаки цього жанру.

НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ АЛІ

В КРАЇНІ НЕДОЛАДІЇ

*Повість**(Скорочено)*

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

у якому починаються чудеса

Аля грюкнула кімнатними дверима і притулила долоні до гарячих щік.

— Ой, як соромно! Як негарно все вийшло!

Ще місяць тому надумала вона вишити рушничка для бабусі, до її дня народження. І нитки підбрала, і рушничок білий знайшла, і навіть перший хрестик зробила. А потім їй усе набридло.

Дівчинка відклала роботу й подумала: «Завтра дошию!» Назавтра часу у неї не знайшлося. А згодом вона й зовсім забула про вишивку. Їй навіть здалося, що рушничок давним-давно вишитий!

Тому, коли сьогодні всі поздоровляли бабусю, Аля була впевнена, що дарує рушничка з вишитими червоними півнями.

Бабуся розгорнула пакунок, і тут усі побачили біле полотно з маленьким хрестиком у куточку та лялечку червоних ниток.

— Що це? — здивувалася бабуся.

— Це... це... вишиваний рушничок... — ледве вимовила Аля і почервоніла, як ті нитки.

А тато глянув на неї й стиха мовив:

— Ех ти!

І тоді Аля втекла до своєї кімнати.

Ох, як негарно все вийшло!

Потроху дівчинка заспокоїлася. Вона чекала, що за нею от-от хтось прийде, бо час сідати до святкового столу! Але ніхто не прийшов. Спочатку Алі стало нудно, а потім вона розсердилася. «То ви такі! — сказала вона сама собі. — Ось візьму голку і навишиваю вам сто півників, щоб ви не думали!..»

— Цілих сто! — голосно промовила вона.

— Еге ж, рівнесенько сто! — повторив хтось за її спиною. Першої миті Аля зраділа, бо вирішила, що по неї таки при-

йшли. Але таким голосом ні тато, ні мама і ніхто з її знайомих не розмовляє! Він був якийсь неживий, безбарвний і дуже неприємний — ніби цвяшком дряпали по склу.

Аля обернулася і...

— Хто тут? — прошепотіла вона.

На плінтусі сидів маленький чоловічок у довгому, майже до п'ят, піджачку з широкими кишеннями. На голові в чоловічка червонів ковпачок. А на ногах у нього були величезні черевики із червоними шнурівками.

Аля заніміла. А чоловічок поважно вийняв з однієї кишені окуляри, з другої — якогось папірця і почав уважно читати, водячи по рядках вказівним пальцем.

— Так, так, усе правильно! — задоволено мовив він. — Сьогодні ця дівчинка не завершила соту справу. Якраз стільки, скільки треба...

Чоловічок не доказав, бо Аля вже встигла на той час отямитись. Вона запхнула у кишеньку нитки, які ще тримала в руці, і хотіла накрити чоловічка долонькою, наче коника. Але він побачив занесену над собою руку — і вмить опинився на люстрі. Зручно вмовстився на краєчку, звисивши ноги у величезних черевиках.

Аля задерла голову і з цікавістю чекала, що ж він робитиме далі.

А чудернацький гість тим часом змахнув руками і швидко-швидко щось забурмотів собі під носа. Аля прислухалась і почула дивні слова:

Недо-роби!

Недо-пиши!

Недо-почни!

Недо-лиши!

І недо-їж!

І недо-ший!

І в Недоладію

Мерщій!

Чоловічок задоволено потер руки. Потім зняв з лівої ноги черевика і почав засовувати його до кишені.

Черевик помістився, однак носком діставав самісінького підборіддя дивного чоловічка.

Тоді отой чоловічок, наче коник, стрибнув на підлогу, тупнув ногою і... зник!

Раптом щось підхопило Алю, й вона миттю вилетіла у розчинене вікно...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ,

у якому Аля потрапляє в дуже дивну країну

А треба вам сказати, що Аля тільки на перший погляд була звичайна дівчинка. Тобто виглядала вона звичайною: ластовиннячко на носі, дві кіски, ямочки на щоках.

А вдачу вона мала незвичайну. Вона нічого, ну зовсім нічогосінько не могла доробити до кінця.

Почнім з того, що насправді звали її Галя. Але ще як була вона маленькою, вимовляла своє ім'я не повністю. Казала: «Аля хоче! Алі дай!». Тато з мамою так і почали звати її не Галею, а Алею. За ними бабуся з дідусем. Потім — знайомі та сусіди. Так і залишилася вона Алею.

Те, що їй клали на тарілку, вона не доїдала. Те, що давали пити, не допивала. Почне малювати — кине, бо набридло. Почне щось ліпити з пластиліну — кине, бо нудно. Почне вишивати — кине, бо нецікаво. Навіть заплестися не може до кінця. Заплете одну кіску, а за другу й не береться. Так і ходить цілий день — одна коса заплетена, друга ні.

Через це з нею завжди траплялися якісь неприємності, як от сьогодні з бабусиним днем народження.

Утім, подивімося, що трапилося далі.

Аля недовго мандрувала таким незвичним способом. Їй здалося, що вона просто впала зі стільця на підлогу. Але, роздивившись навкруги, зрозуміла, що опинилась у геть незнайомому місці.

Сиділа вона біля ставка. Але якого ставка! У ньому зовсім не було води! Так, так! Аля протерла очі, але дивний ставок не зникав. Великі і маленькі риби пішки походжали по дну, наче прогулювались. Старий рак з однією клешнею за щось сварив маленьких рачків. А біля самого берега гуляли дві **плотвички**. Одна з них тримала парасольку. Вона часто поглядала на небо і казала:

— Згадаєш мої слова, любонько! Сьогодні неодмінно буде дощ, і ми всі добряче вимокнемо!

Та найбільше здивувалася Аля, коли подивилася на небо. Там сяяло не кругле сонце, а рівнесьенько відрізана його половина, промені від неї розходилися тільки в один бік.

— Ну й дива! Що це з ними всіма сталося — із ставком, із квітами, із сонцем?!

Та ніхто не відповів їй на це запитання. Тому Аля подумала, що як вона й далі отак сидітиме, то ні про що не дізнається. Дівчинка схопилася на рівні ноги і недалеко **завважила** шлях, який уривався на березі ставка. Шлях був страшенно покручений і весь у вибоїнах. «Але який би він не був, раз він є, то мусить кудись вести», — подумала Аля і рішуче рушила вперед.

- Архітектор із Каталонії Антоні Гауді теж міг би потрапити в Недоладію. Ще 1882 року він почав зводити храм Саграда Фамілія, але за 42 роки так його і недобудував! Роботи тривають і досі.

Компанію архітектору в Недоладії міг би скласти німецький художник Антон Рафаель Менґс, який домалював портрет герцогині Уескар. Проте дехто вважає, що картину він домалював, а потім навмисно зафарбував обличчя.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ,

у якому Аля знайомиться з першим недоладянином

Тільки-но мандрівниця звернула за перший поворот дороги, аж попереду побачила дерев'яний стовпчик, а на ньому висіла криво прибіта стрілка, що показувала кудись угору. А на стрілці нерівними літерами нашкрябано: НЕДОЛАДІЯ

— Що за Недоладія? — уголос запитала Аля. — І де вона, якщо навколо тільки трава та куці?

І тут у цих самих куцах щось зашаруділо. З густого листя висунулася голова. Її прикрашав шкіряний капелюшок з півнячою пір'їною збоку. Капелюшок сидів криво, бо лівого вуха, яке мало б його підтримувати, на голові зовсім не було. Голова повернулася обличчям до Алі. Добре, що хоч очі на місці. Зате одне більше, а друге — менше. Ніс набік скривлений, губи перекошені. Навіть ямочка на підборідді не на своєму місці, а майже біля вуха. Та, незважаючи на це, губи весело всміхалися, очі дивилися лагідно, а обличчя було відкритим і добродушним.

— Ти хто? — спитала голова звичайним людським голосом.

— Я — Аля, — отямившись від несподіванки, відповіла дівчинка. — А ти хто?

— А я Недоладько! — губи ще ширше розпливлися в усмішці, а менше око майже зовсім заплющилося.

І з куців виліз кремезний, широкоплечий хлопчина. Стояв він, нахилившись набік, бо ліва нога в нього була коротша від правої.

— От такий компот! — ніби вибачаючись за свою зовнішність, сказав новий знайомий.

— Який компот? — не зрозуміла Аля.

— Е, то в мене така дурна звичка — отак приказувати, — знітився Недоладько і махнув рукою, — не зважай!

— А-а-а, — протягла Аля. Тут вона знову згадала про стрілку на стовпчику і спитала: — Ти часом не знаєш, що це за Недоладія?

— Ой, тепер я зрозумів! — не відповідаючи на запитання дівчинки, вигукнув Недоладько і ляснув себе по лобі: — Ти, напевно, тільки що прибула! От так компот! А я дивлюся на тебе й нічого не второпаю. Бо хоч одна кіска у тебе й не заплетена, та дуже ти схожа на звичайну живу дівчинку!

— Як це схожа? Я і є звичайна жива дівчинка! — обурилася Аля.

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Плотвічка — невелика прісноводна рибка.

Завважити — побачити, звернути увагу.

— Як? Справдешня жива?! — не повірив Недоладько. Він так кумедно округлив свої неоднакові очі, що Аля голосно засміялася.

- Відскануй та прочитай наступні розділи.

Префікс **-недо** вказує на неповноту ознаки, дії, предмета чи явища.

- Розкажи, що ти дізнався / дізналася про Алю.
- Що в ній привернуло твою увагу, насторожило чи здивувало?
- Хто із героїв допоміг Алі зрозуміти, куди вона потрапила?
- Як ти вважаєш, Аля зможе знайти вихід із цієї дивної країни? Що може їй у цьому допомогти?
- Чи справедливим, на твою думку, було те, що Аля потрапила в дивну країну? Чому?

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

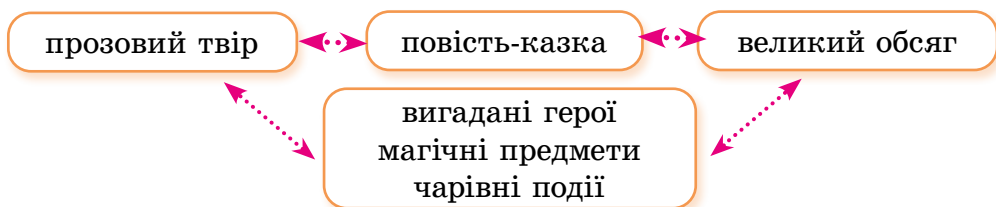

Галина Малик (нар. 1951 року)

- Переглянь відеоурок про Галину Малик.
- Якою була в дитинстві майбутня письменниця? Яке заняття для неї було улюбленим? Які книги захоплювали її найбільше?
- Розглянь схему та визнач, чим твір «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії» відрізняється від тих, що ти вже прочитав / прочитала?

«НЕЗВИЧАЙНІ ПРИГОДИ АЛІ В КРАЇНІ НЕДОЛАДІЇ»

1. Сотою недоробленою справою Алі є:
 - ➔ недомальований малюнок;
 - ➔ недовишиваний рушничок;
 - ➔ недоплетена коса.
2. Як Недороль потрапив у Недоладію?
 - ➔ у нього вкрали корону;
 - ➔ його недомальовали;
 - ➔ його корону не полагодили.
3. Як вибратися з країни Недоладії, знав тільки:
 - ➔ Недоладько;
 - ➔ Недороль;
 - ➔ Недочеревик.

4. Чи були у твоєму житті ситуації, коли треба було вирішувати проблеми? Що ти робив / робила для того, щоб подолати труднощі?
5. Поясни символіку країни Недоладії, скориставшись підказками. Із якою метою автор використовує символічні предмети у творі?

Чарівна книга

Ставок

Колодязь

Вежа

Замок

6. Прокоментуй порушені в повісті проблеми:
 - ➔ добро і зло;
 - ➔ дбайливе ставлення до себе і навколишніх;
 - ➔ відповідальність за свої вчинки;
 - ➔ уміння долати перешкоди на шляху до мети.
7. Яка із перелічених проблем стосується тебе? Що у твоїй поведінці варто змінити?
8. За схемою-характеристикою підготуй розповідь про одного із героїв повісті-казки, який найбільше запам'ятався, сподобався, здивував чи вразив. Чим цікаві для тебе ці персонажі? Чого б тобі хотілося повчитися у них?

Риси характеру

Портрет

ПЕРСОНАЖ

Найпоказовіший вчинок

Роль у творі

Висловлення, яке найбільше вразило

9. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

10. Склади інтелект-карту за твором «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії». Інтелект-карту до якого твору ти вже бачив / бачила у підручнику?

Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

Пригодницька повість — це твір, насичений багатьма пригодницькими подіями, учасниками яких є кілька персонажів.

- Чи любиш ти пригоди? Які книги про пригоди ти читав / читала? Чим вони тобі сподобалися найбільше?
- Прочитай уривок з повісті Всеволода Нестайка «*Чарівний талісман*». Які твори цього письменника ти вже читав / читала?

..... ЧАРІВНИЙ ТАЛІСМАН

Пригода перша

(Із повісті «Чудеса в Гарбузянах»)

(Скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

у якому ви знайомитесь з нашими героями, а також із собакою Бровком і всі разом звичайнісінько, без жодних чар вирушаєте у ліс по гриби

Сонце визирнуло з-за Лисої гори, глянуло на Гарбузяни і всміхнулося...

Воно щоранку всміхається, коли встає й кидає свій перший погляд на наше село.

Та й хіба можна втриматися від радісної усмішки, коли дивинься з неба на наші Гарбузяни?.. Кращого села немає в цілому світі. Знаєте пісню:

Стоїть гора високая,
попід горою гай,
зелений гай,
густесенький,
неначе справді рай...

Так то точнісінько про наші Гарбузяни співається.

І гора, і гай, і річечка (Голубенька називається). І хати білі у буйних садках потопають, і луг, і левада, і три верби схилюлися над Голубенькою («де в'яжуться човни...»). А в Голубеньці

й латаття, і жабуриння, і ряска — ну геть чисто все, що треба для незабутньої мальовничості пейзажу. Недарма наш земляк поет Андрій Лопата створив неповторні талановиті рядки:

Гарбузяни мої, Гарбузяни!..

Синьооке дитинство моє...

Немає місця кращого на землі!.. Але сонце всміхається не лише тому, що милується нашими Гарбузянами. Є в нього, в сонця, ще причини для усмішки...

Он воно зазирнуло у віконце крайньої над річкою хати і ковзнуло своїм променистим поглядом по веснянкуватому обличчю русявого хлопчика років дванадцяти, який солодко прищмокує губами крізь сон. Це перший з героїв нашої правдивої розповіді — Марусик. Не дивуйтесь, що в нього дивне ім'я. Насправді він Сашко. Але в ранньому, синьоокому, як пише Андрій Лопата, дитинстві мати запинала його хусточкою, і він був схожий на дівчинку. Тато жартома прозвав його Марусею. Ім'я приліпилося, і став він Марусиком.

Звичайно, я розумію, давати прізвиська непедагогічно, але що вдієш, коли з давніх-давен існує ця негарна, непедагогічна звичка. Навіть славетний римський імператор Гай Юлій Цезар не вберігся від цього. Бо оте Цезар — не що інше, як вуличне прізвисько (що означало чупринистий, волохатий). І прізвисько це стало потім загальним, називним для означення царственного титулу. Отже, не гнівайтесь, що герої наші матимуть прізвиська... Але підемо слідом за сонцем.

Он воно зазирнуло у сусідню з крайньою хату. На цей раз не у вікно, а на горище, де в духмяному сіні розкинувся на ковдрі замурзаний смаглявець.

Це теж Сашко. Але Сашко Циган. Іншого прізвиська йому й не придумавеш. І батько його був Циган по-вуличному, і дід, і прадід... Бо такі ж чорняві й темношкірі. А справжнє прізвище їхнє Непорожні. І з циганським родом-племенем нічого спільного вони не мають.

Та сонце кличе нас далі, у сусідній з Непорожніми садок.

Там під грушею на розкладушці згорнувся калачиком довготелесий білявий хлопчина.

Ви не повірите, але й він Сашко.

На цьому кутку Гарбузян, який зветься романтично і незвичайно Бамбури, найулюбленіше ім'я — Сашко. Отже, погодьтєся, прізвиська на Бамбурах просто необхідні. Тим паче, що вони необразливі, навіть ніжні. Третього Сашка звать Журавель. Правда, прозвали його так не на честь прекрасного птаха, а за схожість з колодязним журавлем (він майже на дві голови вищий за своїх друзів).

Безтурботно сплять наші герої і не уявляють навіть, який незвичайний день щойно почався для них, яку несподівану пригоду він їм готує...

А втім, сонечко підморгує нам і запрошує зазирнути ще в одне місце.

Пробачте, на цей раз — у собачу будку на Цигановому подвір'ї.

Там, поклавши голову на волохаті, у реп'яхах лапи, дрімає здоровенний рудий Бровко.

Він теж герой нашої незвичайної, але цілком правдивої історії і відіграє в ній дуже важливу, якщо не сказати вирішальну в певному розумінні, роль.

Сонце лагідно зазирнуло під великі, світлі, майже білі собачі брови і побачило синю безсовісну муху, яка саме в цю мить сіла Бровкові на ніс. Бровко, не розплющуючи очей, пересмикнув носом. Муха на якусь мить знялася, але тут же сіла знову і спокійнісінько почала потирати передні лапки, наче сиділа не на собачому носі, а на якомусь неживому предметі.

Бровко розтулив одне око, глянув на муху і блискавично клацнув зубами. Проте муха виявилася спритнішою за нашого пса. Вона встигла злетіти, продзижчала коло в нього над головою і знову сіла на ніс. Ну ви подумайте!.. Яке нахабство!

Бровко розтулив друге око, мотнув головою і роздратовано гавкнув. Голос у пса такий гучний і дужий і пролунав так несподівано, що зозуляста курка злетіла зі свого сідала на **бантині** й з відчайдушним кудкудаканням залопотіла крилами прямо над головою в Сашка Цигана.

Сашко Циган прокинувся:

— Тю!.. А киш! Хай ти...

Але курка вже не чула. Вона вилетіла крізь горищні дверцята, чіпляючись за щаблі драбини, на подвір'я. Хлопець со-

лодко потягнувся, перевернувся на правий бік і заплющив очі. Але сну вже не було. Сон одлетів.

Покрутившись ще трохи, Сашко Циган знову потягнувся, сів, трусонув головою і примружився на сонячний ранок. Знизу чути було голоси батьків і чмихання мотоцикла. Батьки їхали на роботу — тато в поле, мама на ферму.

«Ану його! Рано як! — подумав хлопець з досадою. — Клята курка збудила ні світ ні зоря... А втім... — Сашко не вмів довго засмучуватись. — Нічого страшного. Значить, підемо сьогодні по гриби. Скільки збираємось — і все просипаємо».

Збадьорений цією думкою, хлопець підхопився, підскочив і — ой! — боляче вдарився головою об бантину. Але, спускаючись драбиною вниз, він уже веселенько щось мугикав.

Гарна була в Сашка Цигана вдача. Оптимістична.

Батьки вже поїхали — дирдиркання мотоцикла віддалялося.

Намочивши під умивальником два пальці і протерши ними очі, хлопець заскочив на кухню. На столі стояв прикритий рушником сніданок. Сьорбнувши з чашки молока і куснувши піріжка з сиром, Сашко Циган сунув надкушений піріжок до кишені, схопив у кутку кошика і гайнув надвір.

Бровко вискочив з будки і привітно заметляв хвостом.

— На! — надкушений піріжок зник у Бровковій пащі так блискавично, що важко було навіть устежити, як це трапилось. — До лісу підемо. По гриби!

Хлопець одв'язав пса, і той відразу застрибав, намагаючись лизнути господаря в ніс. Коли б він умів говорити, то зараз сказав би: «Ех! Як же я люблю волю! Як я люблю кудись іти з тобою! Недаремно я тебе сьогодні так рано збудив. Недаремно! От побачиш, сьогодні неодмінно трапиться щось незвичайне!»

Те, що повинно трапитися щось незвичайне, Бровко передчував усім своїм собачим серцем. Собаки завжди передчувають важливі події, і якби могли про це розказати, люди б уникли багатьох несподіваних неприємностей.

...Марусик усміхався крізь сон. Йому снилися вареники з вишнями. Раптом один із вареників розліпився і голосом Сашка Цигана закричав:

— Ану вставай, сонько! Чуєш!

Другий вареник теж розліпився і гавкнув на Марусика.

Марусик здригнувся і розплющив очі. У розчиненому вікні стирчало дві голови — хлоп'яча і собача.

Одна належала Сашкові Цигану, друга — його псові.

— Га? — лупнув на них Марусик спросоння.

— Гав! — озвався Бровко.

— Вставай, кажу, крокодиле! По гриби підемо! Швидше! — вигукнув Сашко Циган.

— Єсть! — Марусик по-солдатському скочив з ліжка. На відміну від Сашка Цигана, він довгенько хлюпався під умивальником, пирхаючи і бризкаючись на всі боки. Він любив умиватися.

— Ану тебе! — нетерпляче вигукнув Циган.

— Гав! Гав! — підтримав його Бровко.

— Одну хвилиночку! Чистота — запорука здоров'я! — заспокоїв їх Марусик, швидко-швидко витираючись рушником.

Зате на сніданок, так само, як і Сашко Циган, Марусик часу не витрачав. Сьорбнувши компоту і куснувши хліба з салом, він вигукнув:

— Я готовий!

Надкушений хліб із салом зник у Бровковій пащі чи не швидше, ніж пиріжок.

Утрюх вони бігом подалися в садок до Журавля.

Та навіть утрюх збудити Журавля виявилось справою не такою й легкою.

На вигуки, гавкання і навіть штурхани Журавель тільки дригав ногами і, не розплющуючи очей, повертався на другий бік.

— Вставай! Ти що! — гукав Сашко Циган.

— По гриби ж ідемо! Вставай, чуєш! — кричав Марусик.

— Гав! Гав! Гав! — басовито вторив Бровко.

Та Журавель тільки сопів і дригав ногою. Він любив поспати. Особливо вранці, коли так солодко спиться і коли сняться найцікавіші сни. Журавель свої сни пам'ятав добре і любив розповідати.

Тому прокидатися зараз він не мав аніякісінького бажання.

Нарешті Циган побіг у сіни, схопив кухля з водою і хлюпнув Журавлю на голову.

Лише тоді Журавель розплющив очі, мотнув головою й сів на розкладушці.

— Що таке? Горить десь, чи що?

— По гриби йдемо, чуєш! — гукнув Сашко Циган.

— Давай швидше! — квапив Марусик.

— Гав! Гав! — озвався Бровко.

— Тю! То не можна було просто сказати? Треба було ото обливатися...

— Як же тобі скажеш, коли ти спиш. Тільки ногою дригаєш.

— А мені снилося, ніби ми на «Москвичі» кудись їдемо... — розтягнув губи в добродушній усмішці Журавель. — Утрюх, і Бровко з нами. Не хотілося з машини вилазити...

— От Журавель!

— Тут по гриби треба йти, а він на «Москвичі» катається.

Журавель нарешті підвівся з розкладушки, й одразу стало видно, наскільки він вищий за своїх друзів. Вони ледве сягали йому до плеча.

— Хлопці! — згадавши щось, роззявив раптом рота Журавель. — Я не можу... Я матері обіцяв зробити **повітку**...

— Та ну тебе! Ніколи з тобою не виберешся нікуди! — сердито закричав Сашко Циган. — Завжди тобі щось треба — то дрова рубати, то воду носити, то...

— Пізніше зробиш! Як повернемось, — махнув рукою Марусик.

— Умиватись не треба. Ти вже вмитий, — сказав Сашко Циган.

— Точно! — засміявся Марусик.

Журавель несподівано забігав на одному місці, високо піднімаючи довгі ноги, потім зірвався й побіг по подвір'ю. Оббіг навколо хати і шугонув у розчинені двері.

— Ха! Спортсмен!

— Олімпієць!

Минула хвилина, друга, третя... Журавель не виходив.

ЗБАГАЧУЙ МОВЛЕННЯ

Ба́нтина — поперечна балка між кроквами, на яких тримається дах.

Пові́тка — господарське приміщення для утримання свійських тварин.

Хлопці презирнулися і мовчки рушили в хату.

Журавель сидів за столом і, мружачись від задоволення, наминав просто зі сковороди яєчню, запиваючи її кисляком з величезного кухля.

Ні слова не кажучи, хлопці дружно схопили стілець за ніжки й одсунули його разом з Журавлем від стола.

— Та що ви, хлопці! Я ж голодний! З учорашнього вечора нічого не їв. Я ж і до лісу не добреду.

Але друзі були невблаганні.

Бровкові дістався шмат ковбаси і коржик з маком.

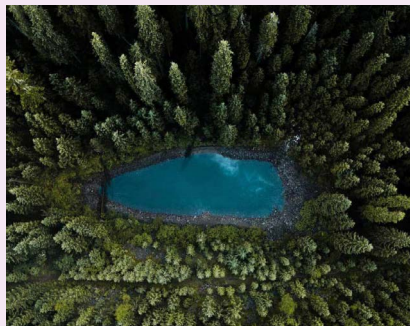
Зітхнувши, Журавель узяв велику корзину, і вони рушили.

- Як ти думаєш, хто розповідає історію про пригоди хлопців?
- Чи сподобалися тобі герої? Що особливого є в кожному із них?
- Чи можна їх назвати друзями? З чого це видно?
- Як думаєш, яка пригода чекатиме на хлопців у лісі?

НОВЕ Й ЦІКАВЕ

Ми можемо лише уявляти, як виглядав моторошний Бакай — лісове озеро, на якому хлопці зустріли таємничого незнайомця. І допоможе нам у цьому таке ж загадкове, але цілком реальне озеро Росохан. Воно теж заховалося у лісі в Українських Карпатах. Росохан кришталево чистий, його вода така прозора, що й дно видно, й завжди дуже холодна. І хто зна, можливо, Росохан теж має свої таємниці.

- Відскануй та прочитай далі.

- Як ти оцінюєш вчинок Журавля, який вирішив помирити друзів?
- Чи вдало він розіграв ситуацію? Що могло б трапитися?
- Які способи примирення ти запропонував/запропонувала б хлопцям?
- Чи справжньою була між хлопцями дружба? Як ти розумієш це слово?

ПОЗНАЙОМСЯ З АВТОРОМ

Всеволод Нестайко (1930–2014)

МУДРІСТЬ ІЗ УСТ ПИСЬМЕННИКА

«Коли я став по-справжньому дорослим, мені страшенно захотілося повернутись назад у дитинство — догратися, досміятися, добешкетувати... Вихід був один — стати дитячим письменником. Так я й зробив. І, пам'ятаючи своє невеселе дитинство, я намагався писати якомога веселіше».

«Я пишаюся, що не вийшов із дитинства, що зберіг дитячу душу. Це підтримує мене в нашому жорстокому світі і дає сили творити».

«Взагалі, я вважаю, що дитяча дружба — це щастя. Якщо це вірна дружба, вона зберігається на все життя...».

- Чому, на твою думку, Всеволод Нестайко став письменником?
- Що для Всеволода Нестайка означає дитяча дружба? Чи погоджуєшся ти з цією думкою? Чому?
- Чому автор вирішив писати книги для дітей і про дітей?

- У Києві є Музей книги і друкарства України, що в Києво-Печерській лаврі. У ньому зібрані багаті скарби книжкової культури українців, які висвітлюють історію книги від часів Київської держави і до наших днів. Знайди в інтернеті та переглянь віртуальну екскурсію цим музеєм. Обміняйся з друзями / подругами враженнями про побачене.

1. Хто з хлопців був лідером компанії?
 ➔ Журавель;
 ➔ Сашко Циган;
 ➔ Марусик.
2. «Хоч у вухо вбгай, хоч до рани прикладай» сказано про:
 ➔ Журавля;
 ➔ Сашка Цигана;
 ➔ Марусика.
3. Як батьки хлопців відреагували на виграш у лотерею?
 ➔ пригрозили забрати автомобіль собі;
 ➔ зраділи;
 ➔ одразу почали з'ясовувати, кому він належить.

4. Чиє бажання, яке хлопці загадали жаб'ячій лапці, по-твоєму, було найкращим? Чому?
5. Як думаєш, приїзд кіношників — це збіг обставин чи здійснення бажання Марусика?
6. Чи погоджуєшся ти з автором, що нічого чарівного не відбулося і це звичайний збіг обставин?

7. Підготуйте інсценізацію найцікавішого уривка повісті. За допомогою інтонації, міміки, жестів передайте почуття героїв.

8. Склади сенкан до слова *дружба*.

9. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

10. Уяви, що тобі випала нагода зібрати власну бібліотеку. Які книги ти вибрав / вибрала б, аби укласти перелік улюблених цікавих творів? Яким книгам ти надаси перевагу? А які книги читають твої однокласники? Зроби підбірку книжок для читання на дозвіллі.

Біографічна та автобіографічна література

Цього року на уроках української літератури ти вивчав / вивчала художню літературу. Але не всі книги є художніми. Не завжди у творах описують вигадані події та персонажів. І не вся література створена лише для читання на дозвіллі. Ось, наприклад, твій підручник — це різновид навчальної літератури. Словник, у якому ти шукаєш тлумачення слів, — це довідкова література.

Автобіографічний твір — це твір, в основу якого автор поклав факти власного життя. Вони визначають сюжетну лінію твору, є художньо осмисленими, емоційно наснаженими, втіленими в яскраві образи, змушують читача співпереживати, відчувати те, чим живе герой.

Біографічний твір — це історія життя і діяльності людини, її життєпис у зв'язку з тими важливими суспільними подіями, до яких вона причетна.

Вивчення біографії письменника допомагає глибше зрозуміти зміст його творів, бо ж там певною мірою знаходять відображення життєвий досвід митця, його участь у житті суспільства. Крім того, життєвий шлях видатного письменника має і виховне значення, адже демонструє патріотизм, високі духовні та моральні якості митця.

За QR-кодами ти можеш ознайомитися з художніми біографічними творами. З них ти більше дізнаєшся про відомих українських митців: письменника Тараса Шевченка та письменницю Лесю Українку.

- Прочитай фрагменти з книги Дмитра Красицького *«Дитинство Тараса»*. У ній письменник розповідає про дитячі роки Тараса Шевченка. А сам він є правнуком генія.

- *«Життя видатних дітей»* — книжкова серія, що об'єднує понад 30 книжок сучасних українських авторів, які досліджують та описують дитинство видатних людей. Відомий письменник Олесь Ільченко у межах серії написав про дитячі роки Лесі Українки. Його твір називається *«Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі»*.

Текст зі ЗМІ

Рециклінг — процес переробки відходів у матеріал, який можна використовувати повторно.

▼ Вислови припущення, як слово пов'язане з темою уроку.

Ти вже знаєш, що ЗМІ, тобто засоби масової інформації, — це різноманітні ресурси, які передають інформацію. Їх називають медіа. Вони мають кілька різновидів.

Візуальні медіа. До них належать газети, журнали, статті в інтернеті. У них переважає текст та зображення — їх потрібно бачити.

Аудіальні медіа. Це радіо, подкасти — їх потрібно слухати.

Аудіовізуальні медіа. Сюди можна зарахувати телебачення, ютуб-канали, соціальні мережі. Такі медіа поєднують і аудіальні, і візуальні, тобто звук та рухомі сюжети. Їх потрібно і бачити, і чути.

■ Ознайомся із текстом статті з журналу «Колосок». Чим, на твою думку, він відрізняється від художнього тексту?

..... ВІДХОДИ В ДОХОДИ, АБО ВЧИМОСЯ

..... В ЯПОНІЇ ТА ШВЕЦІЇ

Кожна людина в середньому продукує приблизно 300 кг відходів життєдіяльності на рік. Викинули та забули. Але мало хто знає, що ці відходи будуть розкладатися у ґрунті до 500 років. Утилізація сміття, його вивіз після прибирання, перероблення і сортування можуть бути чимось більшим, ніж просто викинутою обгорткою у сміттєву урну та вивезенням на звалище. Відходи можна перетворити в доходи.

Система утилізації сміття в Японії влаштована так, що громадяни змушені його сортувати. Наприклад, є визна-

чений день збирання сміття, яке потім спалюють. Якщо в цей день виставити інше (або несортоване), на пакет наліплять стікер з попередженням. Попіл, що утворюється після спалювання, закопують, засипають шаром ґрунту, на який висаджують рослини.

На вулицях Японії ти не побачиш ані сміття, ані сміттевих баків. Це ще раз доводить, що чисто не там, де прибирають, а там, де не засмічують. За несанкціоноване викидання сміття закон Японії карає до п'яти років ув'язнення та штрафом до 10 000 000 єн.

Японія — рекордсмен за кількістю пластикових пляшок. Але японці досягли повного рециклінгу в їх переробленні: пластикові пляшки роблять з інших пластикових пляшок без додавання нафтопродуктів. З них виробляють спортивну форму для футбольних команд Реал Мадрид та Манчестер Юнайтед. Штучний острів Одайб у Токійській затоці створено з пресованого сміття, на ньому вже розбиті парки, збудовано елітний житловий комплекс, працюють заводи, аеропорт.

А тепер уяви собі країну, яка купує сміття, а заможні жителі не соромляться збирати пляшки. Це Швеція, економічно розвинута країна, абсолютний рекордсмен із перероблення сміття. Приказку «Чисто не там, де прибирають, а там, де не сміять» шведи трансформували на: «Чисто там, де ремонтують, діляться та переробляють». Лише 1 % сміття потрапляє на шведські сміттєзвалища, тобто утилізують 99 % відходів!

Багатьом країнам до безвідходного шведського життя ще далеко. Для цього треба щонайменше переглянути своє ставлення до поліетиленових пакетів. Відмовся і ти брати їх у магазині навіть безкоштовно, зміни свою свідомість. Наступного разу візьми у магазин сумку з тканини для продуктів.

Лілія Назаренко

1. Журнали належать до:
 - ➔ візуальних медіа;
 - ➔ аудіальних медіа;
 - ➔ аудіовізуальних медіа.
2. Як найправильніше чинити зі сміттям?
 - ➔ спалювати;
 - ➔ сортувати й переробляти;
 - ➔ викидати на сміттєзвалища.
3. Встанови відповідність між видом медіа та засобами, які він використовує:

Візуальні медіа

Рухомі образи, звуки, закадровий голос

Аудіальні медіа

Шрифт, колір тексту, фото, схеми

Аудіовізуальні медіа

Музика, інтонація, тембр

4. Як використовують сміття у Японії?
5. Які іншомовні слова в тексті були для тебе незрозумілими? Обговори їхнє значення з друзями.

6. Обговоріть з однокласниками / однокласницями тренди в соціальних мережах.

Тренд — напрям, зміна якого-небудь явища (мода, економіка).

7. Обговоріть у класі слово дня. Як воно пов'язане з темою уроку? Чи справдилися ваші припущення?

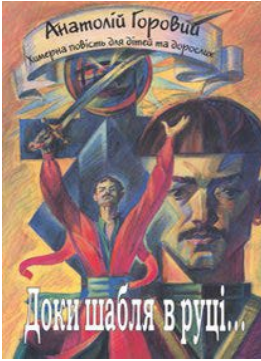

8. Як ти думаєш, статті в газетах, журналах, на сайтах належать до літератури?

Шанувальникам цікавих книжок

Візьми в бібліотеці та прочитай книги, які можуть стати твоїми улюбленими.

Анатолій Горовий «Доки шабля в руці» (видавництво «Темпора»)

Зірка Мензатюк «Таємниця козацької шаблі» (видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»)

Дара Корній «Чарівні істоти українського міфу» (видавництво «Vivat»)

Словник

Акровірш — це вірш, у якому перші літери кожного рядка утворюють слово.

Гіпербола — художній засіб, який передбачає перебільшення рис людини, ознак предмета чи явища.

Головні персонажі — це дійові особи, з якими пов'язані основні події твору і характер яких розкрито найповніше.

Другорядні персонажі — це герої, які виконують у творі допоміжну роль, сприяють глибшому висвітленню характеру та вчинків головного героя.

Загадка — це короткий вислів, де описано певний предмет чи явище, які треба розпізнати й відгадати.

Казка — це народний або літературний твір, у якому розповідається про вигадані події.

Легенда — це розповідь про визначну історичну подію або незвичайну пригоду казкового чи фантастичного характеру.

Літературна казка — це художній твір фантастичного змісту, у якому зображено неймовірні пригоди вигаданих казкових героїв; має автора; часто заснована на фольклорних джерелах.

Літопис — це розповідь про важливі історичні події, подані в часовій послідовності, тобто за роками.

Метафора — перенесення рис одного предмета на інший на основі подібності.

Мистецтво — це вид людської діяльності, що змальовує життя в художніх образах.

Мистецтво слова — це художня література.

Міф — це вигадана розповідь, яка передає первісні уявлення наших предків про Всесвіт, надприродні сили, богів, духів, героїв.

Народний переказ — це усна розповідь про відомі історичні події та народних героїв.

Образне слово — це особливе поетичне слово, що наповнене красою, загадковістю, незвичністю. Воно приховує багато значень, які кожен розуміє по-своєму.

Оповідання — невеликий за обсягом художній твір про події з життя одного чи кількох героїв.

Персоніфікація — це образний вислів, у якому тварини, предмети, явища набувають властивостей людини.

Повість — це великий прозовий твір, у якому йдеться про життя одного або кількох героїв протягом тривалого проміжку часу.

Порівняння — це художній засіб, у якому предмет чи явище порівнюється чи зіставляється з іншим, чимось схожим на нього.

Пригодницька повість — це твір, насичений багатьма пригодницькими подіями, учасниками яких є кілька персонажів.

Приказка — це образний вислів, що коротко і влучно характеризує людину, предмет, явище.

Прислів'я — це короткий вислів про вчинки та поведінку людей, який має повчальний зміст.

Фольклор, або усна народна творчість — це твори, які створили в давнину й передавалися в усній формі з покоління в покоління.

ЗМІСТ

Любий п'ятикласнику, люба п'ятикласнице!	4
ВСТУП. Художня література як мистецтво слова	6
РОЗДІЛ 1. МИСТЕЦЬКИЙ СПАДОК НАЩАДКАМ	12
ТЕМА 1. НЕВИЧЕРПНІ ДЖЕРЕЛА МУДРОСТІ	13
Міфи та легенди	14
Берегиня	15
Про Зоряний Віз	19
Неопалима купина	21
Як виникли Карпати	23
Чому пес живе коло людини?	26
Народні перекази	29
Прийом у запорожці	30
Як Сірко переміг татар	32
Про запорожців	33
Прислів'я та приказки	36
Загадки	40
Віршовані загадки	44
Химерний, маленький	44
Хто сестра і брат?	45
Що за птиця?	46
Хто розмовляє?	46
Хто вона?	46
Леонід Глібов	47
ТЕМА 2. ВЕЛИКЕ ДИВО КАЗКИ	49
Народні казки	50
Як їжак і заєць бігали наввипередки	52
Цар Лев	54
Мудра дівчина	59
Ох	65
Літературні казки	77
Фарбований лис	80
Іван Франко	86
Мавка-вербинка	89
Василь Королів-Старий	98
Віршовані казки	100
Цар Плаксій і Лоскотон	101
Василь Симоненко	105
Казки-п'єси	107
Микита Кожум'яка	108
Олександр Олесь	122

РОЗДІЛ 2. МАЛЮЄ СВІТ ПОЕЗІЯ	124
ТЕМА 3. МУЗИКА ПОЕТИЧНОГО СЛОВА	125
Ліричний твір	126
За сонцем хмаронька пливе.....	127
Над Дніпровою сагою	128
<i>Тарас Шевченко</i>	129
Не бував ти у наших краях!.....	132
Блакить мою душу обвіяла... ..	133
<i>Павло Тичина</i>	134
Чарівники	136
Зірка	136
Журавлі високі пролітають.....	137
<i>Євген Гуцало</i>	138
Дощ.....	140
Осінь-маляр із палітрою пишною... ..	140
<i>Максим Рильський</i>	141
Бабунин дощ	143
Сама собою річка ця тече.....	144
<i>Микола Вінграновський</i>	145
РОЗДІЛ 3. ВІД КАЗКИ ДО КНИГИ БУТТЯ	148
ТЕМА 4. КНИЖКА ВЧИТЬ, ЯК У СВІТІ ЖИТЬ	149
Літописи	150
Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь	151
Святослав укладає мир з греками і повертається до Києва. Смерть Святослава.....	154
Розгром Ярославом печенігів. Початок великого будівництва в Києві. Похвала книгам	157
Княжа Україна (скорочено). (О. Олесь)	161
Запорожці (скорочено)	168
<i>Іван Нечуй-Левицький</i>	178
Оповідання	181
Лось (Є. Гуцало)	181
Федько-халамидник (скорочено)	192
<i>Володимир Винниченко</i>	204
Дивак (скорочено).....	206
<i>Григор Тютюнник</i>	212
Повість	214
Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії (скорочено)	215
<i>Галина Малик</i>	220
Чарівний талісман (скорочено)	222
<i>Всеволод Нестайко</i>	229
Біографічна та автобіографічна література	231
Текст зі ЗМІ	232
Відходи в доходи, або вчимося в Японії та Швеції (Л. Назаренко)... ..	232
Шанувальникам цікавих книжок	235
Словник	236

Навчальне видання

АРХИПОВА Валентина Петрівна

СІЧКАР Світлана Іванівна

ШИЛО Світлана Борисівна

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Науково-методичне редагування *І. Черкез*

Редактор *І. Криворук*

Коректор *Н. Савельєва*

Художники *Д. Костенюк, В. Дунаєва*

Оформлення і верстка *А. Андрєєвої*

Формат 70×100/16. Ум.-друк. арк. 19,44. Обл.-вид. арк. 18,2.

Тираж 73 271 прим. Зам. №1783.

Видавець і виготовлювач видавничий дім «Букрек»,

вул. Радищева, 10, м. Чернівці, 58000.

Тел./факс: (0372) 55-29-43. E-mail: info@bukrek.net.

Сайт: www.bukrek.net

Свідectво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої
справи ЧЦ № 1 від 10.07.2000